

TARTALOM

Konjunktúraelemzések 2004 tavaszán	4
Az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet makrogazdasági előrejelzéseiből (Belyó Pál)	5
A GKI Gazdaságkutató Rt. Prognózisa 2004-re (Karsai Gábor)	11
A KOPINT-DATORG elemzése és prognózisa (Ádám Zoltán)	14
A Pénzügykutató Rt. elemzése és prognózisa (Petschnig Mária Zita)	24
Inotai András: Az Európai Unió reformjai és a bővítés – I. rész	33
Mészáros Ádám: A magyarországi közvetlen külföldi működőtőke-beruházások expontentkláve jellege	48
Karsai Judit: Honnan remélhetnek kockázati tőkét a magyarországi vállalkozások?	60
Szabó Jenő: A cancúni kudarc agrárgazdasági következményei	71
Brief Summary of the Articles	79

JOGI MELLÉKLET

Krámer Dániel – Lánczhidi Péter – Sárjai József: A közösségi versenyjog alkalmazásának eljárási reformja – II. rész	49
---	----

Áprilisi számunk

sok tekintetben tükrözi a magyar gazdaság helyzetét és dilemmáit a hazánk európai uniós csatlakozását közvetlenül megelőző időben. Először a négy nagy konjunktúrakutató intézet elemzését adjuk közre, amelyben értékelik a 2003. év gazdasági folyamatait és összefoglalják előrejelzésüket a 2004. évre. Igen biztató, hogy az EU-belépés idejére a magyar gazdaságban trendforduló alakult ki – a folyamatok kedvezőbbre fordulását valamennyi írás nyugtázza. A külgazdasági feltételek javulása mellett a pozitív változások megszilárdulásának feltételeként kiemelik a szigorú fiskális politika fontosságát, azt, hogy a kormányzat ellenálljon a költekezési nyomásnak. – Az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének igazgatója kétrészes cikkében azt vizsgálja, milyen Európai Unióhoz csatlakozunk. A cikk most közölt első része mérlegeli, milyen eredményeket értek el a célul kitűzött politikák formálásában; a második rész a soron következő feladatokkal foglalkozik majd. Az első részben négy téma kerül terítékre: (1) az intézményrendszer és a döntéshozatal, (2) a közös agrárpolitika, (3) a közös költségvetés és (4) a közös pénz. – A hazai gazdasági növekedés meghatározó eleme volt és marad a külföldi tőke beáramlása. Nem mindegy azonban, hogy a beáramlott tőke milyen mértékben mozgatja meg az egész gazdaságot. Elterjedt vélemény, hogy a nálunk megtelepedett multinacionális cégek leányvállalatainak nincsenek kiterjedt kapcsolataik a hazai gazdaság szereplőivel, hanem lényegében enklávéjelleggel működnek. Szerzőnk az elméleti megközelítést is felvázolja és korábbi kutatásokra is támaszkodva erről az igen fontos témáról adja közre véleményét. – A vállalkozói szféra fejlődésében jelentős szerepet tölthetnek be a kockázati tőke befektetői. Szerzőnk, a téma kiváló szakértője, sajátos helyzetre hívja fel a figyelmet: a szűk keresztmetszetet nem a befektethető tőke jelenti, a tőkebőség és az ezzel párhuzamos tőkeéhség együttes jelenlétét az alkalmas befektetési célponttá alakított vállalkozások hiánya okozza. A korai stádiumban tartó vállalkozások befektetéséretté tételében az erre specializálódott magánszemélyeknek, az ún. üzleti angyaloknak fontos szerepük lenne, ezek száma azonban igen kicsi. – Egy korábbi számunkban (2003. október) a WTO cancúni miniszteri konferenciája előtti értékelést közzeltünk a tervezett új nemzetközi agrárkereskedelmi megállapodás körvonalairól. Cancún kudarcaként vonult be a tárgyalások történetébe. Az USA és az EU közös tárgyalási javaslata elbukott, azzal szemben széles körű, az emberiség mintegy felét reprezentáló ellensúly képződött. Vélemények szerint a multilaterális szabályalkotás lehetőségét és szükségességét elvető fejlődő országok valójában önmaguknak ártottak, hiszen a piacra jutási esélyekben meglévő egyensúlytalanság ma elsősorban őket sújtja. Szerzőnk, aki cikkében vizsgálja a kudarc okait, hasonlóképpen vélekedik, amikor a fejlődők pirruszi győzelméről ír.

A szerkesztő

Konjunktúraelemzések 2004 tavaszán

A gazdaságkutató intézetek minden év tavaszán közreadják előző évi gazdasági helyzet-értékelésüket és prognózisukat. A sajtó többnyire csak a legfontosabb gazdasági mutatókról ad tájékoztatást, és igen röviden számol be az értékelésről, az intézetek által készített vastos tanulmányok pedig nem mindig jutnak el az érdeklődőkhöz. Ezért 2001 óta közöljük ezekből az értékelésekből, illetve prognózisokból a kutatóintézetek rövid összefoglalóit. Különösen izgalmasak ezek a közvetlenül az EU-csatlakozás előtt készült elemzések, amelyek több oldalról mutatják be ezt az időszakot és a várható rövid távú fejleményeket

Makrogazdasági mutatók és előrejelzések

Megnevezés	2003 (tény)	ECOSTAT*	GKI Gazda- ságkutató Rt.	Kopint- Datorg Rt.	Pénzügykutató Rt.
		2004	2004	2004	2004
GDP volumenének változása (%)	2,9	3,5	3,7	3,4	3,3
GDP belföldi felhasználásának változása (%)	5,5	3,9	3,7	3,3	3,1
Lakossági fogyasztás volumenének változása (%)	6,5	2,5	2	2,4	2,3
Állóeszköz-felhalmozás volumenének változása (%)	3,0	6,8	7	5,5	6,0**
Export (áru + szolgáltatás) volumenének változása (%)	7,2	7,4	10	15,2	9,7
Import (áru + szolgáltatás) volumenének változása (%)	10,3	7,6	10	14,3	9,0
Fogyasztóiár-index évi átlaga (előző év azonos időszaka = 100)	4,7	6,5	6,7	6,6	6,9
Fogyasztóiár-index: dec./dec. (előző év azonos időszaka = 100)	5,7	6,0	6	6,0	6,0
Folyó fizetési mérleg egyenlege, régi módszer szerint (milliárd euró)	-4,2	-4,8	-4,2	-4,1	-4,0
Folyó fizetési mérleg egyenlege, új módszer szerint (milliárd euró)	-6,5	-6,0	—	-6,1	-6,0
Külkereskedelmi áruforgalom egyenlege (milliárd euró)	-4,3	-4,5	-4,6	-3,9	-4,3
Közvetlen tőkebefektetés tulajdonosi hitelekkel együtt, régi módszer szerint (milliárd euró)	-0,085 (2,2)***	—	—	—	2,0
Közvetlen tőkebefektetés tulajdonosi hitelek nélkül, régi módszer szerint (milliárd euró)	1,5 (3,4)***	1,8	2,5	2,0 (4,1)***	1,6
Bruttó átlagkereset változása (%)	12,0	7,5	8,0	9,2	9,0

Megnevezés	2003 (tény)	ECOSTAT*	GKI Gazda- ságkutató Rt.	Kopint- Datorg Rt.	Pénzügykutató Rt.
		2004	2004	2004	2004
Államháztartás egyenlege a GDP százalékában (ESA–95 szerint)	–5,9	–4,9	–4,6	–4,9	–4,9
MNB jegybanki alapkamat év végén	12,5	10,5	9,5	9,5	9,5
A forint/euró árfolyama (évi átlag)	253,5	255	253	257	258
Foglalkoztatottak számának növekedési üteme (%)****	1,3	0,5–1	0,5	0,3	0,8
Alkalmazottak számának növekedési üteme (%)*****	1,0	–	–	–	0,5
Munkanélküliség rátája, évi átlag	5,9	5,6	5,9	5,9	5,7

Megjegyzések a táblázat adataihoz:

* 2004. márciusi előrejelzés az ECO–LINE modellszámítás alapján (ECOSTAT).

** Állóeszköz-felhalmozás = beruházás (Pénzügykutató Rt.).

*** Közvetlen tőkebefektetés tulajdonosi hitelekkel, illetve tulajdonosi hitelek nélkül: zárójelben az új módszer szerint.

**** Foglalkoztatottak: a KSH Munkaerő-felmérés szerint.

***** Alkalmazottak: a KSH Munkaügyi statisztikája szerint.

AZ ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet makrogazdasági előrejelzéseiből¹

BELYÓ PÁL

A magyar gazdasági folyamatokat 2003 őszétől pozitív trendváltás jellemzi, a gazdaság dinamizálódását a külső egyensúly javulása kíséri. 2004-ben jobbak a konjunktúrakilátások, a megszorító intézkedések nyomán csökken a fizetési és az államháztartási mérleg hiánya, s várhatóan javul a gazdaság egyensúlyi helyzete. 2003 negyedik negyedévében a bruttó nemzeti termék 3,5 százalékkal nőtt az előző év azonos időszakához képest, ez folyamatosan gyorsuló ütemet jelent az előző negyedévekhez képest. 2003 egészében a bruttó hazai termék 2,9 százalékkal bővült, az év második felében tapasztalható növekedés húzóerejét a GDP növekedését meghaladó beruházás és a lakossági fogyasztás adta. A fejlődést a termelés oldaláról az ipari termelés fellendülése, az építőipar dinamizálódása, a kereskedelem bővülése, valamint az ingatlanügyletek és a gazdasági szolgáltatások folyamatos növekedése alapozta meg, emellett a negyedik negyedévi export szerepe is számottevő. 2004-ben a nemzetközi konjunktúra és a rendelkezésre álló tőke révén a teljesítmények folyamatos javulásával számolunk.

2003-ban az ipari termelés fokozatosan gyorsult, dinamikus emelkedtek a feldolgozóipari beruházások. Az állami finanszírozású beruházások gyors növekedése – az

¹ Az összefoglaló az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet munkatársai által készített prognózis (Esélyeink és lehetőségeink az Európai Unióban. Monitor, 2004. március) alapján íródott.

Belyó Pál, az ECOSTAT Gazdaságelemző és Informatikai Intézet igazgatója, a közgazdaságtudományok kandidátusa.

államháztartás kedvezőtlen helyzete miatt – megszűnt, sőt az év során számottevő csökkenés következett be. A külkereskedelmi forgalom a külpiacon javuló tendenciáinak köszönhetően a második negyedévtől erőteljesen élénkült, a passzívum ugyan nőtt, de az év második felében az egyenlegromlás lassult, az év végére megállt, az utolsó negyedévben a kivitel intenzívebben bővült, mint a behozatal. 2003-ban a külső pénzügyi egyensúly romlott, az államháztartási deficit javult, de még mindig magas. A folyó fizetési mérleg hiánya jelentős, melynek mintegy kétharmada a külkereskedelmi deficit növekedéséből fakadt. A külső egyensúly javulását mutatja, hogy a külkereskedelmi és a folyó fizetési mérleg hiánya az utolsó negyedévben kisebb volt, mint egy évvel korábban, e tendencia az idén tovább folytatódhat. A kiugró államháztartási passzívum 70 százaléka a központi költségvetésben jelent meg. *A költségvetési törvény első számú követelménye az államháztartási egyensúly helyreállítása, valamint a beruházások és a fogyasztás közötti egészséges arány megteremtése és fenntartása.* A pénzügyminiszter-váltással kezdődött hatékonyságjavító intézkedések egy kedvezőbb gazdasági pálya elérését és hosszú távú követését vetítik előre.

2004-ben a bruttó hazai termék növekedési ütemének mérsékelt emelkedésével számolunk, amelyet a nemzetközi környezet javulásával párhuzamosan az export tavalyinál dinamikusabb növekedése, valamint a beruházások emelkedése biztosíthat. Idén az ipar bruttó termelésének növekedése továbbra is meghaladhatja a gazdasági növekedést, és szerkezete is kedvezően változhat. Javul az építőipar és a mezőgazdaság teljesítménye is, s az idegenforgalomban pozitív egyenleggel számolunk. *2004-ben a GDP növekedési üteme átlagosan elérheti a 3,5 százalékot.*

2003 második felében a *világgazdasági konjunktúra* élénkülésével véget ért az évtizedek óta nem tapasztalt globális recesszió. A két óriásgazdaság, az Egyesült Államok és Kína dinamikus növekedése elősegítette Japán és más délkelet-ázsiai és latin-amerikai országok fejlődését. Az év második felében az Európai Unióban is megindult a gazdaság növekedése, de a fellendülés a térségben még mindig erőtlenségre, ami nem utolsósorban az euróárfolyam rendkívüli erősödésének következménye. A geopolitikai bizonytalanság fokozatos megszűnése hozzájárult az olajárak stabilizálódásához, ami meglehetősen magas szinten következett be. A részvénytőkepiacok szárnyalásával a fogyasztói bizalmi indexek és az üzleti bizalmi mutatók is tartósan emelkedtek, majd az utolsó hónapokban valamelyest mérséklődtek. A világgazdaság fokozatos fellendülése összességében tartósan ígérkezik, a *növekedés 2003-ban az előrejelzések szerint 3,2 százalékos ütemet ért el,* a gazdasági tevékenység további élénkülésével és továbbgyűrűzésével *2004-ben a növekedés elérheti a 4,2-4,5 százalékot.*

Becslések szerint *az amerikai gazdaság az év egészében 3,1 százalékkal növekedett,* 2004-ben 3,9 százalékos GDP-bővülés várható. A gazdaság növekedését az expanzív költségvetési politika is támogatja, amely a katonai és belbiztonsági kiadásokra összpontosít. Továbbra is erős a lakossági kereslet, nőnek a vállalati kiadások, emelkednek a részvényárak és javulnak a vállalati nyereségek. A külkereskedelmi hiány rekordszintet ért el, a GDP 4,5 százalékát tette ki, ez az arány 2002-ben még 4,0 százalék volt. Az Egyesült Államokban felhalmozódott folyó fizetésimérleg-hiány mérséklésére az egyetlen ellenszert a dollár árfolyamesése jelenti. A tartósan alacsony árfolyamon tartott dollár kedvez az amerikai exportnak, amely további lendületet adhat a fejlődésnek.

Az Európai Unió növekedési üteme a negyedik negyedévben elmaradt mind az USA, mind az ázsiai térség fejlődésétől: 0,4 százalékkal bővült a GDP az unió 15 országában, míg 0,3 százalékkal a kemény magot jelentő eurózónában. Az euróövezetben gyenge a belső kereslet, a közös valuta túlzottan erős. A dollár tartós lejtmenete gyengíti az európai exporttermékek versenyképességét, és csökkenti az európai vállalatok tengerentúli beruházásainak jövedelmezőségét. A bizalmi indexek az év kezdetén optimiz-

must tükröztek, az üzleti bizalmi index januárban folytatta tavaly kezdődött erősödését. A fellendülés azonban nem kiegyensúlyozott, a kedvezőtlen foglalkoztatottsági adatok tartalékolásra késztetik a lakosságot, gyengítve ezzel a belföldi keresletet. A térség gazdasági élénkülésének feltétele a világgazdaság erőteljes növekedése, a lakossági fogyasztás erősödése, az élénkülő beruházások, az üzleti bizalom javulása és a belső reformok következetes végigvitele. A fiskális expanziót a Stabilitási és Növekedési Paktum szabályrendszere határolja be, a fellazítására irányuló törekvésektől szerény eredmények várhatók. Az erőtlén belföldi kereslet, az erős valuta és az elégtelen gazdaságpolitikai ösztönzés ellenére a Valutaalap és az Európai Bizottság is bizakodó, prognózisai szerint *2004-ben a lendületbe jövő gazdasági növekedésnek köszönhetően 1,8-1,9 százalékos gyarapodás várható a térségben, a GDP bővülése 2005-ben elérheti a 2,3 százalékot.*

A kelet-közép-európai régió gazdasági mutatói kedvezőbben alakultak. A csatlakozó országok gazdasági növekedése meghaladja a jelenlegi uniós tagállamokét, de a térségben többen jelentős fizetésimérleg-hiánnyal és államháztartási gondokkal küzdenek. A világgazdaság élénkülése hosszabb távon érezteti hatását, és tartós növekedést alapozhat meg. A balti államok dinamikusban fejlődtek, a közép-európai régióban a növekedés üteme mérséklődött. *2003-ban a térség körülbelül 3,1 százalékkal növekedett, ez az ütem 2004-ben 3,9 százalékra, 2005-ben 4,2 százalékra gyorsulhat.*

Az ázsiai térség továbbra is a világ legdinamikusabban fejlődő részét képezi, a kínai gazdaság egyedülálló teljesítményt produkál. A világ legintenzívebben fejlődő országának gazdaságélénkítő hatása már nemcsak az ázsiai térségre koncentrálódik, hanem az Egyesült Államok és Európa számos országával is egyre mélyebb és sokrétűbb kapcsolatot ápol. Közel egy évtizednyi stagnálás után idén javulás állt be a japán gazdaságban is, az export szárnyalásnak indult, és az üzleti befektetések is élénkülést mutatnak.

Az orosz gazdaság intenzív növekedése elsősorban a nyersanyagok és az energiahordozók jó konjunktúrájának köszönhető. A nyersolajár alakulása döntően befolyásolja a gazdaság növekedését, a magas olajárszint az erős bővülés fő hajtóereje. Az ország külföldi adóssága azonban jelentős, amit – a világ második legnagyobb olajexportőréként – az olajár tartósan magas szintje, esetleges emelkedése kompenzálhat.

A magyar gazdaság növekedése tavaly a második negyedévben érte el mélypontját. Az ütem a második félévben fokozatosan emelkedett, és a negyedik negyedévben már 3,5 százalékos GDP-növekedést könyvelhettünk el. *2003-ban a bruttó hazai termék éves átlagos növekedése 2,9 százalék lett.* A növekedés húzóerejét tavaly a GDP növekedését jelentősen meghaladó lakossági fogyasztás adta, azonban a negyedik negyedévi export- és beruházásnövekedés is számottevő volt.

2004-ben a bruttó hazai termék növekedési ütemének mérsékelt emelkedésével számolunk, amelyet a nemzetközi környezet javulásával párhuzamosan az export tavalyinál dinamikusabb növekedése, valamint a beruházások emelkedése húzhat. Mindehhez hozzájárulhat, hogy az idén az ipar bruttó termelésének növekedése meghaladhatja a gazdasági növekedést, és szerkezete is kedvezően változik, a villamosgép-, a műszer- és a járműgyártás növekedésének dinamikája továbbra is magas marad. *2004-ben a GDP növekedési üteme átlagosan elérheti a 3,5 százalékot.*

A bruttó állóeszköz-felhalmozás növekedése 2003 első negyedévében még negatív tendenciát mutatott, az év utolsó negyedében – folyamatos emelkedés mellett – már 8,9 százalékot ért el. Az év első felében érződött az állami beruházásoknak az államháztartási hiány mérséklése érdekében végrehajtott visszafogása, és visszaesett az építőipari konjunktúra is az előző évhez képest. Az év második felében azonban erőteljes növekedésnek indultak a feldolgozóipari beruházások, elsősorban ennek köszönhető a bruttó állóeszköz-felhalmozás év végén tapasztalt számottevő gyorsulása.

2004-ben a feldolgozóipari beruházások gyors emelkedésére számítnunk, ami egészségesebb fejlődési pályát jelent, és megalapozza a későbbi növekedési lehetőségeket. A beinduló autópálya-építkezések is növelhetik a beruházásokat, az építőipar növekedésében viszont további mérséklődést várunk. *Modellszámításaink szerint az idén a bruttó állóeszköz-felhalmozás kiegyensúlyozottabban növekszik, éves átlagban 6,8 százalékot érhet el.*

A folyó fizetési mérleg hiánya 2003-ban 4168,4 millió euró volt, ami a GDP 6,2 százalékát érte el. Ez ugrásszerű növekedést jelent az egy évvel azelőtti 2770,8 millió eurós hiányhoz képest. 2003-ban a folyó fizetési mérleg hiánya a második negyedévben volt a legmagasabb, meghaladta a 1500 millió eurót, és a következő két negyedévben is 1000 millió euró felett maradt. A folyó fizetési mérleg hiányát nagyobb részből az adósságeneráló tökebeáramlás (hitelfelvétel, rövid lejáratú tőkemozgás) finanszírozza, ennek következtében jelentősen nőtt az ország külső adósságállománya.

A külkereskedelmi statisztika szerint az exportvolumen 2003-ban 10, az importé 11 százalékkal növekedett. Abban, hogy a nettó export az év egészében csak minimális mértékben csökkent, döntő szerepük volt a második féléves folyamatoknak. Ekkor az erőteljes exportnövekedés hatására fokozatosan csökkent a behozatal és a kivitel dinamikája közötti különbség, és az utolsó negyedév mindhárom hónapjában meghaladta az export növekedési üteme az importét.

Az év folyamán a behozatal szerkezete is kedvezően változott, mivel az év utolsó harmadában a termeléshez, összeszereléshez kapcsolódó behozatal jelentős bővülését lehetett tapasztalni. Mindez megalapozhat egy jövőbeni exportnövekedést is.

Előrejelzésünk szerint a GDP-mérlegben szereplő export és import – amely a szolgáltatásokat is tartalmazza – csak részben követi a külkereskedelmi statisztikában mért gyors növekedést. Ez alapján 2003-ban az exportvolumen növekedési üteme 6,7, az importé 10,8 százalékot ért el. Számításaink szerint idén a kivitel és behozatal növekedési üteme jelentősen közelít egymáshoz: az év egészében az export 7,4, az import 7,6 százalékkal növekedhet.

A folyó fizetési mérleg deficitje a 2003. évi 4,168 milliárd euróról 2004-ben valamelyest mérséklődik a korábbi módszertan szerint számolva. 2004-től az ESA-95 európai módszertant alkalmazzuk, amely szerint a külföldi működő tőke visszaforgatott jövedelmei nem folyó tételként szerepelnek, így ezzel a mennyiséggel nőni fog a folyó fizetési mérleg hiánya. Az ESA-95 szerint végzett számításaink alapján a folyó fizetési mérleg hiánya 2004-ben meghaladja majd a 4,7 milliárd eurót, amely a GDP 6 százalékát teheti ki.

A fogyasztói árak növekedése 2003 második negyedévében érte el a mélypontját (3,9 százalék), ettől kezdve emelkedő tendenciát mutatott. 2003-ban az átlagos éves infláció így is alacsonyabb (4,7 százalék) lett, mint 2002-ben (5,3 százalék).

2004-ben elsősorban a forgalmi adó emelkedése, valamint a hatósági árak kiigazítása miatt a múlt évi inflációnál magasabb áremelkedést várunk, amely az első negyedévben 7 százalék közelébe kerülhet, de az év további részében csökkenő tendencia várható. Számításaink szerint 2004-ben az átlagos inflációs ráta 6,5 százalék körül alakul.

A termelői árak 12 havi indexei 2003 első felében még 1 százalék alatti növekedést jeleztek, majd a forint árfolyamának gyengülésével párhuzamosan fokozatosan emelkedni kezdett a ráta. 2004 első felére további emelkedést valószínűsítünk, aminek legfőbb oka a hatósági árak év eleji emelése. A második negyedévben várható az éves árindex tetőzése (6,6 százalék), az év második felében erőteljes mérséklődésre számítnunk. Ennek ellenére 2004-ben az éves átlagos árnövekedés (előrejelzésünk szerint 5,9 százalék) jelentősen meghaladja majd a 2003-as értéket (2,4 százalék).

Az államháztartás 2003-as hiánya, előzetes becslésünk alapján, elérte az 1073 milliárd forintot, amely a GDP 5,7 százalékát tette ki. Ez a hiány több mint 600 milliárddal kedvezőbb, mint a 2002-es adat, amely a GDP 10,1 százalékának felelt meg, de jelentősen meghaladja a 2003-ra eredetileg előirányzott 4,5 százalékos GDP-arányos hiányt.

Hiába foganatosított a kormány tavaly év közben a költségvetési kiadásokat mérséklő intézkedéseket, az államháztartás kiadásai 471 milliárd forinttal haladták meg a tervezettet. A költségek elsősorban a költségvetési szervek kiadásainál, a szociális kiadásoknál, a kamatfizetéseknél, valamint a lakástámogatás területén lépték túl a meghúzott határokat.

Bevételi oldalon az elmaradás legnagyobb része a vám- és importbefizetéseknél, valamint a személyi jövedelemadónál jelentkezett, összesen mintegy 77 milliárd forint értékben. Kihatott még a deficit növekedésére az áfabefizetések és -visszautalások megváltozott ütemezése, melyek időben kitolódtak, és egy részük idén januárban jelent meg a költségvetési egyenlegben.

A 2004-es költségvetés elfogadásakor a parlament és a kormány – GFS-alapon számolva – az államháztartás hiányát a GDP arányában még 3,8 százalékban jelölte meg. A tavaly november végi negatív gazdasági események, az ezt követő kamatemelés és a külföldi befektetői bizalom megingása kiigazításra kényszerítette a kormányt. Idén januárban már 4,6 százalékos GDP-arányos hiányt irányoztak elő az év egészére, amelyhez társult egy 150 milliárd forintos, költségvetési kiadásokat csökkentő intézkedési csomag is.

Mindemellett a 2004. évi adórendszerben számottevő változások történtek, hatásukra az államháztartás bevételi oldala jelentősen átstrukturálódik. A változások közül a bevételek csökkenésének irányában hat az szja-kulcsok csökkentése, valamint a sávhatárok valorizációja, továbbá az eva jogosultsági körének kiterjesztése. A bevételek növelését eredményezi viszont az adókedvezmények jelentős mértékű szigorítása (magánnyugdíj-pénztári tagdíj adókedvezményének eltörlése, a befektetési adóhitelek megszüntetése, a lakáshitelek kedvezményeinek csökkentése), az áfakulcsok emelése, a jövedéki adók növelése, valamint a munkavállalói tb-járulék 1 százalékpontos emelkedése. A társasági adó kulcsának csökkentése nem feltétlenül vezet a bevételek csökkenéséhez, tekintettel az adófizetési hajlandóság várható növekedésére, ezzel szemben az iparüzési adó részleges elszámolhatósága mindenképpen jelentős bevételkiesést okoz.

Az adórendszer változásainak megfelelően 2004-ben várhatóan dinamikusan növekednek a fogyasztáshoz kapcsolt adóbevételek, míg a lakosság befizetései akár nominálisan is csökkenhetnek. A gazdálkodó szervezetek befizetései valószínűleg mérséklődnek, aminek – a csökkenő társasági adón, valamint az iparüzési adó elszámolhatóságán kívül – oka lesz még az, hogy májustól a vámbevételek 75 százaléka az Európai Unió brüsszeli központjába folyik be. A bevételeket növeli viszont az EU-tól kapott transzferrek jelentős mértékű emelkedése.

Mindezeket figyelembe véve a mostani tervezett 4,6 százalékos államháztartási hiány már közelebb áll a realitáshoz. Számításaink szerint 2004-ben az államháztartás hiánya az 1000 milliárd forintot is meghaladhatja, ami azt jelenti, hogy elérheti a GDP 4,9 százalékát.

A lakossági fogyasztás 2003-ban folyamatosan növekvő tendenciát mutatott, számításaink szerint az utolsó negyedévben a dinamika némileg mérséklődött (7,1 százalék), de még mindig jóval a gazdasági növekedés üteme felett alakult. A fogyasztás ilyen ütemű növekedését a reálbérek 2002-es emelkedésének áthúzódó hatása hajtotta.

A havi bruttó átlagkereset 2003-ban 12 százalékkal haladta meg a 2002-es év azonos időszakát, ezen belül a versenyszférát 8,9, a költségvetésit 17,5 százalékos keresetemelkedés jellemezte. Az időszakban a vállalkozásoknál egyenletesen 7–10 százalék között emelkedtek a bruttó keresetek, a költségvetési intézményeknél pedig az év első

nyolc hónapjában jellemző 20 százalékos növekedés az utolsó négy hónapban 7 százalékkörülre mérséklődött.

2003 végén a nettó átlagkereset 14,3 százalékkal, a reálkereset 9,2 százalékkal haladta meg az egy évvel korábbit.

Előrejelzésünk szerint 2004-ben a lakossági fogyasztás növekedési üteme már az év elején a tavalyi átlagos dinamika közel harmadára esik. Éves átlagban kb. 2,5 százalékos növekedéssel számolunk. A fogyasztás dinamikájának mérséklődését a reálkeresetek csökkenő emelkedési üteme és az államilag támogatott lakásvásárlási hitelek felhasználásának korlátozása is befolyásolja.

A közösségi fogyasztás 2003-ban 1,5 százalékkal emelkedett, az idén a költségvetési megszorító intézkedések ellenére mérsékelt növekedést várunk ezen a területen, éves átlagban 2,6 százalékos.

A keresetek múlt évi alakulásában a bázishatás, illetve a köztisztviselők őszi keresetemelése volt a meghatározó. A nemzetgazdaság egészében *a bruttó kereset 12 százalékkal, a nettó 14,3 százalékkal volt magasabb, mint egy évvel korábban*. A versenyszférában a keresetek emelkedése nem kis mértékben maradt el a közsféra mögött, ez a hátrány az év második felében fokozatosan csökkent. Összességében 4,7 százalékos infláció mellett *a reálkeresetek átlagosan 9,2 százalékkal nőttek, a közsférában az emelkedés 12,7 százalékos, a vállalkozói körben 7,2 százalékos volt*. 2004-ben elsősorban a kormány takarékosági csomagja, valamint a béregyeztetések és megállapodások lesznek meghatározók mind a keresetek, mind általában a lakosság életkörülményeinek változása szempontjából. A létszám-racionalizálás folyamata további leépítésekkel idén folytatódik. *A reálkeresetnél éves szinten legfeljebb 1 százalékos emelkedésre lehet számítani*. Az egyéb jövedelmeknél szintén nem várható jelentős emelkedés. A kormány takarékosági elképzelésébe nem fér bele a szociális juttatások nagyobb emelése. A nyugdíjak 5,8 százalékos fogyasztóiár-emelkedés esetén 6,3 százalékkal emelkedhetnek. A vállalkozói jövedelmeknél sem prognosztizálhatunk kiugró növekedést. Összességében azzal számolunk, *hogy a reáljövedelem emelkedése nem lesz magasabb, mint a reálkereseté*.

Az MNB legutolsó 2003. harmadik negyedévére vonatkozó adatai szerint *a lakosság megtakarításállománya mintegy 8 százalékkal emelkedett*. A növekedés nagyjából megfelel a nominális kamat által növelt mértéknek. A lakossági megtakarítások stagnálásában egyebek mellett vélhetően nem kis szerepe volt a tavalyi jelentős lakásépítésnek, lakásfelújítási kiadásoknak. Ezek nemcsak a megtakarítástól vonták el a pénzeket, hanem felemésztették a korábbi megtakarítások egy részét is. A lakossági beruházás élénkülése az önerő miatt pénzt vont el a megtakarításoktól, hiszen a legtöbb hitelfelvételhez önrészt is hozzá kell tenni. *2004-ben a lakosság pénzgazdálkodási magatartásában fordulat várható*. Csökkenni fog a hitelfelvétel, a megtakarítások emelkedésével azonban az MNB forintot védő kamatpolitikája ellenére sem lehet számolni.

2003. év végére megtorpant a közel két éve tartó gazdasági aktivitás növekedése. Az év utolsó negyedévében a gazdaságilag aktív népesség száma visszaesett, aránya 2003 végén 54,1 százalék volt. *A foglalkoztatottak száma évről évre növekszik*, 2004 elején elérte a *3 millió 952 ezer főt*. A közigazgatásban, az egészségügyben, a kereskedelemben, illetve az oktatásban szintén átlag feletti volt a létszámnövekedés. Várhatóan *a foglalkoztatottság növekedési tendenciája az EU-ba való belépés után sem fog alábbhagyni, a növekedés üteme fél–egy százalék között ingadozhat*. Megítélésünk szerint az EU-csatlakozás a foglalkoztatottság területén némi javulást fog eredményezni.

A munkanélküliek száma 8 ezer fővel lett kevesebb, jelenleg 232 ezer munkanélküliel számolunk, a munkanélküliségi ráta az év végére 5,5 százalékra csökkent. A mun-

kanélküliség tendenciájában erőteljes változást a tavalyi év végén a közzsférából elbocsátottak okozhatnak.

Az utóbbi hónapokban a lakosság bizalmi indexe javult. Az indexben erősödött az ország 2004. évi gazdasági helyzetét megítélő tényező, a többi változatlan maradt. 2003 utolsó negyedében a lakosság anyagi helyzetének megítélése pozitívabb lett, mint korábban. Az infláció várható alakulását viszonylag kedvezőnek várják.

A GKI Gazdaságkutató Rt. prognózisa 2004-re¹

KARSAI GÁBOR

2003-ban a gazdasági folyamatok iránya évközben jelentősen módosult. Az első felévben a 2001–2002-ben kialakult folyamatok érvényesültek. Az ipari termelés, a kivitel alig emelkedett, az üzleti beruházások stagnáltak, a GDP lassan nőtt. Ezt főleg a folytató európai dekonjunktúra okozta, de hozzájárult a forint túlértékeltsége és a hazai pénzügypolitikával szembeni értetlenség is. A 2002. évközi erőteljes, jelentős hányadban az államháztartást terhelő bér- és nyugdíjmelés áthúzóó hatása, valamint a támogatott lakáshitelek állományának ugrásszerű emelkedése nagymértékben növelte a lakosság jövedelmét. Ez a behozatal kivitelnél gyorsabb emelkedését okozta. Látványosan romlott a külgazdasági egyensúly, az államháztartás hiánya pedig magas maradt. A kormány és a jegybank a sáveltólassal megzavarta a pénzpiacot, ami a kedvezőtlen makroadatokkal együtt bizalmi válságot indított el a külföldi befektetők és (a kamatemelés nyomán) a hazai gazdasági szereplők körében. Az év közepétől a fiskális politika szigorodott, a pénzügy-minisztérium takarékos 2004-es költségvetési javaslatot terjesztett elő, de a fiskális politika nem tudta visszanyerni hitelességét. Nem készítettek ugyanis reális prognózist a 2003. évi előirányzatok „nem teljesülésére”, s irreális javulást terveztek 2004-re. Emellett az MNB a monetáris politika alakításakor nem volt együttműködő partner a bizalom visszaszerzésében.

Az év második felében megváltozott a gazdasági folyamatok iránya. Egyrészt „kifutottak” a lakossági jövedelmeket növelő intézkedések, másrészt egyértelműbbé vált, hogy az élénkülés Európára is áterjed. *Így 2003 őszére nemcsak a lakossági jövedelmek növekedése lassult le, hanem élénkült az ipari termelés, dinamizálódott a kivitel, nőni kezdtek az üzleti szféra beruházásai, gyorsult a GDP növekedése. Az év utolsó hónapjaiban már a fizetési mérleg és az államháztartás egyensúlya is javult.*

A magyar gazdaságról és gazdaságpolitikáról kialakult nemzetközi befektetői és hazai megítélés lényegesen rosszabb, mint a gazdaság valós állapota. Ez, valamint a monetáris politika hibái vezettek el 2003 végén egy újabb pénzpiaci krízishez, amelynek nyomán tartósan irreálisan magas kamatszint és átmeneti forintgyengülés következett be. A bizalmi válság akkor éleződött ki, amikor a reálgazdasági folyamatok már javulni kezdtek, s a gazdaságpolitikában is fordulat kezdődött.

A világgazdasági körülmények javulóak. A gazdasági növekedés üteme idén az eurózónában 1,5–2 százalék, Németországban 1–1,5 százalék közé gyorsul. Bár a köölaj

¹ A cikk a GKI Gazdaságkutató Rt. egész kollektívájának „Gazdasági várakozások és előrejelzés 2004-re” című, 2004. március első hetében véglegesített prognózisa alapján készült.

ára nagyon magas, ennek hatását a gyenge dollár ellensúlyozza, és a világpiaci energiaárak csökkenése valószínűsíthető. Az év egészére 27,5 dollár/hordó olajárát (Brent) és 1,25 körüli dollárárfolyamot feltételezünk (2003: 28,9 dollár/hordó; 1,13 dollár/euró). A FED és az EKB irányadó kamata alacsony, az előbbinél emelés inkább csak az elnökválasztás után várható, az utóbbinál még további mérséklődésre lehet számítani. A tőzsdék erősödnek.

Magyarország EU-tagsága fokozza a bizalmat és az érdeklődést a magyar gazdaság iránt, ami élénkülést hozhat a befektetésekben. Az EU-támogatások nettó idei növekménye azonban még szerény lesz. A GKI Rt. felmérése szerint a cégvezetők az összességében pozitív számszerű várakozások mellett saját vállalkozásuk helyzetét sokkal kedvezőtlenebbnek ítélték, mint fél éve. Ez bizalmi válságot tükröz. A helyzet a fogyasztóknál is ellentmondásos: a lakosság úgy általában romlónak ítéli saját pénzügyi helyzetét és fogyasztási lehetőségeit, de ettől még szinte soha nem látott tempóban költekezik.

A magyar gazdaság növekedése – az európai trendnek megfelelően – 2000 közepétől folyamatosan lassult, majd 2003 tavasza óta élénkül. A GDP az utolsó negyedévben pedig már 3,5 százalékkal nőtt. *A GKI Rt. ezért 3,7 százalékra emeli növekedési előrejelzését.* A konjunktúra javulása és a korábbinál gyengébb forint ösztönzően, a magas hazai kamatok és a gyenge dollár fékezően hat az idei növekedésre. A növekedést mindinkább az export és a beruházások bővülése élénkíti. Az ipari termelékenység újra gyorsulva emelkedik. Az építőipar teljesítménye a tavalyi stagnálás után élénkül. A mezőgazdaságban – átlagos időjárást feltételezve – az elmúlt 2 év összesen 10 százalékot meghaladó visszaesése után 6-7 százalékos termelésnövekedés várható. A növénytermesztés számottevően emelkedik, az állattenyésztés jelentősen tovább csökken. *A foglalkoztatottak száma idén 0,5 százalékkal nő, de a költségvetési szektorban kissé mérséklődik. Az üzleti beruházások gyorsulnak.* Főleg a feldolgozóipari gépberuházások, az autópálya-építés és az önkormányzati döntésű, de EU-forrásokkal támogatott infrastrukturális fejlesztések bővülnek dinamikusán. Előreláthatólag 31 ezer új lakás épül fel (2003-ban 3500-at adtak át). A GKI Rt. 2004-re a beruházások kb. 7 százalékos emelkedését várja.

Az államháztartás tavalyi hiánya fenntarthatatlanul magas, jövedelem-újraelosztó szerepe túlzott. A tavalyi év végi pénzpiaci események, a vártnál nagyobb 2003. évi hiány, az ezekre reagáló kormánydöntések átírták az idei költségvetést. Az új cél a hiány leszorítása a GDP 4,6 százalékára, miközben a bevételek tartósnak tekinthető elmaradása és a megugró kamatkiadások a GDP 1 százaléka körüli feltételromlást jelentenek az államháztartásra nézve.

Az ország EU-csatlakozásának közvetlen hatása az államháztartási bevételek és kiadások alakulására lényegében nullszaldós. Az adó- és járulékbévételek esetében a szokásosnál is sokkal jobban eltérnek a pénzforgalmi és az ESA-95-nek megfelelő eredményszemléletű adatok. Ennek fő oka az áfaszabályozás csatlakozáskor bekövetkező változása. Ez akár 130-150 milliárd forintos egyszeri pénzforgalmi bevételkiesést is okozhat a GFS számokban.

A GKI Rt. előrejelzése szerint idén (eredményszemléletben) az adó- és járulékbévételek mintegy 150 milliárd forinttal elmaradnak a tervezettől, s mintegy 100 milliárd forintos túllépés várható a kamatkiadásoknál. Emellett számos más tételnél is (főleg a lakástámogatásoknál, a gyógyszer-támogatásoknál, a nyugdíjkiadásoknál, az önkormányzatok egyenlegében, valamint az agrártámogatásoknál) bizonyosra vehető az előirányzatok összesen legalább további 100 milliárd forintos túlteljesülése. Ugyanakkor a februári (illetve a korábbi) korrekciós csomag mintegy 180 milliárd forintos bruttó kiadási megtakarítást eredményez. Mindez összesen az eredeti deficit-előirányzat mintegy 170 milliárd forintos túllépését jelenti, ami *összhangban van a kormány által újonnan*

megcélzott 4,6 százalékos GDP-arányos deficitcéllal. Ha az évközi adatok ennél nagyobb hiány kialakulására utalnának, akkor – a GKI Rt. feltételezése szerint – további bevételnövelő vagy kiadáscsökkentő lépésekre kerül sor. Az államháztartás ESA-95 szerinti adósságállománya 2004 végén a GDP 58-59 százaléka körül alakul, vagyis lényegében nem emelkedik.

2004-ben a bruttó béremelkedés a korábbinál jóval szerényebb, 7-8 százalék körüli lesz, a reálbérek és a fogyasztás alig (1-2 százalékkal) nő. A költségvetési szektorban legfeljebb 6-7 százalékos, az üzletiben 8,5 százalék körüli bruttó béremelkedés valószínű. A nettó átlagbérek 7,5 százalékkal emelkednek, ami közel 1 százalékos reálbérnövekedést eredményez. A nyugdíjak, a gyerektámogatások és más szociális jövedelmek reálértéke szintén 1–3 százalék közötti mértékben nő. A fogyasztási célú hitelállomány bővülése dinamikus marad, a lakáshitel-állomány emelkedése viszont lassul, így a háztartások nettó megtakarítási rátája a GDP közel 3 százaléka körül emelkedik (a tavalyi 0,2 százalékról).

A külgazdasági egyensúly 2003-ban romlott, de ez 2004-ben nem folytatódik. Főleg a fejlett technikát képviselő gépipari termékek kivitele emelkedik. A cserearányok talán kicsit javulnak (az olajár csökkenése miatt). Ezért a külkereskedelmi áruforgalom hiánya a tavalyi közelében lesz (4,6 milliárd euró). A folyó fizetési mérleg hiánya euróban nagyjából stagnál, 4,2 milliárd lesz, de a GDP-hez képest már csökken, 5,4 százalék körül valószínűsíthető.

Az inflációt meghatározó fő folyamatokban 2003-tól fordulat kezdődött. A gazdaság fokozódó külső és belső egyensúlyi feszültségei elsöpörték az infláció mesterséges leszorításával is népszerűsége törekvő gazdaságpolitikát, s azt a gazdasági prioritást, amely a dezinflációt elébe helyezte a növekedésnek, a foglalkoztatásnak, a versenyképességnek vagy a költségvetési egyensúlynak. 2004 elején gyorsul az áremelkedés, az év közepétől azonban már lassulásra számítnak. A fogyasztást terhelő (áfa, jövedéki és fogyasztási) adók emelése 2004 kora tavaszára 7–7,5 százalék közé viszi a havi áremelkedési ütemet. Ezek egyszeri hatását a nyártól kezdve ellensúlyozza a gyorsan növekvő bázis, így az év végére 6 százalék körüli, 2004 átlagában pedig 6,7 százalék körüli infláció valószínű.

A bizalomvesztés leginkább a pénzpiacot érinti. A 2003-as ikerdeficit, a fiskális és a monetáris célok nem teljesülése, a pénzügyi politika tartalmi, formai és kommunikációs hibái ingadozó árfolyamot és irreálisan magas kamatszintet eredményeztek. 2004-ben a gazdasági fundamentumok javulnak, a fiskális kiigazítás valószínűleg az előző évinél sikeresebb lesz. A monetáris politika érdemi kiigazítása nélkül azonban nem nyerhető vissza a pénzpiaci bizalom. Ha ez megtörténne, a költségvetési intézkedések, a javuló reálgazdasági helyzet és az infláció várható alakulása alapján viszonylag gyorsan mód lenne a kamatok 10 százalék alá mérséklésére, méghozzá szélsőséges árfolyammozgások vagy inflációs veszély nélkül. A jegybanki alapkamat főleg a költségvetést sújtja, emelt a kis- és középvállalkozások, valamint az igazán rászoruló lakásépítők hitelfelvételét nehezíti. Ezért még egy nagyfokú kamatcsökkentés élenkítő hatása is nagyon szerény lenne, szinte kizárólag az államháztartás deficitjének mérséklését segítené.

A forint jelenlegi árfolyama nem különösen erős, és nem is különösen gyenge. Az árfolyamszintet rövid távon a piaci vélekedés, a bizalom erősödése vagy hiánya fogja alakítani. Éves átlagban a tavalyinál gyengébb, de – a javuló gazdasági helyzet talaján – a 2004 eleinél kissé erősebb forintra lehet számítani.

A KOPINT-Datortg Rt. elemzése és prognóziá

A magyar gazdaság kilátásai 2004 kora tavaszán¹

ÁDÁM ZOLTÁN

Gyorsfénykép a gazdaságról 2004 elején

2004 elején a magyar gazdaság kilátásai kifejezetten jók. A gyorsuló ütemű gazdasági növekedés szerkezete a kilencvenes évek második felének aranykorát idézi: a GDP bővülésének motorját a feldolgozóipari beruházások és az export jelentik, a fogyasztás dinamikája csökken. A tavalyi év második felétől kezdődően az európai gazdasági konjunktúra beköszöntének jeleire reagálva meglódukt a multinacionális cégek hazai leányvállalatainak beruházási tevékenysége. Ezt szerencsésen egészítette ki az őszi hónapoktól csökkenő ütemű lakossági fogyasztásbővülés és az importkereslet annak nyomán visszaeső növekedése. A megelőző évek fenntarthatatlan reálkereset-növekedése éppen ekkor kezdett ugyanis kifulladásra, mivel az őszi hónapok jövedelemalakulását már nem határozták meg az előző évi béremelések áthúzódó következményei.

Nem volt egészen hiábavaló a gazdaságpolitikai vészharangok kongatása sem, mivel szeptembertől egyre visszafogottabbá vált a fiskális politika, még ha az év egészét még mindig nagyarányú – bár a 2002-esnél kétségkívül szerényebb mértékű – túlköltekezés jellemezte is. Az idei év elején lebonyolított pénzügyminiszter-csere feltehetőleg javította a további költségvetési visszafogás esélyeit, noha strukturális változtatásoknak egyelőre nem látni nyomát a büdzsé szerkezetében. A 185 milliárd forintos Draskovics-csomag arra tűnik elegendőnek, hogy fenntartsa a 4,6 százalékos idei államháztartási hiány reményét, még ha a kitűzött cél pontos betartásának csekélyek is az esélyei. A lényeg azonban nem is a hiány százalékpontokban kifejezett mértéke – bár az is nagyon fontos jelzésértékkel bír –, hanem a költségvetési politika iránya, átláthatósága és szavahihetősége. Egy, a fiskális folyamatokat uraló pénzügyi kormányzatnak a tervezetet enyhén meghaladó államháztartási hiányt is hajlandóak lehetnek ugyanis megbocsátani a költségvetést finanszírozó állampapír-piaci befektetők. A tervezettnél nagyobb deficit persze egyáltalán nem cél, csupán egy reális eséllyel megvalósuló forgatókönyv, ami a költségvetés kiadási oldalának merevségéből, a partikuláris tárcaérdékek kitartó védelmezéséből és a társadalombiztosítási terheinek folyamatos növekedéséből fakad. Amiből az is következik, hogy az államháztartási előirányzatok teljesítését illetően inkább kiadási, mint bevételi oldalon látunk kockázatokat, noha az előirányzott szja- és társaságiadó-bevételekhez képest is mutatkozhatnak elmaradások.

A kamatsökkentés perspektívája március végén kézzel fogható realitássá vált. A jegybank jelzésértékű, 0,25 százalékos mérséklését követően a további csökkentés üteme és mértéke a kérdés, amelyre a reálgazdasági folyamatok alakulása, a forint árfolyam-ingadozása és az államháztartás állapota tükrében születhet majd válasz. Árfolyam-indulról mindenesetre jelenleg nem fenyegeti veszély az inflációs célkitűzések teljesülését.

¹ A tanulmány a KOPINT-DATORG 2004/1-es Konjunktúrajelentése alapján készült. A Konjunktúrajelentést készítő munkacsoport vezetője és a jelentés felelős szerkesztője Palócz Éva volt.

Sok múlik azon, hogy a gazdálkodók hogyan építik be várakozásaikba az év eleji hatósági jellegű áremelkedés-impulzust: inkább egyszeri lökésnek tekintik, amely után a gazdaság visszatér a korábbi dezinflációs pályára, vagy a magasabb inflációs pályára való áttérés jelének. Erre a kérdésre ma még nem adható egyértelmű válasz, de megítélésünk szerint a viszonylag kedvezőbb inflációalakulásnak nagyobb a valószínűsége.

Az ipari termelés jó ütemben nő, az export gyorsabban bővül, mint az import. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a gazdasági dinamika néhány feldolgozóipari ágazatra – főként a járműgyártásra és a híradástechnikára – támaszkodik, és ezen belül is négy-öt multinacionális vállalat játszik kitüntetett szerepet. Ami azt jelenti, hogy a növekedés szükségszerűen törekeny, és egyelőre nem az egész gazdaságot dinamizálja, hanem csupán annak legfejlettebb szegmenseit. Különösen fontos hangsúlyozni, hogy az elmúlt évek fogyasztásnövekedéséből a hazai feldolgozóipar vajmi kevésbé részesedett, a kis- és középvállalkozások növekedési esélyeit pedig szűkre szabják a magas hitelkamatok. Következésképp az exportpiaci értékesítés növekedése által sugallt javuló nemzetgazdasági szintű versenyképesség mögött igen különböző jellegű fejlődési pályák húzódnak meg, és ma még nem tudható, hogy a gazdálkodó szervezetek nagyobbik részének teljesítménye összhangban van-e a kedvező aggregált mutatókkal. Ezek előrebocsátása után tekintsük át részletesebben is a magyar gazdaság fejlődését meghatározó tényezők alakulását.

Javuló világ gazdasági környezet

Az OECD-országok gazdaságai 2003-ban igen szerény, átlagosan 2 százalék körüli mértékben növekedtek, az idén azonban valamivel nagyobb, átlagosan 3 százalék körüli növekedés várható az OECD-térségben. A javulás főleg az amerikai gazdaság dinamizmusának köszönhető, ahol a GDP mintegy 4,5 százalékkal bővül. Japánban hosszas egy helyben topogás és visszaesés után 2,5 százalékos ütemben folytatódik a 2003-ban megkezdett növekedés. A 15 „rég” EU-tagország átlagában is érzékelhető a stagnálásból való kilábalás: 2004-ben várhatóan 2 százalékkal nő a magyar gazdaság számára leginkább meghatározó gazdasági térség GDP-je. (Lásd az 1. táblázatot.)

1. táblázat

Gazdasági növekedés az OECD-térségben
(A GDP százalékos változása az előző évhez viszonyítva)

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003*	2004**	2005**
OECD összesen	3,2	3,6	2,7	3,2	3,9	1,0	1,7	2,1	3,0	2,7
USA	3,7	4,4	4,3	4,1	3,6	0,5	2,2	3,1	4,5	3,5
Kanada	1,7	4,4	4,1	5,4	5,2	1,9	3,3	1,7	3,0	3,3
Japán	5,1	1,7	-1,0	0,7	3,9	0,4	-0,3	2,7	2,5	2,0
EU-15	1,6	2,5	3,0	2,8	3,7	1,7	1,0	0,8	2,0	2,3

* Előzetes.

** A KOPINT-DATORG prognózinga.

Forrás: OECD; nemzeti statisztikák; Consensus Forecasts; EU; IMF; AIECE; KOPINT-DATORG.

A fejlődő országok ennél jóval magasabb ütemű, 6 százalék körüli növekedést érhetnek el. Különösen gyors lehet Ázsia (mintegy 7 százalék), illetve azon belül Kína (9 százalék) növekedése. Következésképp gyorsan bővül a világkereskedelem forgalma is: az összvolumen 10 százalék körüli ütemben növekedhet; az Európai Unióban azon-

ban ennél mérsékeltebb, az exportban 5 százalékos, az importban 6-7 százalékos emelkedés várható.

Az OECD-országokban a világgpiaci árnövekedés ellenére lassul az infláció, és átlagosan várhatóan nem éri el a 2 százalékot. Jó esély van rá, hogy a fogyasztói árak 2005-ben is stabilak maradjanak. A kedvező trend nagyrészt a termelékenység folyamatos növekedésével és a munkaköltségek csökkenésével magyarázható. Ez utóbbi a bér- és létszámgazdálkodás fokozott szigorából következik, aminek egyik következménye a tartósan magas munkanélküliség, amely az EU-ban jelenleg meghaladja a 8 százalékot.

A profitok újbóli növekedését jelzi, illetve megelőlegezi a tőzsdei árfolyamok hosszabb ideje tartó emelkedése. A konjunkturális fellendülés fontos velejárója lehet a tavaly stagnáló/csökkenő működőtőke-befektetések élénkülése is. A dollár nagymértékű leértékelődése miatt 2004–2005-öt minden valószínűség szerint a gyenge dollár jellemzi majd, ami erősítheti az amerikai konjunktúrát, illetve azokat az országokat, amelyek a dollárhoz kötik valutáikat, és visszaveti az európai fellendülést. A keresztfolyamok jelentős és tartós eltolódása ellen azonban nincs védelem a mai nemzetközi pénzügyi rendszerben; az árversenyképesség csökkenése ellen a kivitel minőségi és árukinálattal rugalmas változtatásával lehet csak védekezni.

A 2004. május 1-jétől az Európai Unióhoz csatlakozó kelet-közép-európai országok (a visegrádi négyek mellett ideértve Szlovéniát és a balti államokat is) közül négyben lassult, négyben gyorsult a gazdasági növekedés 2003-ban, amely a nyolc ország egészét tekintve 3,7 százalékra volt tehető. A növekedés hajtóerejét mindenütt a második féltől fellendülő feldolgozóipari kivitel és az annak további növekedését megelőlegező beruházások jelentették. Az exportvezérelt GDP-bővülés Lengyelországban és különösen Szlovákiában a külső egyensúlyhiány számottevő mérséklődéséhez vezetett, a többi országban viszont kismértékben nőtt a folyó fizetési mérleg hiánya. A csatlakozó országok államháztartási pozíciója viszont egyértelműen javult: Észtországban évek óta többletet mérnek, Lettország, Litvánia és Szlovénia államháztartási hiánya pedig a GDP 2 százaléka alatt maradt 2003-ban. Még a hagyományosan expanzívabb fiskális politikát folytató visegrádi négyekben is határozottan csökkent a deficit, noha 1,5-3 százalékponttal továbbra is meghaladja a 3 százalékos maastrichti referenciaértéket.

A rövid távú kilátások tehát mind a növekedést, mind az egyensúlyi mutatókat tekintve jók a kelet-közép-európai régióban. Az új belépők nem veszélyeztetik a kibővülő unió makrogazdasági stabilitását; nem csupán csekély súlyuk, hanem javuló egyensúlyi helyzetük miatt sem. Mindebből az következik, hogy a hazai gazdaságfejlődés előnyös vonásai nem számítanak rendkívülinek a térségben, és a magyar gazdaság alapvetően kedvező globális és regionális keretek között vághatott neki az idei évnek. A 2004-es folyamatok elemzése előtt azonban érdemes részletesebben is megvizsgálni a kiindulópontot jelentő 2003-as esztendő – igen ellentmondásos – tendenciáit.

Kiindulópont: a magyar gazdaság 2003-ban

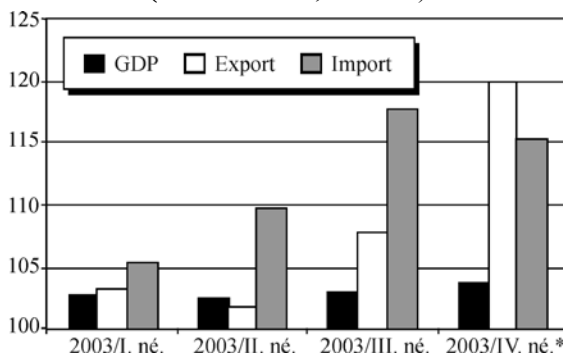
2003-ban súlyos egyensúlyi hiányosságok jellemezték a magyar gazdaságot, amelyek mindenekelőtt az 5,7 százalékos (az újrabefektetett profitokkal együtt 8,8 százalékos) folyó fizetésimérleg-hiányban és az 5,9 százalékos államháztartási hiányban mutatkoztak meg. A folyó fizetési mérleg hiányát nem finanszírozta a külföldi működőtőke-beáramlás, és nőtt a külső eladósodottság. A forint leértékelődött, a kamatok emelkedtek, és az év második felében gyorsult az infláció. A kedvezőtlen nemzetközi konjunkturális viszonyok következtében a gazdasági növekedés üteme lassúbb volt, mint a megelőző évben. Mindennek dacá-

ra a reálgazdasági folyamatok tekintetében egy sor kedvező fordulat következett be, még ha ezek jeleit az éves szinten aggregált adatok eltakarták is.

Mi történt voltaképp? 2003 a gazdaságpolitikai hibák, illetve azok részleges korrekciójának éve volt. Az év első felében a 2002-ben kialakult kiadási oldali kényszerek következtében folytatódott a reálgazdasági teljesítményhez képest messze túlságosan expanzív fiskális politika, miközben a forint árfolyamsávjának júniusi eltolásával odavesztett a monetáris politika hitele is. A negatív folyamatok láttán a pénzügyi kormányzat az év második felében korrekcióra szánta el magát, a pénzpiaci szereplők azonban elégedetlenek voltak ennek mértékével, és a folyó fizetési mérleg növekvő hiányának láttán ártértékelték forintbefektetéseik kockázatát. A júniusi és novemberi bizalmi válságokra nagyarányú kamatemeléssel reagált a jegybank, aminek következtében – összesen 6 százalékpontos jegybanki alapkamat-emelést követően – a térségben egyedülállóan magas szintre kúsztak a kamatlábak és az állampapír-piaci hozamok. Ennek következményei erős hatást gyakorolnak az idei évre is, egyaránt megdrágítva a vállalati szektor és az államháztartás finanszírozását. A növekvő állami kamatterhek következtében alig egy héttel a decemberi elfogadása után korrigálni kellett az idei költségvetést; a magas vállalati hitelkamatok pedig komoly versenyhátrányt jelentenek a hazai cégeknek, közöttük is főképp a kis- és középvállalatoknak.

1. ábra

A GDP, az export és az import növekedése 2003-ban
(Volumenindex, előző év)

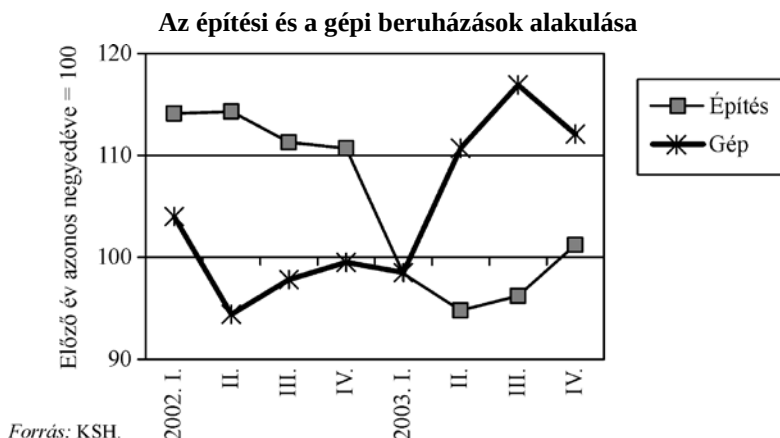

A GDP bővülésének a korábbinál alacsonyabb tavalyi értéke mindazonáltal nem annyira a gazdaságpolitikai hibáknak, mint inkább a tavalyi év nagy részét jellemző európai növekedéslassulásnak volt a következménye. Az év második felétől viszont a külpiazi kereslet élénkülése nyomán gyorsulni kezdett az ipari, illetve feldolgozóipari növekedés. A GDP felhasználásának terén fordulat következett be: egyfelől az export és a feldolgozóipari beruházások élénkülése, másfelől a magánfogyasztás növekedési ütemének lassulása a régóta várt trendforduló egyértelmű jeleinek tekinthetők. (Lásd az 1. ábrát.)

Az első háromnegyed évben még 7,6 százalékkal nőtt a háztartások fogyasztása. A gyors növekedést a gyors keresetnövekedés táplálta: a nettó reálkeresetek 9,2 százalékkal emelkedtek a tavalyi év egészében. Szeptembertől azonban itt is kedvező fordulat állt be, és lassulni kezdett a keresetek emelkedése. A fogyasztás dinamikája azonban összességében így is erőteljes maradt: becslésünk szerint a 2003-as év egészét 7,4 százalékos magánfogyasztás-bővülés jellemezte.

A helyzetet súlyosbította, hogy a háztartások nettó hitelfelvevők voltak a tavalyi év első háromnegyed évében. A bruttó pénzügyi megtakarítás nominális összege a gyors jövedelembővülés ellenére sem nőtt 2002 azonos időszakához képest, miközben a hitel-felvétel több mint 50 százalékkal volt nagyobb, mint a megelőző évben. Ez részben a fogyasztás kiugró dinamikájával, részben az erős beruházási (főként lakásberuházási) tevékenységgel függött össze. Becslésünk szerint 2003 egészét vizsgálva a háztartások nettó finanszírozási képessége alig volt nagyobb nullánál.

2. ábra

Biztatóbban alakultak a beruházások (lásd a 2. ábrát), amelyek ugyan csak 3,1 százalékkal növekedtek tavaly, de az éven belüli trend határozott élénkülést mutatott. Különösen kedvező, a fenntartható növekedés irányába mutató fordulatot jelez a feldolgozóipari beruházások kiemelkedő, 11,3 százalékos növekedése. Ebből fakad, hogy az előző évtől eltérően a növekedés építési beruházás helyett gépi beruházásként valósult meg. A lakásépítés ugyanakkor csúcsot ért el: az átadott lakások száma 45 ezer felett volt. A kiadott új építési engedélyek számának növekedése a magas szint fennmaradásának reményét alapozza meg. A költségvetési szektor beruházásai viszont visszaestek a 2002-es választási évhez képest. A megbomlott államháztartási egyensúly miatt elkerülhetetlen visszafogások 2004-ben is erősen fékezik e szektor beruházásait.

Hasonló éven belüli trendforduló zajlott le a külkereskedelemben. A KSH által közölt előzetes adatok szerint tavaly az export volumene közel 9 százalékkal, az importé 10 százalékkal bővült, azaz mindkettő gyorsult, és két éve nem tapasztalt dinamikát mutatott. Az export korábban megtört lendülete 2003 közepétől megfordulni látszik: júliustól ismét két számjegyű a kivitel volumenének bővülése, sőt tavaly ősztől csaknem valamennyi hónapban meghaladta a behozatalét. A külkereskedelmi áruforgalom hiánya az év egészét tekintve – 2002-höz képest mintegy 800 millió euróval növekedve – 4,3 milliárd euróra tehető. Tavaly a közép- és kelet-európai, valamint a fejlődő országok felé dinamikus, a fejlett országok irányában viszont csak mérsékelt volt a kivitel fejlődése. A folyó fizetési mérleg (az MNB korábbi számítási módszere szerint) 4,2 milliárd eurós hiánnyal zárt, ami igen magas, 5,7 százalékos GDP-arányos deficitet jelent. A hiányt nem finanszírozta a beáramló működő tőke, ami a pénzügyi szereplők szemében növelte a forint árfolyamkockázatát. A folyó mérleg kedvezőtlen alakulásában fontos szerepet játszott, hogy nemcsak az áruforgalom, hanem – a korábbiakkal ellentétben

– a szolgáltatásmérleg egyenlege is negatív volt. Ez utóbbi elsősorban hazánk megcsapant idegenforgalmi vonzerejének volt a következménye.

A javuló exportteljesítmény mögött növekvő feldolgozóipari kibocsátás állt. Az év-közi felívelés hatására az előzetes várakozásoknál jóval nagyobb, 6,4 százalékos mértékben bővült tavaly az ipari termelés. A növekedéshez a korábbi bizonytalanság idején leépült készletek feltöltése is hozzájárult, de alapvetően az export húzóereje érvényesült. A termelésnövekedés a multinacionális cégek hazai leányvállalataira épülő, legnagyobb súlyú gépipari ágazatokban, a villamosgép-iparban és a járműiparban összpontosult. A villamosgép-iparon belül a korábbi favoritnál, a számítástechnikánál gyorsabban nőtt a híradástechnika termelése és exportja. A fellendülésbe kevésbé tudtak bekapcsolódni a kis- és közepes vállalatok, amelyek a beruházásösztönzési programok ellenére, az erős importárverseny miatti alacsony jövedelmezőség és a magas kamatszint következtében igen korlátozott fejlesztési lehetőségekkel rendelkeznek. A vezető iparágakra összpontosuló fellendülés ismét fokozza a régiók közötti különbséget. Az építőiparban az állami forrásokra alapozott építkezések erős visszaesését a lakásépítés növekedése kompenzálta, így az első negyedévi, időjárás okozta zuhanás után az ágazat teljesítménye éves átlagban az előző évihez hasonlóan alakult.

2003-ban lassú, de folyamatos javulás jellemezte a munkaerőpiacot: a munkanélküliség 2002 végén, illetve 2003 elején tapasztalt növekedése rövid életűnek bizonyult, és a foglalkoztatottak száma éves szinten 1 százalék körüli mértékben emelkedett. A létszámbővülés lényeges ágazati különbségek mellett ment végbe: különösen az építőiparban és a közszférában bővült a betöltött munkahelyek száma, a versenyszféra szolgáltatási ágazataiban szerény volt a létszámnövekedés, az ipar és a mezőgazdaság pedig létszámléop maradt.

Mindezek alapján az egyensúlyi problémák ellenére 2003-ban összességében javuló tendenciák jellemezték a magyar gazdaságot, még ha ezek számottevő szerkezeti feszültségek mellett zajlottak is le. A kedvezőtlenebb adottságú térségek és a rosszabb tőkeellátottságú vállalkozások helyzete feltehetően inkább romlott, mint javult, a makrogazdaság egésze azonban mégis túljutott a tavalyi év első felére tehető holtponton. A magánfogyasztás, a lakossági megtakarítások, a beruházások, az ipari termelés és a külkereskedelmi forgalom terén egyaránt trendforduló következett be, aminek nyomán kedvező várakozásokkal tekinthetünk az idei évi fejleményekre.

A magyar gazdaság 2004-ben: helyzetkép és prognózis

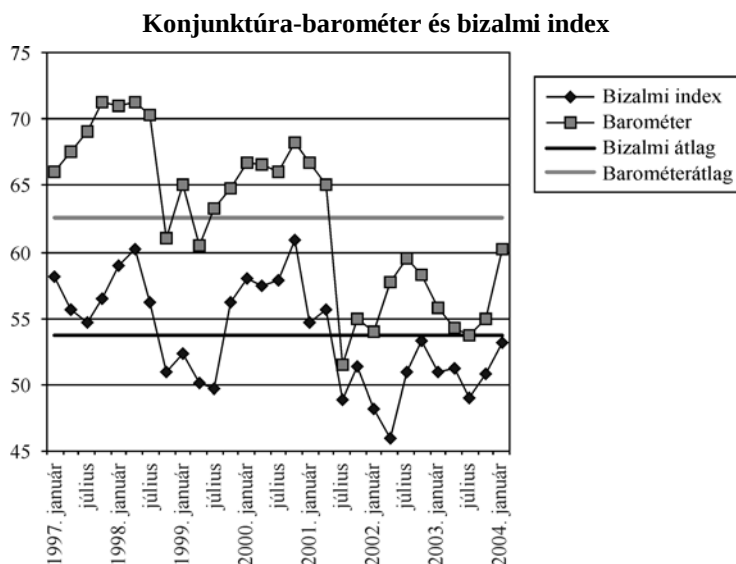
2004 első negyedévének végén úgy látjuk, jó esély van rá, hogy az idei évben kedvező szerkezetben gyorsul a gazdasági növekedés. Ezt a feltevést a vállalati várakozások is alátámasztják: a KOPINT-DATORG januári konjunktúratesztje szerint a feldolgozóipari vállalkozások helyzete és várakozásai az elmúlt év utolsó hónapjaiban határozottan javultak.

A rövid távú vállalati előrejelzések alapján a következő hónapokban folytatódnak a kedvező reálfolyamatok, és a feldolgozóipari vállalkozások helyzete összességében javul. (Lásd a 3. ábrát.)

A 2003 második felében megindult fellendülés alapvetően eltérő szerkezetet mutat a megelőző évek gazdaságfejlődéséhez képest. Amíg ugyanis 2001 és 2003 között a növekedés húzóereje a viharosan emelkedő magánfogyasztás volt, miközben az import bővülése egyre jobban meghaladta az exportét, addig 2003 második felétől éppen ellenkezően alakulnak a növekedés komponensei: az importnál gyorsabban nő az export, és az idén várhatóan csak igen mérsékelten, a GDP emelkedésének ütemétől elmaradva bővül a magánfo-

gyasztás. Kedvező szerkezetben növekszik az állóeszköz-felhalmozás is, mivel az állami beruházások húzószerepét átveszi a feldolgozóipar bővülő beruházási aktivitása.

3. ábra

A feldolgozóipar versenyképességét és a makrogazdaság egyensúlyi pozícióit egyaránt javítja a nominális béremelkedés mérsékelt üteme. Ez ugyancsak öröndetes fordulat az előző évek gyakorlatához képest, amikor a minimál-, illetve közalkalmazotti béremelések következtében nagyarányban emelkedtek a fizetések, ami különösen a forint erősödésének időszakában okozott jelentős versenyhátrányt, illetve importtöbbletet. Ehhez képest az idén jóval szerényebb, a feldolgozóipari termelékenység javulásával várhatóan összhangban álló, 1,5-2 százalékos reálbér-emelkedésre lehet számítani.

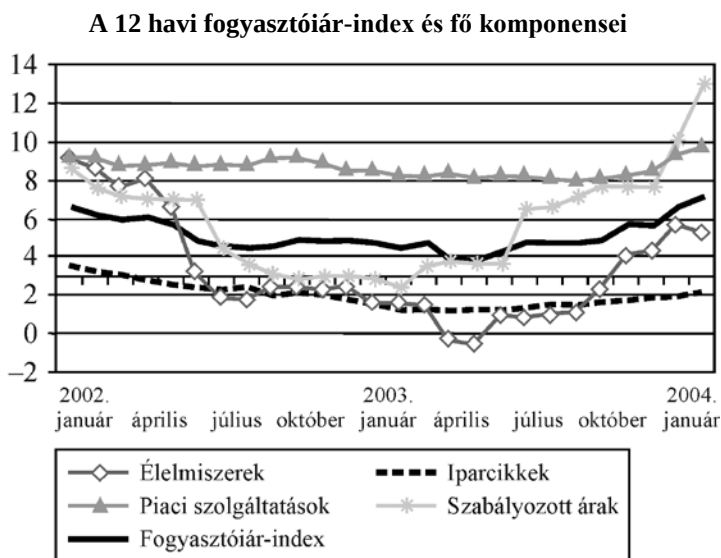
Prognózisunk szerint a GDP 3,4 százalékkal bővül az idén. Ezzel a gazdasági növekedés üteme lényegében eléri a 2002. évit, azzal a fontos különbséggel azonban, hogy az akkor egy leszálló ágban következett be, míg most dinamizálódó szakaszban van a magyar gazdaság. Ennél gyorsabb ütemet egyrészt azért nem tartunk valószínűnek, mert a még csupán kibontakozóban lévő – és a gyenge dollártól sújtott – európai konjunktúra ereje ezt egyelőre nem teszi lehetővé. Másrészt lehetséges, hogy az átállás a magánfogyasztás húzta növekedésről a beruházás- és exportvezérelt növekedésre áldozatokkal jár majd, mivel a magánfogyasztás emelkedésének jelentős lassulása mérsékelheti a GDP-bővülést, ha az export és a beruházások expanziója ezt nem kompenzálja azonnal és teljes mértékben. Ugyanakkor ezzel kapcsolatban azt is érdemes figyelembe venni, hogy a magánfogyasztás növekedésének jelentős része az import emelkedésében csapódott le az elmúlt években, és a belföldi feldolgozóipari termelők a fogyasztás fellendüléséből sajnos szinte egyáltalán nem részesültek. Következésképp a lassúbb fogyasztás-emelkedés az importot mérséklő hatásán keresztül közvetve növelheti (pontosabban kevésbé csökkentheti) a GDP-bővülést.

A kedvező reál gazdasági folyamatok természetesen növelik a fiskális és a monetáris politika mozgásterét. A március végi 0,25 százalékos jegybanki alapkamat-csökkentés makrogazdasági hatását tekintve ugyan inkább szimbolikus, mint tényleges jelentőségű, ám világosan jelzi, hogy a forint iránti bizalom fennmaradása esetén a későbbiekben

további kamatcsökkentések is elképzelhetők. Ami persze rá is fér a gazdaságra, hiszen a tavaly novemberben kialakult kamatszint a környező országokhoz képest 6-10 százalékos kamatfelárat tartalmaz, aminek fennmaradása nyilvánvalóan nem kívánatos. A kamatmérséklésnek azonban feltétele a fiskális politika szigorának fenntartása. Amennyiben ugyanis a kormányzat ismét nagyarányú és megalapozatlan költségvetési költsékezésbe kezd, azonnal elillanhat a még csak részben visszaszerzett bizalom.

Feltevésünk szerint a pénzügyi kormányzat többnyire képesnek bizonyul majd a költsékezési nyomásnak való ellenállásra. Ugyanakkor azonban nem valószínű, hogy komoly áttörést sikerül elérni az egyes minisztériumok költségstruktúrájában, így számottevő létszámleépítésre és a működési költségekben jelentkező megtakarításra nem számítunk. Kockázatot jelent továbbá az alacsony hatékonyságú és nehezen kalkulálható gazdálkodású egészségbiztosítási pénztár működése és a tervezettnél esetleg magasabb infláció következtében kifizetendő többletnyugdíjak. Az egészségbiztosítási kiadások alakulása szempontjából nyitott kérdés, hogy milyen hatásokkal jár majd az áprilistól életbe lépő fél éves gyógyszerár-befagyasztás.

4. ábra

A jegybanki kamatpolitika alakítása természetesen nagymértékben függ az inflációval kapcsolatos várakozásoktól, amelyek terén ma nagy a bizonytalanság. A kedvezményes áfakulcs és az energiaárak emelése idén nemcsak megemelte az árszínvonalat, hanem jócskán átrendezte az árányokat is. A legfontosabb kérdés jelenleg az, hogy az áremelkedés megáll-e a szabályozás által kiváltott közvetlen hatásoknál, vagy – az inflációs várakozások felpörgésén keresztül – további áremeléseket indukál. Az év első hónapjaiban mindenesetre nem sok jel mutatott arra, hogy az áremelkedés meghaladja az árszabályozás automatikus – közvetett és közvetlen – hatását. Ez alól talán csak a februárban mért (az árbefagyasztást kiváltó) közel 20 százalékos 12 havi gyógyszerár-emelkedés jelentett kivételt.

Ezek után vegyük sorra még egyszer a KOPINT-DATORG prognózisának főbb pontjait!

1. A reálgazdaság javuló teljesítőképességének eredményeképpen idei növekedési előrejelzésünket a tavaly decemberben prognosztizált 3,2 százalékról 3,4 százalékra

emeljük, jövőre pedig 4,3 százalékos gazdasági növekedést tartunk lehetségesnek. Ez a várakozás a tavalyi kedvező folyamatok folytatódásán alapszik, amelyre az idei első negyedév adatai szerint jó esély van.

2. A magánfogyasztás növekedése várakozásunk szerint jelentősen lassul az idén, és éves szinten 2,4 százalék körül alakul. Ez igen jelentős, 5 százalékpontos visszaesést jelent a tavalyi fogyasztásbővüléshez képest, amit a nettó reálkeresetek emelkedésének ugyancsak nagyarányú lassulása vetít előre: az idén – a tavalyi 9,2 százalékkal szemben – csupán 1,6 százalékos nettó reálkereset-növekedésre számítunk. Ezt arra alapozzuk, hogy a 2002-höz hasonló igazán gyors keresetnövekedés csak 2003 első nyolc hónapját jellemezte, és a kormányzati jövedelempolitika módosulása a korábbi dinamika megszakítását célozza. Az első hónapok tapasztalatai alapján bizonyosak vagyunk abban, hogy az élénkebb lakossági megtakarítás az idén a korábbinál jóval lanyhább hitelfelvétellel párosul majd, ami főként a lakáshitelekhez kapcsolódó kedvezmények csökkenésének köszönhető. Ennek eredményeképpen a háztartások finanszírozási képessége javul, és nominális értéke várhatóan meghaladja majd a 2002-es (amúgy meglehetősen szerény) szintet. A lakosság az idén egyértelműen nettó pénzügyi megtakarítóvá válik, még ha az általunk prognosztizált 3 százalékos megtakarítási ráta a 2002 előtti évek gyakorlatához képest igen alacsony is.

3. A javuló konjunktúra alapján a termelőszférában és az üzleti szolgáltatások terén – mindenekelőtt a multinacionális cégek hazai leányvállalatainál – 2004-ben és 2005-ben is élénk beruházási tevékenységre számítunk. A bruttó állóeszköz-felhalmozás gyorsuló ütemben nő, várakozásunk szerint 2004-ben 5,5 százalékkal, 2005-ben pedig 6,5 százalékkal. Bár az állami kezdeményezésű beruházások terén idén jelentős visszafogás várható, 2005-ben a költségvetési helyzet enyhe javulásával és a választások közeledésével összefüggésben a kormányzati beruházások is bővülnek majd.

4. Az idén az előző évekenél jelentősen lassúbb magánfogyasztás-bővülés nem gerjeszt az exportnövekedés mértékéhez hasonló importkereslet-bővülést. Így az áru- és szolgáltatásexport gyorsabban nőhet az importnál, ami várakozásunk szerint nemcsak az idén, hanem 2005-ben is jellemző lesz. 2004-ben a 16-18 százalékos áruexport- és 14-16 százalékos áruimport-növekedéssel számolunk. A külkereskedelmi mérleg hiánya várakozásunk szerint 3,9 milliárd euró körül alakul az idén. 2005-ben az export- és az importnövekedés közötti rés szűkülésére számítunk a magán- és a közösségi fogyasztás élénkülése miatt.

5. Nemcsak a külkereskedelmi, hanem a folyó fizetési mérleg egyenlege is javul az idén: az MNB régi módszertana szerint 3,8, az új módszertan szerint 6,1 milliárd eurós folyó deficitet várunk.² A visszaforgatott jövedelmeket is magában foglaló külföldi működőtőke-beáramlás várhatóan eléri a 4,1 milliárd eurót, ami magasabb az azonos módon számított tavalyi értéknél.

6. Az ipari termelés növekedése tovább gyorsul. A volumenbővülés mértéke 2004-ben és 2005-ben egyaránt 9 százalék körül alakulhat.

7. A foglalkoztatott létszám jelentősebb növekedésére sem a versenyszférában, sem a közszférában nem számítunk. Ezt a versenyszférában a termelékenység növekedése, a közszférában pedig fiskális politikai intézkedések teszik valószínűtlenné. A munkanélküliségi ráta éves átlagban a tavalyi szinten marad.

² Az MNB régi módszertana szerint a külföldi tőketulajdonosok által újrabefektetett (visszaforgatott) jövedelmek nem jelentek meg a folyó fizetési mérleg-statisztikában. Az új módszertan ezzel szemben figyelembe veszi az újrabefektetett jövedelmeket: a folyó mérlegben kiáramló tételként, a pénzügyi mérlegben pedig a működőtőke-befektetések értékét növelő, beáramló tételként számolja el őket. Ennek következtében mind a folyó fizetési mérleg hiánya, mind a működőtőke-beáramlás értéke megnő az újrabefektetett jövedelmekkel.

8. Az ESA-95 elszámolási rendszer szerint 2004-re 1000 milliárd forint körüli nominális államháztartási hiányt valószínűsítünk, ami 5 százalékos GDP-arányos államháztartási hiányt jelent, szemben a tavalyi 5,9 százalékos deficittel. A központi költségvetésnek mind a bevételi, mind a kiadási oldalán látunk kockázatokat. Kérdésesnek tartjuk, hogy a kormányzat képes lesz-e növelni a nagy elosztórendszerek hatékonyságát, következésképpen a PM által prognosztizáltnál nagyobb társadalombiztosítási hiányra számítunk. Az erősödő gazdasági növekedés ugyanakkor csökkenti az államháztartási deficit GDP-arányos mértékét, ami várakozásunk szerint – a hivatalos előirányzatban szereplő 4,6 százalékkal szemben – 4,9 százalékos körül alakul.

9. Az elmúlt évektől eltérően az idén a fogyasztóiár-index növekedésének gyorsulása várható. A januári áremelkedés közel felét, a februárinak pedig több mint egyharmadát az áfakulcs emelése, illetve átsorolása, továbbá a jövedéki adó változtatása okozta. Az idei második negyedévtől viszont a belső és a külső feltételek – a jelenlegihez közeli, 250–255 forint/euró árfolyam, a javuló nemzetközi konjunktúrális környezet és a fogyasztás mérséklődő ütemű bővülése – elősegítik a dezinflációs pályára való visszatérést. Így várakozásunk szerint az év első hónapjaiban még 7 százalékos körüli 12 havi inflációs ráta decemberre 6 százalékra csökken. Az éves átlagos árindexet 6,6 százalékra prognosztizáljuk.

10. Március végére a forint árfolyama 250 forint körüli értékre erősödött, vagyis ugyanazon a szinten állt, mint 2003 júniusának elején. Az év eleji nagyobb volatilitást követően az árfolyam ingadozása is csökkent. Mivel a 2004 első negyedévi átlagárfolyam 260 forint volt, az általunk prognosztizált 257 forint/euró éves átlagárfolyam az első negyedévhez képest egy tendenciájában csökkenő árfolyampályát valószínűsít. Ugyanakkor a márciusi átlagárfolyam már alacsonyabb volt ennél, ami arra utal, hogy az éves átlagárfolyam a kedvező tendenciák fennmaradása esetén az általunk prognosztizáltnál erősebb is lehet, ma még azonban ezt lehetetlen megítélni. A várható jegybanki kamatcsökkentésekre a reálgazdasági teljesítmény és az államháztartási helyzet fényében többféleképpen reagálhat a piac, a várakozásokat meghatározó pszichológiai tényezők között pedig jelentős szerepe lehet az EU-csatlakozás – ma még szintén nem teljesen belátható, bár rövid távon valószínűleg nem túl jelentős – intézményi hatásainak is.

Következtetések

A KOPINT-DATORG prognózisa szerint a magyar gazdaság javuló nemzetközi környezetben, a kelet-közép-európai regionális mintázatnak megfelelő növekedési szerkezetben fejlődhet az idén és jövőre is. A GDP bővülése a multinacionális vállalatok tevékenységére – azon belül is néhány ágazatra, illetve célra – alapozódik, ami egyrészt törekennyé teheti a fejlődést, másrészt kihívás elé állítja a gazdaságpolitikát. Hosszú távú, kiegyensúlyozott fejlődés ugyanis nem képzelhető el a hazai vállalatok és a viszonylag hátrányosabb helyzetű magyarországi térségek bekapcsolódása nélkül.

Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a fejlődés alapja a gazdaságnak az európai konjunktúrához kapcsolódó önmozgása, aminek fennmaradásához fontos, hogy a kormányzat véglegesen szakítson a korábbi évek kirívó mértékű költségvetési expanziójával. Az is nélkülözhetetlen továbbá, hogy a monetáris politika a tavalyi év esetenként hibásnak bizonyult lépéseivel szemben kiszámítható módon reagáljon a reálgazdasági folyamatokra, és megfontoltan csökkentse az irányadó kamatlábat. Ennek megvalósulása esetén jó esélyt látunk arra, hogy egy viszonylag erős – de az exportálók számára még nem kártékony – árfolyam mellett találjon vissza a gazdaság a dezinflációs pályára, és az EU átlagát jelentősen meghaladó növekedési teljesítmény mellett folytatódjon a reálgazdasági konvergencia.

A Pénzügykutató Rt. elemzése és prognózisa

Élénkülés javuló szerkezetben

PETSCHNIG MÁRIA ZITA

Nem mindig esik egybe a gazdasági és a naptári év, mert a gazdasági ciklusok periódusai nem a Gergely-naptár szabta ütemezést követik. A *2004-es gazdasági év már 2003 második felében elkezdődött*, tendenciái – az adatfeldolgozás időbeli késése ellenére is – már október–novemberben kirajzolódtak. Ehhez képest az év végi adatok még karakterisztikusabban jelezték, hogy valami új kezdődött a magyar gazdaságban.

2004 induló feltételei

Külső feltételek

2004 a külgazdasági feltételek felől tekintve is megkezdődött már 2003 második felében. Ez ugyanis végre olyan időszak volt, amikor az előrejelző intézetek nem lefelé, hanem felfelé korrigálták következő évre szóló növekedési prognózaikat, ami 2004 első két hónapjában is folytatódott. A 2003 utolsó negyedévében megtapasztalt konjunktúraélénkülés ugyanis megerősítette a javuló várakozások alapjait.

Különösen erőteljes dinamikaerősödést jósolnak 2004-re a nemzetközi intézetek a világkereskedelem bővülését illetően – a világ gazdasági motorok belendülése nyomán intenzifikálódott kapcsolatok következtében. Az USA gazdasági növekedése megközelítheti az öt százalékot a gyenge dollár, az alacsony kamatláb, a mérséklődő adóterhek és a költségvetési túlköltekezés nyomán – hiszen választási évben vagyunk. Az Egyesült Államok növekedésének gyorsulása dinamizálja Latin-Amerika gazdaságait is. Kína és a délkelet-ázsiai térség öt százalékot meghaladó ütemben nőhet, Japán is túljutott depressziós korszakán. Az Európai Unió növekedését a 2003. évi 0,5 százalék után 1,8 százalékra teszik az előrejelzők, bízva a főmotor, a német gazdaság magára találásában, 1,6 százalékos növekedésében – a 2003. évi recesszióba is forduló stagnálás után. (Az Európai Központi Bank nem mutat hajlandóságot a kamatcsökkentésre és az euró gyengítésére, mert elégségesnek tartja a konjunktúra lendületét az export ösztönzésére.) Az orosz gazdaságban is gyorsabb növekedést várnak az előző évinél, akárcsak a CEFTA-országokban, illetve a csatlakozó tizeknél.

A külső konjunktúra feltételeiben tehát *kedvező fordulat ígérkezik 2004-re*, s emellett mind az USA-ban, mind pedig az eurózónában a tavalyinál kisebb inflációt prognosztizálnak.

A kereskedelmi kapcsolatok élénkülésén túlmenően az előrejelzések – a korábbi évek zsugorodásával szemben – a működőtőke-áramlások lendületesebbé válásáról is szólnak.

A külső konjunktúraciklusban bekövetkező trendváltás bizonytalansága a terrorizmus árnyékában természetesen mindig fennáll. Ám 2004 elején úgy tűnik, a pozitív fejleményeket várók többségben vannak, és az aggályoskodók hangja ezúttal csendesebb. Biztosak semmiben sem lehetünk, de ha az esztendő valóban úgy alakulna, ahogyan arról ma az előrejelzők zöme szól, az igen kedvező fordulatot jelentene a magyar

Petschnig Mária Zita, a Pénzügykutató Rt. tudományos főmunkatársa.

gazdaságnak nemcsak dinamikájában, hanem szerkezetében is. A Pénzügykutató Rt. 2004-re szóló prognózisát¹ – más körülmények figyelembe vétele mellett – erre építette. A „más körülmény” a belső feltételek számbavételét jelentette, amelyről a továbbiakban szólunk.

Induló feltételek a reál- és a monetáris szférában

2003 második felében véget ért a 2001 második felétől mind borúsabbá váló időszak, és megkezdődött – egyelőre még jobbára csak a multinacionális vállalatok globalizált zárványaiban – az élénkülés. Ezzel egyidejűleg azonban romlottak külgazdasági egyensúlyi mutatóink, hiszen a még alig csillapodó lakossági kereslet mellé felzárkózott a vállalkozások beruházási és készletfeltöltési kereslete is, a nagyobb exportkiállításokra való felkészülés nyomán. A kereslethúzás – az ipari output többletén túl – megjelent a beruházások és az import fellendülésében – kiváltképp a harmadik negyedévben –, továbbá a termelői és fogyasztói dezinfláció megtörésében: az év második felében nőtt mind a fogyasztói, mind a termelői (ipari, építőipari és mezőgazdasági) árszintemelkedés üteme. Emiatt normál körülmények közt is jelentkezett volna egyféle árfolyamkockázat a forintban befektetők részéről, ám esetünkben ezt felnagyította az a *bizalomvesztés*, ami a kormányzati és a monetáris politika összhangjának hiányából, ötletszerű, kapkodó megnyilvánulásából következett.

Néhány pénzügyi befektető november folyamán kivonult a magyar állampapírokból, ami növelte a forintkínálatot és gyengítette a forint árfolyamát. Ettől a jegybank veszélyeztetve látta 2005. végi inflációs céljának teljesülését, és ezt megakadályozandó olyan szintre emelte meg a nyár közepe óta egyébként is túl magasán fennakadt alapkamatlábát, mintha az országot hitelezési válság (összeomlás) fenyegetné. Holott – mint kiderült – a külföldiek kezén lévő kötvényalapoknak egészen kis része (5 százaléka) mozdult csak meg.

A november végi kamatlépés nyomban *keresztülhúzta* az egyébként is ingatag alapokon nyugvó 2004. évi költségvetési tervezetet, és az éppen meginduló *élénkülés visszafogását vetítette előre*. A jegybanknak az a védekezése, miszerint a 3 százalékpontos kamatemeléssel még nagyobb gondokkal járó, leselkedő veszélyeket hártott el, nem volt akceptálható. Hiszen egyrészt a forint – a leértékelődése ellenére – még a sávközepet sem érte el, leggyengébb napjaiban is még 10-12 forinttal lejjebb helyezkedett el a sáv erős oldalán. Másrészt régióon belüli sorstársaink példája (Csehország, Lengyelország, Szlovákia) azt mutatta, hogy a külföldi tőke a mienkénél jóval nagyobb GDP-arányos költségvetési hiánnyal birkózó (cseh), illetve magasabb inflációjú (szlovák) és gyengébb dinamikájú (lengyel) gazdaságot is hajlandó megfinanszírozni a magyar központi bank által kínálnál jóval alacsonyabb kockázati prémium ellenére/mellett is.

A 12,5 százalékra felvitt jegybanki kamatláb nyomán megemelkedő kamatszint fenyegető árnyékként vetült a növekedési krízisből éppen kilábalóban lévő magyar fundamentumokra, és *rosszabb szerkezetűvé tette a gazdasági növekedést finanszírozó forrásokat*. Vagyis épp azt idézte elő vagy erősítette föl, ami elől ki akarta menekíteni az országot. Mert

– egyrészt megemelte a költségvetés finanszírozási igényét a nagyobb kamatterhelrel, a várakozásokhoz képest legyengített növekedés miatt kieső bevételekkel, a megemelkedett kamattámogatások következtében növekvő kiadásokkal, továbbá – az ESA-

¹ A prognózis elkészítésében e sorok íróján kívül részt vett: Antal László, Antalóczy Katalin, Halász György Imre, Juhász Pál, Ludányi Arnold, Mohácsi Kálmán, Várhegyi Éva, Voszka Éva. Szakmai tanácsai-val segítette munkánkat Neményi Judit és Békési László – ezúton is köszönet érte.

95 logikáját követve – az eladósodott, nagy állami vállalatok hitelezési terheinek növelésével,

- másrészt visszaszorította a vállalati hitelkeresletet, illetve euronizálta azt – amennyiben a cégek kölcsöneiket kezdték euróban felvenni –, kevés gondot fordítva az árfolyamkockázatra,

- harmadrészt önmagában a magas kamatlábbal – romló lakossági bizalmi index mellett – nem tudta javítani a lakosság megtakarítási hajlandóságát.

Vagyis azt a finanszírozási igényt – a vállalati szféráét – szorította vissza a központi bank döntése, amelyet nem kellett volna, azt pedig megnövelte – a költségvetését –, amit szintén nem kellett volna, s ami miatt folyamatosan aggályoskodik – a 2002. évi kormányváltást követően – inflációs céljának teljesülését illetően.

Ilyen *paradox monetáris feltételekkel* indult az év, amit a túlsúlyos kamatokon túlmenően tovább nehezített a forintárfolyam hektikussága, kiszámíthatatlansága, még rövid távon is nagyon kétséges előre jelezhetősége. A május végétől megtapasztalt nagy volatilitás már így is megnehezítette az exportörök és importörök helyzetét, a kamatemelést követően – decemberben és januárban – azonban a forintárfolyam még érzékenyebb lett, a befektetők mindenre ugrottak. S korántsem múlt el a további kamatemelés veszélye, amelynek lehetőségét a jegybank egyáltalán nem rejtette véka alá.

Sőt, 2004. februári inflációs jelentésében olyan prognózist adott közre, amelyből további kamatemelés következett. Előrejelzésében a korábbinál kisebb növekedés és nagyobb infláció szerepelt 2005-re, a 2004. évi államháztartás hiányát pedig jóval nagyobbra valószínűsítette, mint a nem sokkal előbb, az új pénzügyminiszter csomagjával is megerősített kormányzati prognózis. Szerencsére a kamatemelésről döntő Monetáris Tanács nem fogadta el az MNB szakértői által bemutatott növekedési/egyensúlyi scenáriót, így elmaradt februárban a kamatemelés. Március 22-én azonban – miután a költségvetés helyzetében a februárihoz képest semmiféle pozitív elmozdulás nem látszott – az MNB 0,25 százalékponttal lejjebb szállította az alapkamat mértékét. Ez idő szerint – azaz e cikk írásának idején, 2004. március végén – még nem lehet tudni, hogy ez a lépés egy most kezdődő tartós fordulat első jele, vagy csak kis megbicsaklás a kormánypolitikával és a konjunktúrális élénküléssel szembemenő monetáris politikában.

A reálszférában meginduló konjunktúraélénkülésnek 2003 második felében minden kétséget kizáró olyan jegyei voltak, mint hogy

- az ipari termelés növekedési üteme a második félévben megduplázódott (4,1 százalékról 8,4 százalékra nőtt),

- az ipar exportdinamikája is a kétszeresére erősödött (6,5 százalékról 13,3 százalékra),

- a kivitel volumene az első félévi 2 százalékos növekedéssel szemben a második félévben 16 százalékkal nőtt, ugyanakkor az import dinamikája csak megkétszereződött,

- a beruházások az első félévi stagnálás után 5 százalékkal emelkedtek, ezen belül a feldolgozóipari fejlesztések lendülete majdnem megháromszorozódott,

- a gépberuházások háromszor olyan gyorsan bővültek a második félévben (18 százalék), mint az elsőben,

- az építőipar elhagyva az első félévi recessziós pályát az utolsó negyedévben már 6,5 százalékkal nőtt,

- a foglalkoztatottak száma az első félévben 1 százalékkal, a másodikban 1,7 százalékkal nagyobb lett, és megfordult a versenyszektorban 2001 második fele óta mérséklődést jelző tendencia, emelkedett a cégeknél alkalmazottak száma is,

- a munkanélküliség rátája, amely az első félévben még 8,6 százalékkal magasabb volt az egy évvel korábbinál, a második félévben 3,5 százalékkal alacsonyabb lett; az

utolsó negyedévben mért 5,5 százalék pedig történelmi mélypontot jelzett a rendszerváltó magyar gazdaságban,

- az ipar belföldi értékesítési árszintje a második fél évben 6 százalékkal emelkedett, szemben az első félévi 4 százalékkal és az előző évi 1,6 százalékkal, aminek hátterében részben szintén a konjunktúra árhúzó hatása jelent meg,

- a kiemelt feldolgozóipari ágazatok új megrendelése a második fél évben 34 százalékkal nőttek, az első félévi 14 százalékkal szemben.

A jelzett konjunktúraciklusbeli trendváltás kétségkívül a nagy cégek exporttevékenységéhez kapcsolódott. Az 50 fő felett foglalkoztató ipari vállalkozások kibocsátása az átlagot (6,4 százalék) meghaladó, 7-8 százalékos volt, a kis cégek teljesítménye viszont alig nőtt. Az indokolatlanul szigorú monetáris politika elsősorban az utóbbiak növekedési esélyeit rontja, mert ez az a kör, amelynek alacsony a saját tőkefelhalmozó képessége, nem tud tulajdonosi hitelt felvenni, devizában való eladósodása pedig különösen kockázatos, tekintettel arra, hogy bevételeinek zöme forintban realizálódik (exportjuk 2003-ban is 12 százalékkal zsugorodott).

A növekedés gazdaságpolitikai kondíciói

2004-ben minden kétséget kizáróan véghez kell vinni azt a gazdaságpolitikai fordulatot, amelyet a kormány 2002. évi színrelépése óta halogat – rövid távú politikai megfontolásokból –, bízva a többször bejelentett, ám hiába várt külső konjunktúraélénkülés gyógyító erejében. S amikor eljött a várva várt élénkülés, akkorra olyan mértékű rendeznivaló gyűlt össze, hogy ahhoz a külső növekedési lendület felhajtó ereje kevésnek bizonyul.

A gazdaságpolitikai fordulattal el kell érni, hogy megakasztódjon a 2001 második fele óta folytatott, fogyasztási többletekre támaszkodó, belső keresletélénkítő gazdaságpolitika, amelynek a reálgazdasági hozama – a nagyobb eladósodással – megterheli a jövő növekedését. Meg kell fékezni az államadósság növekedését, amely a GDP arányában a 2001. végi (ESA-95 szerinti) 53,4 százalékról két év alatt 59 százalékra nőtt, veszélyeztetve a maastrichti 60 százalékos konvergenciakritérium teljesülését. Mivel azonban nem csupán azzal van gond, hogy az államadósság gyorsabban nőtt ezekben az években, mint a jövedelemtermelés, hanem azzal is, hogy ez az eladósodásfelpörgés zömében a fogyasztás gyorsulását finanszírozta, *a növekedés és a növekedés finanszírozási szerkezetében is lényeges arányváltásra van szükség.*

A 2004. évi gazdaságpolitikával lényegében ezt kellene elérni, ráadásul úgy, hogy az eredmények tartósíthatók legyenek. Olyan jövedelemátcsoportosulásnak kellene végbemennie a növekmények szintjén, amely a vállalkozói jövedelmeket kedvezményezi a háztartások gyarapodásával szemben. Ez a normatív módon megfogalmazódó cél lényegében egy *mini stabilizációs programot* igényel, hasonló, mint 1995-ben, csak lényegesen kedvezőbb paraméterek mentén, ezért illetnének a „mini” jelzőjével. Ezúttal ugyanis nem szükséges két éven át mélyen visszaszorítani a lakosság reáljövedelmeit és fogyasztását, mint történt ez 1995–1996-ban, csupán a növekedési ütem tekintetében kell az átrendezést végrehajtani, amit ráadásul a külső konjunktúraélénkülés is segít. Viszont az akkori stabilizációhoz képest az eszközök is korlátozottabbak, hiszen nem lehet élni a nagy leértékelésből felszökő infláció reáljövedelmeket apasztó eszközével, nem lehet vámpótlékokat kivetni az importra, 2003 után nem lehet az állami beruházásokat befagyasztani, és nincs már olyan mértékű privatizálható vagyon sem, mint ami annak idején a rendelkezésre állt. A kormány a költségvetési, a jövedelem-, korlátozottan az ár- és a privatizációs politikán keresztül tudja a szükséges jövedelemátcsoportosítást elérni, és megfékezni a jövőt vészesen megterhelő növekedést.

Az említett négy eszközből 2004-ben – úgy tűnik – a *jövedelempolitika* lesz a legerőteljesebb, és talán a legeredményesebb is. A kabinet ugyan a vállalkozói szféra bérki-fizetéseit csak közvetetten tudja szabályozni, részint az OÉT-beli megállapodással, részint a közszféra béremelésével mint példaadással, de tudja befolyásolni. A 2004. évi költségvetésben a közszféra béremelését 6 százalékbán határozták meg – 5,8 százalékos infláció feltételezése mellett –, de erre sem biztosítottak mindenütt fedezetet. Igaz, a 2004. februárban létrejött megállapodás a közalkalmazottak szakszervezeteivel ezt a szigorú korlátot feloldja, de még így is reálkereset-csökkenés várható az államháztartásból finanszírozottak körében. Részben a magasabb infláció következtében, részben a személyi jövedelmeket terhelő levonások megugrása révén. Ez utóbbi – aminek következtében a nettó béremelkedés üteme kb. egy százalékponttal alacsonyabb lesz a bruttó bérek növekedésénél – a jövedelemmegszorítás általános eszköze, amellett hogy növeli az államháztartási bevételeket is.

Az OÉT-beli megállapodás 6 százalékos minimálbér-emelésről és 7-8 százalékos bruttó bérnövelésről szól a vállalkozói szférában, aminél nagyobb bérfejlesztést valószínűleg csak a nagyon kedvező pozícióban lévő pénzügyi szektorban és a sztrájkfenyegetőzéssel élő állami cégeknél (szállítás, posta, hírközlés ágazat) fognak elérni, egyébként valószínű, hogy a konjunktúranövekmény profittöbbletét a cégvezetések a korábbi kiesések pótlására használják fel. Így nemzetgazdasági szinten a reálkeresetek emelkedése 0–1 százalék közé eshet 2004-ben, miáltal helyreállhat a nemzetgazdasági termelékenységs- és reálbér-növekedés 2001 második felétől egyre jobban megromlott aránya. A lakosság más jövedelemtétteleinek reálértékénél is inkább mérséklődés, mintsem növekedés lesz a jellemző (kivéve a nyugdíjakat, ahol a kabinet 1-2 százalékos reálnövekményt helyezett kilátásba a 13–14. heti nyugdíjkifizetéssel együtt).

A szigorú és célirányos jövedelempolitika mellett, amely a nominális jövedelemképződést képes befolyásolni, a reálkereslet szabályozásában a 2003. évinél *magasabb fogyasztói infláció* is szerepet kap. Az árdrágulás 2004-ben kilép az öt százalék alatti sávból, és 6-7 százalék körül alakul. Miközben az infláció erősödésének globális jövedelemmegszorító hatásával egyet lehet érteni, úgy ítéljük meg, hogy a dezinflációs pálya elhagyása történhetett volna jobb szerkezetben is, olyanban, ami megkönnyíti a jövőbeli boldogulást. Akkor és annyiban, ha a magasabb infláció nagyobb mértékben lenne eredeztethető a korábban elfojtott infláció felszabadításából, ami az energia- és más közszolgáltatás veszteségeinek felszámolását, mérséklését jelentené. Ezzel ugyanis nemcsak az államháztartás tehermentesülne, hanem nagyobb források is termelődnének a szolgáltatások fejlesztésére, és a fogyasztók is helyes orientációt kapnának e szolgáltatások ráfordításairól, amit a továbbiakban nem általában, hanem fogyasztásuk arányában fizetnének meg.

Noha a 2004. évi inflációban ilyen jellegű árkiigazítás is kifejezésre jut, az ütemerősödés alapja inkább rövid távú, költségvetési indíttatású, miközben az áfarendszer sem lett jobb – kivéve az EU-szabályozást követő nulla kulcs eltörlését.

A gazdaságpolitikai korrekció érdekében alkalmazott eszközök közül a *költségvetés-politika* teljesült a legkevésbé. S nemcsak azért, mert a költségvetési megszorítás, ami végül is várhatóan bekövetkezik, nem az államháztartás alrendszereinek reformértékű átalakításán alapszik – ez valamennyi rendszerváltó kormánynak felróható. Hanem azért, mert a megszorítással, a hiányfaragással elérhető mennyiségi hatás mögött nem húzódik meg elég markánsan a szükséges gazdaságpolitikai irányváltás koncepciója.

Amint az előzőekben normatív módon megfogalmaztuk, a 2004. évi költségvetésnek a felhalmozás-fogyasztást, a háztartások és a vállalkozók közötti jövedelemátcsoportosítást kellett volna karakterisztikusan elősegítenie, ehelyett – politikai megfontolásokból és az így adódott kényszerhelyzetekben – felemás megoldások születtek.

Kétségtelen, hogy a 2003. évi, úgyszintén korrekciót megcélzó költségvetési politikához képest – amely tökéletesen kudarcot vallott – a 2004. évben tükröződő jövedelemátrendeződés a gazdasági pályakiigazítás szempontjából biztatóbb. De a hatása egyfelől gyenge, másfelől egyszerűnek és nem tartósnak tekinthető.

A bevételi oldalon ugyanis igencsak ernyedtre sikeredett a jövedelemátcsoportosítás, mert a koalíciós partner ragaszkodott ahhoz, hogy 2004-ben érvénybe lépjen az a személyi jövedelemadó-tábla, amelyet merőben más feltételek meglétét prognosztizálva 2002 végén elfogadtak a parlamentben. Az szja-kulcsok csökkenése miatt kieső jövedelmet azonban pótolni kellett – minthogy közben a kiadások nem zsugorodtak, hanem tovább duzzadtak –, meg kellett emelni a munkavállalókat terhelő egészségügyi járulék mértékét, ami elvitte a kulcsok csökkentésének hatását. De nem lehetett mérsékelni a legfelső áfakulcsot sem, sőt a középső kulcs növelésével és az átsorolásokkal az infláció felerősödött. Megközelítőleg az történt, hogy a káposzta is elfogyott meg a kecske is éhes maradt. Másfelől viszont ilyen feltételek mellett nem nyílt mód a vállalati adóterhelés érdemi csökkentésére. Igaz, két százalékponttal kisebb lett a társasági adó, és valami egészen kis könnyítést engedélyeztek az iparüzési adónál, de más, kisebb-nagyobb korrekciókkal – az „evásokat” kivéve, amelynek körét bővítették – a cégektől történő jövedelemelvonás emelkedett.

A kiadási oldalon valamivel több érdemi, helyes irányú elmozdulás történt. Egyrészt a forrástöbbletek kb. egyharmadát az állami infrastrukturális fejlesztésekre irányozták elő, másrészt megszorították a folyó kiadásokat, beleértve a bérfejlesztéseket is, harmadrészt pedig átalakították a lakástámogatási rendszert. Mindezek akár a 2003. évi költségvetés korrekciójaként is értelmezhetők, amely a felsorolt tételek tekintetében éppen ellenkező irányú döntéseken alapult. A 2004. évi költségvetési politika – ha a vállalkozások befektetésein keresztül nem is, de a központi beruházásokon keresztül – javítja a felhalmozás/fogyasztás súlyosan megbomlott arányát. Ám a 2004 elején kikényszerülő ún. Draskovics-csomag okán a vártnál kevésbé. Ebben a 185 milliárd forintos, további kiadásfaragást tartalmazó intézkedéshalmazba ugyanis több beruházás elhalasztása is bekerült, csak a metró- és az autópálya-építés kapott kegyelmet.

A többszöri átalakítás ellenére továbbra is kérdéses, hogy az államháztartás GDP-arányában mért, tervezett 4,6 százalékos hiánya tartható lesz-e. Ha igen, akkor az 1,3 százalékpontos, igen jelentős finanszírozásiszükséglet-csökkentést jelentene. Ha nem, akkor ismét megrendülhet a külföldi befektetők bizalma (az MNB ellenkommunikációjában 2004. februárban egyébként is már 5,3 százalékos prognosztizált hiány szerepelt). Év közben a „hogyan állunk?” kérdésének megválaszolása így is elég nehéz és vitatható lesz, tekintettel arra, hogy az államháztartás deficitjéről szóló havi jelentések pénzforgalmi szemléletűek, a hiánymutató pedig az ESA-95 logikáját követi. Az uniós csatlakozás miatti áfakapcsolatokban bekövetkező változások következtében a pénzforgalmi szemléletben nagyobb deficit fog kikerekedni, aminek az értelmezéséhez nem biztos, hogy lesz elég befektetői szándék és energia.

Annyi azonban bizonyos, hogy 2004 egyik kulcskérdése – az infláció, a kamatok és az árfolyam-alakulás mellett – az államháztartás egyenlege. A gazdaságpolitikáért is felelős új pénzügyminiszter mindenesetre belépésekor nagy elszántságról tett bizonyosságot, ami mellett a továbbiakban is ki akar tartani. Ugyanakkor mindezzel egyidejűleg már megfogalmazódtak a költségvetés fellazítására irányuló elképzelések is.

A *privatizációs politikában* az ÁPV Rt. folytatni kívánja tavalyi offenzíváját. Bevételi tervében ismét 200 milliárd forint feletti összeg elérése szerepel, aminek teljesülését nem tartjuk kizártnak. Jó indítás a MOL-részvények 2003-ban elhalasztott eladása, amit további olajrészvényt csomag piacra vitele is követhet. Számos 2003-ban elkezdett kisebb

és nagyobb (Dunaferr) privatizációs program lezárható. Értékesíteni lehet még a jó hasznú Richter-részvényeket, a bankok közül pedig az FHB-t.

A 2004. évi növekedési pálya és finanszírozása

2004-ben a magyar gazdaságban is *erősödik a konjunktúra, a növekedés pályája pedig előnyösen változó strukturális elrendeződést* jelez. A bruttó hazai termék dinamikája meghaladja a 3 százalékot, de részben a magas kamatláb okán, részben a kikényszerülő gazdasági korrekció, részben az előző években elszenvedett versenyképességsromlás miatti relatív tökehiány következtében nem látunk lehetőséget arra, hogy a külső konjunktúra élénkülésére arányos ütemben rákapcsolódjunk. Azaz 2004-ben nem tudjuk tartani azt a minimum 2 százalékpontos többletet az EU dinamikájához képest, amit a gazdaságstabilizációt követően még a növekedésslassulás időszakában is realizálni tudtunk. A belső keresletélénkítő politikából és annak megkésett gazdaságpolitikai korrekciójából adódó árat becsülhetően fél-egy százalékos növekedési veszteségben kell megfizetnünk.

Reményeink szerint 2004 egyensúlyi szempontból *trendtörő év* lesz, a múlt év második felében megindult reálgazdasági tendenciaváltást ebben az esztendőben stabilizáció követi. A magyar gazdaság visszatérhet a fenntartható növekedés pályájára, ugyanis ebből a szempontból előnyösen és jelentősen módosul a növekedést keresleti oldalról meghatározó tényezők aránya. A beruházások üteme megduplázódik – az élénkülő közvetlen tökebeáramlás nyomán is –, és folytatódik a magasabb növekedési mértékekhez igazodó készletfeltöltés. A növekedés másik húzóerejét az importnál dinamikusabban emelkedő export adja. A háztartások fogyasztásának üteme viszont számottevően visszaesik a szigorú jövedelmi és adópolitika, a magasabb infláció és a megtakarítási hajlandóság emelkedése nyomán. A fogyasztás növekedéshúzó erejének meggyengülését várhatóan a másik két keresleti tényező erősödése nem tudja túlkompenzálni. Ezért a bruttó hazai termék termelésének üteme az előző évihez képest szerény mértékben emelkedik.

1. táblázat

A növekedési tényezők súlya a GDP növekményében (Százalék)

Megnevezés	2000	2001	2002	2003	2004**
Végső fogyasztás	64,0	101,8	189,3	192,1**	55,8
Bruttó felhalmozás	25,5	-49,2	-33,3	36,2**	49,6
Belföldi felhasználás	89,5	52,5	156,0	228,3**	102,5
Nettó export	10,5	47,5	-56,0	-128,3**	2,5
GDP-növekmény, milliárd forint	533,3	495,8	470,3	414,8**	477,8
GDP növekedési ütem, előző év = 100%	5,2	3,8	3,5	2,9*	3,3

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

*Előzetes adat.

** Pénzügykutató Rt. prognózisa.

Az 1. táblázatból látható, mint csúszott el 2001 után a növekedést keresleti oldalról meghatározó tényezők szerepe a GDP-többletekben mindinkább a végső fogyasztás javára. De markánsan kirajzolódik belőle a 2004-re várt átrendeződés hatása is.

A növekedés lendületéből és a fogyasztást korlátozó gazdaságpolitikából adódóan várhatóan megindul a korábbi években eltorzult fogyasztás/felhalmozás arányának igazítása is. (Lásd a 2. táblázatot.)

2. táblázat

A fogyasztás/felhalmozás aránya a bruttó hazai termékben
(Százalék)

Év	A teljes GDP-ben		A GDP belföldi felhasználásában	
	Végso fogyasztás	Bruttó felhalmozás	Végso fogyasztás	Bruttó felhalmozás
2000	30,9	73,0	29,7	70,3
2001	28,0	74,0	27,4	72,6
2002	26,0	77,8	25,1	74,9
2003*	26,3	81,0	24,5	75,5
2004*	27,1	80,1	25,2	74,8

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal.

*Pénzügykutató Rt. prognózisa.

Kínálati oldalról az *ipar* lesz a növekedés fő hajtóereje. Az ágazat bruttó kibocsátása 9-10 százalékkal nő, meghatározó húzóereje a gépipari exportértékesítés – döntően a nagyvállalatokra koncentrálódva. A magyar ipari növekedés számára szerencsés adottság, hogy az elmúlt évtizedben olyan tőkeerős, versenyképes, magas technológiai színvonalú, a világ gazdaságba integrálódott villamosgép- és járműgyártó-kapacitások épültek ki, amelyek esetében a magas kamatszínvonal, a hektikus árfolyammozgások, a felelőtlen állami költekezés rövid távon csak másodlagos, helyi környezeti feltételként jön számításba.

Az *építőipar* termelésbővülése is elérheti az 5-6 százalékot a 2003-ról áthúzódo lakásépítések, a felgyorsuló autópálya-építések és a feldolgozóipari beruházási kereslet fokozódása következtében.

Jelentős dinamikamérséklődés jelentkezik viszont a *kiskereskedelem*ben és a belföldi keresletre támaszkodó vendéglátásban a kedvezőtlenebbé váló reáljövedelem-növekedés feltételei mellett, ami a relatíve romló jövedelemkilátások mentén óvatosabb költekezési magatartásra vezet, és nagyobb megtakarításokra késztet. A kiskereskedelem eladásainak volumene a 2003. évi 8,5 százalékos bővüléssel szemben várhatóan csak 1-1,5 százalékkal növekszik.

A *mezőgazdaság* – amelynek az EU-csatlakozás következtében számos problémával kell megbirkóznia – kedvező esetben 5-5,5 százalékkal tudja növelni kibocsátását, ami azonban csak a 2002. évi szint megközelítését jelenti majd. Az Európai Unióban a szántóföldi növénytermelés biztonsága nagymértékben erősödik, de az állattartás, főként a sertés- és baromfityenyésztés reménytelenül veszteségesse válik. Az agrárium a legkevésbé felkészült a csatlakozásra – a legutóbbi időkben tett erőfeszítések ellenére is –, ezért várhatóan igen erőteljes átrendeződésre kerül sor az éleződő külső kihívások és kénysze-
rek nyomán.

Az *iparra alapozott konjunktúraélenkülésben* a termelés szerkezete a tőkeigényesség irányába mozdul el; nem várható a munkaigényes területek (könnyűipar) újbóli felépülése. Ezért a magasabb GDP növekedési ütem az előző évinél kisebb foglalkoztatás emelkedéssel fog párosulni. Miközben a *foglalkoztatás* valamennyi mutatója enyhe javulást jelez, az irány is kedvező szerkezetváltást mutat, mert bővül a versenyszférában

és mérséklődik az államháztartásban állásban lévők száma. A nemzetgazdaság termelékenységénövekedése erősödik.

A 2004-ben magasabb dinamikájú növekedés – a gazdaságpolitikai kiigazítás eredményeként – *javuló egyensúlyi pozíciókkal* járhat. Az import növekedése a fogyasztási kereslet mérséklődése következtében elmarad az élénkebb külpiazi kereslettől és az előző évinél némileg gyengébb forintárfolyammal ösztönzött export bővülésétől, ezért valamelyest kisebb lehet a külkereskedelmi mérleg deficitje. A gyengébb forintárfolyam és a külföldi turisták kedvezőbb jövedelmi helyzete némi növekedést hozhat idegenforgalmi bevételeinknél is, ezáltal kiegyenlítődhet a tavaly még passzívumot jelző szolgáltatási egyenleg. Így a 2003. évinél magasabb profitkivitellel és kamategyenleggel számolva is mérséklődhet a folyó fizetési mérleg hiánya.

A gazdaság külső finanszírozási igényét ezen túlmenően is csökkenti a 4-500 millió euróra rugó EU-transzfer miatt javuló pozitív tőkemérleg-egyenleg. Így összességében a külső finanszírozási igény a 2003. évi 6 százalékról a GDP 4,3 százalékára esik. A külföldi működőtőke-beáramlás élénkülésének köszönhetően – és feltételezve, hogy 2004-ben nem lesz az előző évihez hasonló méretű magyar tőke kivitel – a folyó mérleg hiányát nagyobb mértékben finanszírozhatja – a pozitív portfólióbeáramlással együtt – a nem adóssággeneráló tőkeimport. Ezáltal kisebb lesz az ország hitelkereslete és külföldi befektetőkkel szembeni kiszolgáltatottsága, ami az elmúlt évinél fajlagosan is olcsóbbá teheti az ország finanszírozását.

Más oldalról, a *jövedelemtulajdonosok pozíciójának változása* felől tekintve is mérséklődő tendenciát követ a külső forrásbevonás igénye, részben azért, mert a zsugorodó reáljövedelem-többletek, a lakáshitelezés feltételeinek szigorítása, a javuló tőzsdei kilátások és a magas reálkamatlábak alapján a lakosság megtakarítási hajlandóságának erősödése várható. A konjunktúra élénkülése azonban a vállalati hitelkereslet bővülését is magával hozza, a GDP százalékában mutatkozó nettó hitelfelvételi többlet elérheti a 3,4 százalékot (szemben a 2003. évi 2,6 százalékkal). Az államháztartás finanszírozási szükséglete, ha nem is a tervezett mértékben (5,9 százalékról 4,6 százalékra), hanem ennél kevésbé (1 százalékponttal), de csökkenni fog. A magánszektor alacsonyabb nettó forrásbevonási igényével (1,6 százalék helyett 0,9 százalék) együtt mérséklődő költségvetési forrásszükséglet összességében csökkenti a gazdaság külső forrásokkal szembeni igényét. E várakozások teljesülése esetén az államadósság GDP százalékában tekintett növekedési üteme számottevően eshet.

A 2004-es esztendő a makrogazdasági elemzők és a gazdasági növekedés perspektívája szempontjából lényegesen jobb év lesz a megelőző esztendőknél, ám a lakosság jólétérzete – a kikényszerülő gazdasági pályaváltás okán – kétségkívül romlik. A ma és a holnap, a rész és az egész érdekének ellentmondását feloldani a politika feladata lesz, elvégre a megoldandó gubancot is ő hozta össze – a jegybank áldásos tevékenységétől kísértén.

Az Európai Unió reformjai és a bővítés

– I. rész

INOTAI ANDRÁS

A kétrészes cikk az Európai Unió hagyományos és új, illetve várható jövőbeli közösségi politikáit vizsgálja a bővítés szempontjából. Az első rész négy olyan területtel foglalkozik, amelyeken az elmúlt években vagy akár évtizedekben jelentős előrehaladás történt a közösségi irányba. A legutóbbi kudarc ellenére ide tartozik az intézményrendszer és a döntéshozatal kérdése, minden kétséget kizáróan a közös agrárpolitika és a közösségi költségvetés, valamint a legutóbbi évek új integrációs minősége, a közös pénz megteremtése. A második részben tárgyaljuk a közösségi politika azon területeit, amelyek kialakítása nemrég kezdődött vagy éppen a közeli jövőben ölt konkrét formákat, és amelyek létrehozatalában szinte kezdettől fogva teljes jogú tagként vehet részt Magyarország is.

Az új tagállamok egyes területeken várhatóan közösen lépnek majd fel (például a költségvetési pénzek újraelosztását vagy talán a migrációs politikát illetően), másutt azonban eltérő csoportokhoz tartozhatnak a kibővülő unión belül, ahogy ezt a legutóbbi fejlemények több területen igazolni látszanak. Végül lesznek olyan területei is a közösségi politikának, ahol az új tagok saját gazdasági-társadalmi fejlettségi szintjük alapján fogják megítélni, milyen álláspontot foglaljanak el az adott kérdésben.

Magyarország számára több szempontból is az aktív, jövőorientált magatartás ígér sikert, ami az integrációból adódó előnyök megfelelő kihasználását, a tagállamként adódó integrációs mozgástér bővítését és a globális kihívások időben és tartalmilag is megfelelő megválaszolását jelenti. Az offenzív és az integráció világgazdasági és bővítési nyitottságát fenntartó, valamint nemzetközi versenyképességét erősítő közösségi politikákat csak akkor tudjuk megfelelően támogatni, ha minden területen meg tudjuk határozni stratégiai érdekeinket, és a magyar társadalmat fel tudjuk készíteni az új fejlemények befogadására, a belföldön is aktív integrációs politika támogatására.*

Nem a sors játéka, hanem az EU kicsi és többnyire megkésett lépéseire épített „stratégiajának”, pontosabban stratégiahányának következménye, hogy az integráció lényegi továbbfejlesztésével (mélyítésével) és a bővítéssel kapcsolatos feladatok időben összehozódtak, és az EU érdemi továbblépése immár csak a bővítés keretében (kényszereként) valósítható meg. A bővítési folyamat belső dinamikáját – annak politikai fontossága miatt, valamint a kiscsoportos bővítésekben rejlő esélyek nem kevésbé fontos és rövid távú, valamint rövidlátó szempontoknak engedelmesskedő elmulasztása után – már

* A cikk Inotai András: A kibővülő Európai Unió és Magyarország című (Allianz Hungária Stratégiai Dialógus Füzetek, I–II., 2003) tanulmány 2. fejezete alapján, a legutóbbi változások figyelembevételével készült.

Inotai András, az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének igazgatója.

nem lehetett jelentős „stabilitási deficit” kockázata nélkül lefékezni. Ezért aztán nem olyan intézkedések születtek, amelyek a kibővített unió hosszabb távú és viszonylag zökkenőmentes működését biztosították volna – beleértve az új tagállamok gyors és sikeres integrálását is –, hanem olyanok, amelyek eltávolították ugyan a bővítés előtt álló közvetlen akadályokat, de nem válaszoltak a hogyan tovább kérdésre. 1999-ben – nem egy megfigyelő és szakember meglepetésére – elfogadták a 2000 és 2006 közötti költségvetést, de a 2002. évi bővítést és legfeljebb hat új ország felvételét feltételezve. Ugyanezen a berlini csúcstalálkozón a francia vétó az utolsó pillanatban megtorpedózta az agrárgazdasági reformot. Helyette 2002 októberében született a közel sem megnyugtatónak tűnő, és a tarthatatlan status quo mesterséges fenntartását 2013-ig ígérő német–francia megállapodás. Végül a nizzai csúcson 2000 decemberében az intézményi kérdések bővítéshez szükséges minimumában sikerült ugyan megállapodni, de ez nem az új körülmények között építkező Európa kezdetét, hanem az igazi kérdések további elodázását jelentette.

A potenciális, sőt esetenként már felszínre is törő feszültségeket mi sem mutatja jobban, mint az, ahogyan a csatlakozási tárgyalások utolsó szakaszában Brüsszel megpróbált olyan költségvetési ajánlatot kidolgozni, amiről mindenki tudja, hogy messze nem felel meg sem a kibővülő unió realitásainak, sem a csatlakozó országok minimális igényeinek. A csatlakozni ilyen feltételekkel, és a nem csatlakozni ilyen feltételek mellett dilemmája végül is – helyesen – az előbbi javára oldódott meg, és ebben az EU (főleg a Bizottság, de nem feltétlenül valamennyi tagállam) és a tárgyalásokat folytató tagjelöltek azonos álláspontot képviseltek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a költségvetési kérdések – különösen a tagság első éveit tekintve – megnyugtatóan rendezettek lennének. A közös agrárpolitika (CAP) reformját el lehetett ugyan odázni, de a kérdés feszítő rendezetlensége felszínre került a csatlakozási tárgyalások utolsó fázisában, még inkább pedig 2003 nyarán, amikor *Fischler*, az agrárkérdésekért felelős bizottsági főbiztos előállt reformtervével, amit a Bizottság bizonyos kompromisszumokkal „keresztül is vert” a tagállamokon. (Ebben a bővítés mellett meghatározó szerepet játszott a WTO 2003. szeptember eleji cancúni fordulójára való EU-felkészülés és az amerikai „támadás” elhárításának kényszere.) Végül az intézményi kérdések a konvent közel másfél éves munkája során ismételtelen előtérbe kerültek, sőt ahelyett, hogy az alkotmánytervezet elfogadásához vezettek volna, lényeges kérdésekben továbbra sem zárultak le.

Az elmúlt években rendelkezésre állt stratégiai mozgástér kihasználatlanul hagyása különféle képpen értékelhető a csatlakozásra váró országok szemszögéből. Egyfelől minden olyan új keretfeltétel, amit az új tagállamok részvétele nélkül határoztak volna meg, tovább korlátozhatta volna a „jövevények” lehetőségeit, a vonatkozó *acquis* bővülése miatt meghosszabbíthatta volna a tárgyalásokat, és erősíthette volna a 2004-ben csatlakozó országok társadalmában és bizonyos politikai köreibben a „másodrendű tagság” érzetét, és esetleg megelőlegezett tudatát is. Másfelől ezért az a tény, hogy az elhasztott vagy felemás reformok eredményeként az EU további jelentős döntésekre és változtatásokra szorul, de ezeket immár az új országok teljes jogú tagsága mellett kell, hogy megtegye, mindenképpen pozitívként értékelendő. Lett volna azonban egy harmadik és valóban előremutató megoldás is. Az nevezetesen, hogy az EU még a bővítés előtt képes mindazoknak a belső átalakulásoknak a végrehajtására, amelyek növelhették volna annak esélyét, hogy az új tagállamok rövid időn belül sikerként élik meg a csatlakozást, miközben az EU világgazdasági és világpolitikai szerepe részben a végrehajtott reformok, részben a bővítés pozitív hozadékának eredményeként látványosan nő. Miután ez az opció még a gondolkodás szintjén sem tudatosult a nyugat-európai politikai körökben (bár a gazdaságiakban sokkal erőteljesebben), a második variáns mint *second-best* alternatíva vált a mindennapok valóságává.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kibővülő EU a következő években kevesebb akadállyal vagy belső konfliktussal találja szembe magát. Csak remélni lehet, hogy a bővítés mindenekelőtt pozitív katalizátorszerepet fog betölteni a közösségi politikák reformjának néhány kulcsfontosságú területén. Első látásra ide sorolható a *minősített többségi szavazás* körébe tartozó kérdések növekvő száma, a *mezőgazdasági reformfolyamat felgyorsítása*, a *költségvetés kiadási struktúrájának* mérsékelt átalakítása vagy a *közös külpolitika* alapjainak megerősítése, illetve a *bel- és igazságügyi együttműködés* fejlesztése. Ugyanakkor mindezen területeken az integrációs politikák „mélyítésével” ellentétes folyamatok is utat törhetnek maguknak. E vonatkozásban sok függ mind a jelenlegi tagállamok, mind a csatlakozó országok magatartásától, felelősségteljes, közösségorientált vagy éppen a rövid távú „nemzeti”, pontosabban bel- és pártpolitikai érdekeket előtérbe helyező viselkedésétől.

Két dologgal azonban mindenképpen és mindenkinek, régi és új tagnak számolnia kell. Az egyik az, hogy a globális folyamatokhoz való alkalmazkodás vonatkozásában az EU – mint gazdasági-politikai-intézményi integráció – késésben van. Az elmúlt években felhalmozott késést (deficitet) a következő években kell ledolgoznia, mégpedig jóval több tagállamot számlálva, és ezen országok korábbiaknál sokkal nagyobb együttműködési készségére és „európai felelősségére” alapozva. Másrészt a reformfolyamatok sorrendiségéből adódni fognak jelentős (közös) feszültségek és (közösen) megoldandó feladatok. Ugyanis – sokadik alkalommal – a közösség alapvetően a tagállamok nyomásának engedelmessége nem a feszítő reálgazdasági problémákkal kapcsolatos reformoknak adott elsőbbséget (mezőgazdaság, költségvetés, a belső piaci reformok felgyorsítása, a lisszaboni agendában lefektetett prioritások fokozatos megvalósítása, a gazdasági és pénzügyi unió fejlesztése a közös pénz vezetését követően, a közös kül- és védelmi politika kialakítása), hanem a technikai-jogi keretek meghatározásának. Nem utolsósorban a fenti kérdések körül világosan körvonalazódó nemzeti érdekkülönbségek kerülése miatt került napirendre a konvent munkája, az EU új alkotmányának kidolgozása. Szó sincs arról, hogy ez a terület nem lenne fontos akár az EU jövője, a döntéshozatali folyamatok egyszerűsítése vagy az olyannyira szükséges európai identitás erősítésében. A probléma abban van, hogy úgy kíván a (bővülő) EU új alkotmányos-jogi-intézményi kereteket teremteni, hogy közben tudja, hogy számos reálgazdasági területen elkerülhetetlenek a közeljövőben olyan reformok, amelyek legalábbis megkérdőjelezik, esetenként talán szét is feszítik azokat a jogi kereteket, amelyeket rendkívül sok energiával és patikamérlegesen mért nemzeti kompromisszumkészséggel *Giscard d'Estaing* vezetésével – átmenetileg – sikerült tető alá hozni. A helyzet nagyon hasonlít a másfél évtizeden át folytatott magyar–EU tárgyalásokhoz, amelyek a luxemburgi nyilatkozatot (1988 nyara) követően villámgyorsan testet öltöttek egy olyan kereskedelmi és kooperációs szerződésben, amelyet néhány hónap leforgása alatt szinte minden közép- és kelet-európai ország meg tudott kötni, és amelyet három év alatt maga alá temetett a felgyorsult dinamika eredményeként aláírt Társulási Szerződés (1991 decemberében).

Ezt a dinamikát, amelynek hajtóerői nagyrészt ismertek, kimenetele azonban sokismeretlenes egyenletként is nehezen lenne leírható, immár a kibővülő EU fogja megtapasztalni. A kihívások, a mérlegelési-döntési kényszerek, nem utolsósorban pedig az európai értelemben vett felelősségteljes magatartás alól sem Magyarország, sem a többi új (vagy régi) tagállam nem vonhatja ki magát. A hajtóerőket a globális környezet változásai, az EU belső reformkényszere, a bővítésből adódó sajátos feladatok, továbbá – közel sem elhanyagolható módon – a világ és ezen belül Európa unióval kapcsolatos elvárásai-várakozásai jelentik.

A továbbiakban a legfontosabb *reformterületeket* tekintjük át részben a globális, részben az európai, ezen belül a bővítési várakozások és követelmények tükrében. Az érintett

közösségi politikák két nagy csoportra oszthatók: a folyamatban lévő (vagy öröklött) politikákra, valamint a nagyrészt a jövőben megvalósítandó reformokra. Az előbbibe tartozik az intézményi és döntéshozatali rendszer, a mezőgazdaság, a költségvetés és – részben – a gazdasági és monetáris unió. Az utóbbiba sorolható a Lisszaboni Agenda átfogó feladatköre, az európai szociális modell fenntarthatósága, a migráció és a közös kül- és biztonságpolitika (esetleg védelmi politika). Ismételtén aláhúzendó, hogy mindezen közösségi politikák kidolgozása és alkalmazása immár a 25 (majd 27 és 27+) tagú unió feladatát jelenti, amely munkában az immár teljes jogú tagként megjelenő Magyarországnak aktív szerepet célszerű játszania.

Konvent, intézményrendszer, döntéshozatal

A döntéshozatali rendszer alapvető dilemmája, hogyan lehet a globális követelmények által kikényszerített külső és a bővítés belső dinamikáját összhangba hozni az uniós intézményeknek a normális működőképességéhez nélkülözhetetlen stabilitásával (folytonosságával) (Centrum für angewandte Politikforschung, 2003). A 21. század elején (inkább talán elejétől) kiemelkedő versenyképességi szemponttá válik a gyors reagálás a különböző területeken megjelenő folyamatokra. Tagállami szinten ez a korábbiaknál sokkal nagyobb kompromisszumkésztséget vagy – minimális követelményként – a döntéshozatal lehetőségét, az obstrukciótól vagy a vétótól való tudatos tartózkodást jelenti. Ugyanakkor az EU-nak mint meghatározó világ gazdasági – és a jövőben remélhetőleg növekvő szerepet játszó világpolitikai – tényezőnek saját offenzív stratégiát is ki kell alakítania. Nem elégséges – akár a legnagyobb sikerrel is – pusztán reagálni a közösséget érintő vagy körülötte zajló eseményekre, hanem ezek irányítására, az európai érdekeknek és értékeknek megfelelő „terelésére” is szükség van. Ez pedig nem passzív egyetértést (beletörődést, a közös platform „nem akadályozását”) jelent, hanem minden tagállam aktív részvételét a közös érdekek és értékek kialakításában és elfogadtatásában.

A 2002 februárja és 2003 júniusa között közel másfél éven át intenzív munkát végzett konvent – amelynek munkájába immár tevékenyen bekapcsolódhattak a tagjelölt országok képviselői is – egyes területeken lényeges haladást ért el. Néhány kérdésben azonban a 2003. decemberi brüsszeli csúcson nem sikerült megállapodni. Szinte minden tagállam esetében maradtak elvarratlan szálak vagy nem tetsző kompromisszumok. Az EU jövője szempontjából azonban aligha lenne szerencsés ezek miatt az eddigi munka és az alkotmánytervezet megkérdőjelezése, esetleg a kinkeservvel elért belső egyensúly tudatos (vagy akár akaratlan) felborítása. A 2003. őszi helyzetet figyelembe véve a legfontosabb eredmények a következők.

Az Európai Tanácsnak főállású elnöke lesz, akit a Tanács 2,5 évre választ minősített többséggel és egyszeri újraválasztási lehetőséggel. Ezzel megszűnik a jelenlegi féléves elnökségi rotáció, ami – az éppen elnöklő ország sajátos érdekeit is figyelembe véve és a tapasztalatok alapján – nem volt képes koherens és hosszú távú prioritásokra épülő közösségi érdekrendszer kialakítani, és a világ felé közvetíteni.

– Az EU-nak lesz külügyminisztere, aki egyúttal a Bizottság alelnöke.

– A Bizottság elnökét a tagállamok kormányfőinek javaslatára az Európai Parlament választja meg minősített többséggel. Növekszik a Bizottság elnökének kompetenciája, amennyiben maga választhatja meg a főbiztosokat a tartalmi kérdések jobb figyelembevétele mellett.

– 2009-ig minden tagállam egy főbiztost jelölhet a Bizottságba. 2009. november 1-je után azonban a szavazásra jogosult főbiztosok száma 15-re csökken (pontosabban 13-ra, mert a további két szavazati jogú tagot a Bizottság elnöke és külügyminisztere jelenti). A továbbiakban rotációs elv alapján kell majd biztosítani a tagállamok egyenjogúságát.

– Az Európai Parlament döntéshozatali jogkörébe utalt közösségipolitika-területek száma 40-ről 70 körülire emelkedik. Megvalósul a Parlament teljes döntési kompetenciája az európai uniós törvényhozás és a költségvetés vonatkozásában. A parlament tagjainak maximális létszáma 736 fő a bővítés első hullámát követően. További országok csatlakozása esetén a parlamenti helyek újraelosztása válik szükségessé.

– Első alkalommal jelenik meg hivatalos EU-dokumentumban a kilépés törvényesen biztosított lehetősége. Amennyiben egyes tagállamok (több alkalommal) elutasítanak az EU most készülő Alkotmányát, úgy népszavazást kell tartaniuk a tagság fennmaradásáról vagy megszüntetéséről.

Az EU jövőbeli globális és európai szerepe szempontjából három kérdéskör érdemel megkülönböztetett figyelmet. Az egyik a tagállamoknak a reformelképzelésekhez való hozzáállása, a másik a működőképesség hosszabb távon való biztosítása, míg a harmadik a közösség nemzetközi szerepének kérdőjelei.

Azok a területek, ahol az egyes EU-tagállamok ragaszkodnak az egyhangú szavazás fenntartásához, a tagjelöltek álláspontjával együtt (ahol rendelkezésre álltak)

Adózás: Nagy-Britannia, Írország, Spanyolország, Svédország, Észtország, Szlovákia

Költségvetés: Hollandia, Finnország, Nagy-Britannia, Németország, Svédország (a kiadási oldalon); Spanyolország, Portugália (a kohéziós alapok tekintetében); Magyarország

Kultúra, oktatás: Franciaország, Görögország, Magyarország

Audiovizuális politika: Franciaország

Szociális politika: Ausztria, Nagy-Britannia, Írország

Bevándorlási politika: Németország

Az elsővel kapcsolatban megállapítható, hogy közel sincs teljes összhang. Minden tagállam szeretné a konvent munkája eredményeként létrejött szöveget egyes területeken módosítani. A törésvonal általában a nagy(obb) és a kis(ebb) tagállamok között húzódik, mindenekelőtt a főbiztosi kérdést, vagyis a Bizottság 2009 utánra tervezett összetételét illetően. Ausztria, Finnország, valamint az új tagok közül Csehország és Magyarország szeretné fenntartani az egy ország, egy biztos gyakorlatát. A kettős többség elvét a kisebb országok nagy része úgy tudná elfogadni, hogy a népességi többséget a javasolt 60 százalékhelyett 51 százalékban vennék figyelembe. A két közepesen nagy ország, Spanyolország és Lengyelország a jelenlegi helyzet fennmaradását preferálja olyannyira, hogy a legutóbbi csúcsértekezleten megakadályozták az alkotmánytervezet elfogadását. Bizonytalanságok vannak az elnökségi rotációt illetően is. A legnagyobb eltérések azonban kétségtelenül a minősített többséggel eldöntendő kérdések körül találhatók (lásd a *keretes írást*). Egyesek szeretnék, ha a külpolitika is ebbe a kosárba kerülne (Luxemburg, Belgium), mások ezt erőteljesen ellenzik (Nagy-Britannia). Hasonlóan eltérőek az álláspontok az adózás, a szociálpolitika, a kultúra, az igazságügy, a költségvetés, a védelempolitika, a határvédelem esetében. Végül nem egy ország saját vélt-valós prioritásait is szeretné viszontlátni a készülő alkotmányban. Egyesek az évtizedek óta fenntartott semlegesség jegyében a védelempolitikai együttműködés ellen vannak (Finnország, Svédország), mások a keresztnységet mint alapvető európai értéket szeretnék megemlíteni az Alkotmány előszavában (Lengyelország, Spanyolország), Magyarország a kollektív kisebbségi jogokat kívánja bevenni a szövegbe, Lettország öt főben szeretné rögzíteni.

zíteni a tagállamok európai parlamenti képviselőinek minimumküszöbét. (Részletesen lásd: Bruxinfo, 2003. június 23.)

Nem kevésbé kusza az EU-politikák alakítása szempontjából legnagyobb befolyással rendelkező három vezető tagállam, *Franciaország, Németország és Nagy-Britannia viszonyulása egymáshoz és az intézményi reformokhoz*. Alapjában véve e három ország vezethetné az EU-t a 21. században, ha az alapvető kérdésekben egyetérténe, és megfelelő érzékenységet mutatnának a kisebb tagállamok iránt, illetve sorozatosan bevonnák őket az általuk kezdeményezett vagy irányított döntéshozatali folyamatokba. A német-francia-tengely, amely évtizedeken keresztül az integráció motorja volt, aligha tartható a 25 tagú unióban. Mégpedig nemcsak a taglétszám majdnem kétszeresére, ezen belül a kisebb tagállamok számának kerekén kétszeresére emelkedése miatt, hanem amiatt sem, mert a Berlin-Párizs-kapcsolatot az unió keleti bővítése geostratégiai, de gazdasági és politikai szempontból is átalakítja, relativizálja (helytelen politikák alapján pedig akár alá is áshatja). A legnagyobb eltérések részben a különböző értékrendekben, részben a nemzeti identitás és érzékenység szempontjából kitüntetett szerepet játszó *kül- és védelmi politikában* fedezhetők fel. Az előbbi hosszú ideig nem nyilvánult meg, részben mert a nemzeti értékrendet közvetlenül érintő integrációpolitikai kérdések alig merültek fel, részben pedig mert a globális kihívások a múltban nem vagy csak gyengén jelentkeztek, ezért nem is kényszerítettek ki erőteljes nemzeti reakciókat. A második területen nyilvánvalóak az egyensúlyhiányok: Anglia és Franciaország atomhatalmak, és állandó helyet rendelkeznek a Biztonsági Tanácsban. Egyik állítás sem igaz Németországra, amely az EU legnépesebb és gazdaságilag legerősebb állama, ráadásul a közös költségvetésnek is a fő „teherviselője”. De a középtávú védelmi-katonai doktrínák is különböznek. Franciaország 2008-ig védelmi kiadásait növelni kívánja (a GDP 2,1 százalékára), míg Németország a következő három évben 6 milliárd euróval csökkenti e költségvetési tételt. Anglia az USA-hoz fűződő speciális kapcsolatot tartja külpolitikai-védelmi pillérének, míg Franciaország (Németország bizonytalan támogatásával) az önállóbb európai rendszer kiépítésének fő szószólója (Dittrich, 2003).

A tagjelölt országok ugyancsak megfogalmazták érdekeiket a konvent nyilvánosságra hozott dokumentumával kapcsolatban. Ugyanakkor a legtöbb ország viszonylag kevésbé volt aktív a közel másfél éves tanácskozás során. Ennek egyik oka nyilván az volt, hogy meg kellett ismerkedniük a képviselőknek (országonként 3 főnek) a konvent, ezen keresztül pedig az EU egészének mechanizmusával, működési elveivel, döntéshozatali gyakorlatával. Egyúttal ez volt a közösségi politikának az a területe, amelyen valószínűleg a legkevesebb tapasztalattal (vagy akár affinitással) rendelkeztek (biztos, hogy költségvetési vagy agrárkérdésekben sokkal felkészültebbek lettek volna). Másrészt az is elfogadható érv, hogy a csatlakozási tárgyalások idején kerülni akartak mindenfajta konfliktust bármely tagállammal, hiszen egy-egy érzékenyebb kérdésben a világos állásfoglalás könnyen vezethetett volna oda, hogy a sértett(nek érzett) tagállam blokkolja vagy legalábbis megnehezíti a csatlakozási tárgyalások menetét (Barysch-Grabbe, 2002).

Az unió hosszabb távú működőképessége szempontjából a konvent munkáján jóval túlterjedő kérdések merülnek fel. Ilyen a minősített többségi szavazás kiterjeszthesége az egyes országok által érzékenynek tartott területekre, a 25 (majd 27+) tagú közösségen belül a megerősített együttműködés, vagyis a kiscsoportos mélyítés lehetőségei, formája és következményei, továbbá a centralizáció és decentralizáció, illetve a föderális és kormányközi struktúrák közötti elmozdulások, végül pedig a nemzeti és európai gyökerű Európa parlamenti választások kérdése.

Tekintettel arra, hogy nehezen képzelhető el a 25 tagú unió együttfejlődése minden területen, joggal merül fel az a kérdés, hogy van-e lehetőség a gyorsított fejlődés mellett

állást foglaló tagállamok érdekeinek érvényesítésére úgy, hogy az integráción belül külön csoportot képeznek a fokozott (megerősített) együttműködés érdekében. Ezt a lehetőséget az EU eddig is engedélyezte, de ez a múltban inkább negatív formában, vagyis bizonyos közösségi politikáktól való távolmaradásként jelent meg (opting-out). Így volt lehetőség arra, hogy Nagy-Britannia és Dánia ne csatlakozzon a szociális chartához, illetve hogy ne vezesse be a közös pénzt, vagy hogy Anglia és Írország kívül maradjon a Schengen-rendszeren és ezzel gyakorlatilag a közösségi vízum-, menedékjogi és migrációs politikán. Az opting-out lehetőséget a most csatlakozó országok esetében már a tárgyalások kezdetekor eltörölték, de a korábbi kivételek érvényben maradhattak. A jövőbeli kiscsoportos gyorsabb haladást a tagállamok egy része kezdeményezi, ami az integráció elmélyítése szempontjából pozitív hozzáállásnak minősül. Az ún. „új flexibilitás” (*Stubb*, 2003) nem jelenthet azonban kizárólagosságot, ehhez a körhöz bármikor bármely másik tagállam csatlakozhat. Sőt, ami ennél is fontosabb, az EU a jövőben nem a korábbi francia elképzelés szerinti „koncentrikus körökben” fog fejlődni, ami eleve magában hordozza a másodosztályú tagság lehetőségét (sőt, nagyfokú valószínűségét is). Sokkal inkább a „változó geometria” (variable géometrie) elve fog érvényesülni a mindennapi gyakorlatban. Vagyis az, hogy különböző területeken eltérő összetételű országcsoportok lesznek az integráció felgyorsításának vagy mélyítésének képviselői, fő hordozói. Ezért a jövőre csatlakozó országok előtt éppúgy nyitva áll a megerősített együttműködés lehetősége, mint a jelenlegi tagállamok előtt. Alapszabályként azonban rögzíthető, hogy minél több tagból áll az unió, annál nagyobb a közösség diverzifikáltsága, vagyis annál nagyobb szükség van a rugalmasság érvényesítésére. Alapkérdés, hogyan sikerül a jövőben összehangolni a rugalmasságot a hatékonysággal és a döntési folyamat sebességének felgyorsításával.

A fenti szempontból lényeges kérdés a *föderális és kormányközi kompetenciák közötti viszony* alakulása. Nem kétséges, hogy a globális folyamatokban aktívabb EU rá fog kényszerülni a közösségi döntéshozatal kiterjesztésére nem egy olyan területre is, amely évszázadokon keresztül a „modern” nemzetállamok kikezdehetetlen joga volt, és amit sokan még ma is ilyennek tekintenek. De az EU belső folyamatai is ebbe az irányba nyomnak. Érdekes, de minden bizonnyal érthető, hogy a föderális felépítést illetően jóval alacsonyabb a kisebb országok érzékenysége, mint a nagyoké. Az előbbiek ugyanis nagy valószínűséggel jobban tudják érdekeiket érvényesíteni, illetve negatívan fogalmazva, a nagyok „diktátumát” elhárítani, ha a döntések nem a fejük felett, hanem nagyobb közösségben születnek, ráadásul olyanban, ahol a 25 tagból 19 tartozik a „kicsik” közé. Továbbá nekik jelentős történelmi tapasztalatuk van a közösségi érdekharmónizációban (és nem kevésbé negatív tapasztalatuk a nagy – szomszéd – országok múltbeli viselkedését illetően). Elképzelhető azonban, hogy a jövőben nemcsak a kisebb országok, valamint a szövetségi berendezkedésű Németország mozdul ebbe az irányba, de talán a helyét még mindig kereső Olaszország vagy az a Franciaország is, amely az ilyen törekvések egyik legfőbb ellenzője volt a múltban. A legutóbbi években azonban e téren jóval rugalmasabbá vált a francia politika (lásd például a minősített többségi szavazás kiterjesztését, a védelmi és kulturális politikát kivéve), ami nagyrészt annak az eredménye, hogy a kibővülő Európában a hagyományos francia magatartás egyre növekvő elszigeteltséget eredményezhetne, ami veszélyeztethetné olyan alapvető francia érdekek megfelelő képviselését, mint például a közös agrárpolitika. Jóval nehezebb dió lehet e vonatkozásban Anglia (*Financial Times*, 2003. július 15.). Ugyanakkor az új tagállamok „föderális nyitottsága” nagyrészt annak függvénye, mennyire fogják sikerként megélni a tagság első éveit. A nem utolsósorban az EU-költségvetéshez való hozzájárulás mértékében meghatározott siker erősíti, a „másodosztályú tagság” érzete vagy tapasztalata kifejezetten gyengíti a „föderális nyitottság” mértékét. Természetesen minden csatlakozó

országban vannak olyanok, akik a „nemzeti függetlenség” meglehetősen demagóg jel-szavát hangoztatják. Csak remélhető, hogy a következő évek történései nem nekik adnak igazat, ugyanis ez könnyen azt jelenthetné, hogy az új tagállamok kiszorulnak az európai folyamatok fő sodrából, még mielőtt bekapcsolódhatnának abba. Ez pedig aligha felelhet meg „nemzeti érdekeiknek”.

Végül Európa politikai jövője szempontjából rendkívül érdekes kérdés, hogy mikor és milyen mértékben és sebességgel fognak kialakulni nemzeteken átívelő (párt)politikai csoportosulások. Az Európai Parlamentben már léteznek ilyenek, de a képviselőket még mindig nemzeti keretben választják, és nemzeti kvóták alapján töltik be a parlamenti helyeket. A gazdaság nem egy régióban már régen túllépett a nemzeti gondolkodásmódon és cselekvési korlátokon. Elég, ha arra utalunk, hogy a tagállamok határrégiói között esetenként szorosabb együttműködés alakult ki, mint ugyanazon nemzetgazdaság különböző földrajzi területei között. Ma még nem megválaszolható, ugyanakkor az európai integráció szempontjából kulcskérdés, hogy mikor és milyen késéssel fogja ezt a folyamatot a politika is követni.

Az EU az elmúlt években számtalan kísérletet tett a belső intézményi és döntéshozatali rendszer fejlesztésére, egyszerűsítésére és a közösségi elem erősítésére. Ezek legalábbis részbeni sikere elvitathatatlan. Ugyanakkor, ahogy e területen tapasztaljuk az előrelépést, úgy lesz egyre nagyobb a hiányérzetünk a nemzetközi intézményekben való uniós szerepvállalást illetően. Meghatározó intézményekben – mint a Biztonsági Tanács, az IMF vagy a Világbank – még mindig a tagállamok képviselői ülnek, nem pedig az EU meghatalmazottjai. E szakadék áthidalása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a közösség a következő években és évtizedekben tényleges és befolyásos szereplője, mi több, aktív alakítója legyen a globális folyamatoknak.

Közös mezőgazdasági politika (CAP)

A legrégebbi közösségi politika – ami egyúttal a francia–német gazdasági és politikai együttműködésnek máig kikezddhetetlen alapja – évtizedek óta a bírálatok kereszttüzében áll. Nemcsak az agrártermelő és -exportőr országok – legyenek fejlettek, mint az USA, vagy fejlődők, mint a Cairns-i Csoport legtöbb tagja –, de az EU tagállamainak szakértői is hevesen bírálják, hiszen egyrészt tetemes torzításokat visz a nemzetközi kereskedelembe, és jelentősen akadályozza számos ország fejlődési lehetőségeit, másrészt pedig évente mintegy 600 euróval emeli meg egy átlagos család élelmiszerekre fordított kiadását az unión belül. Ezen túlmenően hiteltelenné is teheti az EU politikáját a kevésbé fejlett országok felé, hiszen a közös mezőgazdasági politika miatt elszenvedett növekedési-fejlesztési veszteségek jóval nagyobbak, mint az az összeg, amit a közösség ezen országok segélyezésére vagy támogatására fordít. Jellemző példa erre, hogy a CAP keretében egy német tehén napi „szubvenció igénye” 2,50 dollár, vagyis akkora összeg, amiből a szegényebb országokban egy lakosnak kell saját életét fenntartania (Bölke, 2003).

Az EU agrárpolitikája a csatlakozási tárgyalásoknak is sarkalatos kérdése volt. Az eredeti elképzelést, miszerint az új tagok mezőgazdasági termelői nem részesülhetnek közvetlen kifizetésekben, ugyan nem tudta fenntartani az EU, de a most csatlakozó országoknak meg kellett elégedniük azzal, hogy az EU jelenlegi tagállamainak juttatott támogatás egynegyedét kapják csak az első évben. Ez az összeg évente 5 százalékponttal emelkedik, míg a jelenlegi tagok támogatása fokozatosan, de igen kis mértékben, évi 3 százalékkal csökken. Így az új és a régi tagok közötti „egyensúly” e területen 2010-re áll be. Addig viszont az újak – ha pénzügyileg bírják – a nemzeti költségvetésből 30 százalékkal kiegészíthetik az agrártermelőknek folyósított támogatást.

A bővítési folyamattal párhuzamosan – és sokadik nekifutásra – az EU mégiscsak kénytelen volt erőteljesebben hozzájárulni az agrárkérdésekhez. Ezt most kevésbé indokolták a bővítés következményei, mint az agrárkassza egyre nagyobb terhet jelentő finanszírozása, mindenekelőtt pedig a WTO-tárgyalásokon képviselendő EU-pozíció kialakítása. 2003 júniusában megszületett a Fischler-csomag, amelynek legfontosabb eleme a pénzügyi támogatások és a termelés elválasztása, és ezáltal az ésszerűtlen és igen drága többlettermelés megakadályozása. 2005-től ezért a termelők a 2000 és 2002 között különböző jogcímenek kapott és mostantól összevont összeghez fognak alanyi jogon hozzájutni az ún. egységes rendszer keretében. Ennek fejében azonban növekednek a környezetvédelmi, élelmiszer-minőségi és állat-egészségügyi követelmények, amelyek teljesítéséhez a tagállamok az alanyi jogon kapott összeg 10 százaléka erejéig további támogatást nyújthatnak. Csökkentik a nagygazdaságok támogatását, és ezzel kívánják orvoslani azt a torzulást, amely oda vezetett a múltban, hogy a farmerek 20 százaléka kapta a támogatások 80 százalékát. Az évente 5000 euró támogatásban részesülők változatlanul megkapják ezt az összeget, de az e feletti támogatások fokozatosan, az első évben 3, a másodikban 4, azt követően pedig évente 5 százalékkal csökkennek. Az így felszabaduló pénzt (évi 1,2 milliárd eurót) környezetvédelmi és vidékfejlesztési célokra fordítják. (Részletes leírását lásd: Bruxinfo, 2003. június 26. és június 30.)

A reform másik alapvető előnye, hogy kezdeményező szerephez juttatja az EU-t a WTO-tárgyalásokon, és – megfelelően rugalmas amerikai magatartás esetén – lehetőséget kínál a megállapodásra, aminek a világgazdaság egésze haszonélvezője lehetne. (Ismeretes, hogy az USA a termeléshez közvetlenül kötődő szubvenciók miatt támadta a CAP-ot, majd saját maga is tetemesen megemelte a gazdáknak juttatott támogatást.)

Az érem másik oldala, hogy – a kétségtelen eredmények ellenére – a reform bizonyos területeket egyáltalán nem érint. Így változatlanul érvényben maradnak az agrárimportot korlátozó intézkedések, továbbá – legalábbis 2013-ig – nem csökken az EU költségvetésében a mezőgazdaságra fordított összeg, ami mintegy 43 milliárd euró évente, vagyis jelenleg az éves költségvetés mintegy 40-45 százaléka (ezt az összeget 2002 őszen „fagyasztotta be” egy *Schröder-Chirac*-találkozó, egyértelmű francia követelés eredményeként). Az is említendő, hogy egyes területeken a Bizottság eredeti elképzeléseit a tagállamokkal való egyeztetés felvizezte. Így 2007-ig még lehet alkalmazni a régi rendszert, a gabonaszektorban elmaradt az intervenció ár csökkentése, továbbá a gazdák e szektorban 25 százalék erejéig megtarthatják a régi rendszerben való elszámolást, a tejkvótarendszert pedig jelenlegi formájában 2014-ig meghosszabbították.

A fentiekben vázolt agrárreform kidolgozásában a 2004-ben csatlakozó országok még nem vehettek részt, de az új rendszer valamennyi eleme a tagság pillanatától rájuk is érvényes lesz. Az előzetes elemzések arra utalnak, hogy egészében véve nem fognak rosszabbul járni, mint az az állapot, amit a csatlakozási tárgyalásokon, majd az Athénben aláírt csatlakozási jegyzőkönyvben rögzítettek. Ahhoz azonban, hogy a CAP által felkínált lehetőségeket ténylegesen ki is tudják használni, ki kell építeniük az EU-konform intézmény- és ellenőrzési rendszert, ami már eddig is tetemes összegeket emésztett fel. Több szakértő ezért jogosan érvelt úgy, hogy a pénzügyi és emberi erőforrások helytelen befektetését követeli meg Brüsszel egy olyan területen, amelynek legtöbb intézkedését előbb-utóbb meg kell szüntetni. Tény viszont, hogy az EU nem tudott az új tagoknak más rendszert ajánlani, ezért a támogatásokhoz való hozzájutás alapfeltételévé vált a rendkívül bürokratikus és költséges CAP átvétele.

A kibővített EU fenntartható sikere nagymértékben függ a *közös költségvetés nagyságától és szerkezetétől*. Egyrészt biztosítani kell a tagállamok közötti fejlettségbeli különbségek huzamos és a társadalom nagy része számára érzékelhető mérséklődését, másrészt fel kell készítenie az uniót a globális versenyben való helytállásra. E feladatok megvalósítása természetesen messze nemcsak a rendelkezésre álló pénzeszközök függvénye, hanem minden tagállamtól megfelelő gazdaságpolitikát követel meg. Az azonban kétségtelen, hogy a közösségi eszközök a múltban igen jelentős szerepet játszottak a kevésbé fejlett országok felzárkóztatásában, mindenekelőtt a strukturális, majd 1993 után a kohéziós alapokon keresztül is. Kimutatható, hogy Írország egyes években a GDP 6-7 százalékát kapta EU-forrásokból (ennek több mint felét az agrárkasszából). Portugália gazdasági növekedéséhez évente 2-3, a spanyolhoz kb. 1,5 százalékpontot tett hozzá az EU-támogatás. Még nagyobb volt e hatás, ha a támogatás összegét a nemzeti költségvetéssel hasonlítjuk össze. Nem utolsósorban a külső támogatás tette lehetővé, hogy a nemzeti költségvetések a kilencvenes évek nagy részében 6-10 százalékos GDP-arányos hiány mellett biztosítsák a gazdasági felzárkózást.

A „zsíros éveknek” azonban minden jel szerint vége lett, éppen akkor, amikor a jelenlegi tagállamoknál kevésbé fejlett és egyszerre 10 (majd jó néhány további) ország csatlakozása napirendre került. Az EU költségvetésének alapelvei, sarokszámai azonban egyelőre nem változtak. Ez azt jelenti, hogy a közös költségvetés legfeljebb a tagállamok GDP-jének 1,24 százaléka lehet (ma az 1,1 százalék alatti sávban mozog), egyetlen nettó haszonélvező sem kaphat több pénzt, mint GDP-jének 4 százalékát (ebben azonban a mezőgazdasági támogatások nincsenek benne). A költségvetés kiadásai szerkezete alig enged mozgásteret az újraelosztásra, mivel az agrárkasszá 2013-ig meghatározták (kb. 43 milliárd euró), a strukturális és kohéziós alapok pedig legfeljebb az EU GDP-jének 0,46 százalékát érhetik el. A determináltságot tovább erősíti az a tény, hogy a tagállamoknak a költségvetés tekintetében vétőjoga van. Sem a nettó hozzájárulók – mint elsősorban Németország vagy akár Hollandia is –, sem a legnagyobb haszonélvező – vagyis Spanyolország (amely a 2001–2006 közötti költségvetési periódusban nem kevesebb, mint 38 milliárd eurót kap a közösségi kasszából) – nem hajlandó erről a jogról lemondani, és áttérni a minősített többségi szavazásra. Sőt, a spanyolok 2017-ig szeretnék e kérdésben vétőjogukat fenntartani, vagyis nemcsak a 2007–2013 közötti költségvetés vonatkozásában, amelynek kialakításában már teljes jogú tagként vesznek részt az új és „szegényebb” országok, de még az azt követő periódust illetően is.

Aligha kérdéses, hogy a 2007-tel induló költségvetés az európai integráció eddigi legnagyobb szakítóp próbája lehet. Egyrészt azért, mert soha nem látott éles harc fog kibontakozni a nettó befizetők és nettó haszonélvezők, továbbá az utóbbiakon belül a régi és új tagok között. Másrészt pedig a globális kihívások, de az EU bővülő közösségi politikái is lényeges változtatásokat tennének szükségessé a költségvetés szerkezetében.

A nettó hozzájárulók alapvető érdeke, hogy terheik ne növekedjenek. Ezt a törekvést immár nemcsak a „nemzeti önzés” erősíti, hanem mindenekelőtt a fő finanszírozó, Németország gazdasági problémái, a stabilitási és növekedési paktum előírásainak áthágása is. Az általános takarékosági-megszorító intézkedések köréből aligha lehetne éppen a közösségi hozzájárulás tételét kiemelni (és a német társadalommal elfogadtatni). További és általános EU-szintű probléma a gyenge növekedés, ami önmagában is korlátozza a költségvetés bevételeit, hiszen azok legnagyobb tétele a fogyasztási adókból és a GNP-alapú befizetésekben áll. Mindkettő erőteljesen konjunktúra- és növekedésfüggő. Így első látásra azzal lehet számolni, hogy – legalábbis a 2007–2013 közötti költségvetés esetében – a jelentősen bővülő uniós számára sem fognak rendelkezésre állni többlet-

források, és a bevételek az 1,24 százalékban megállapított felső szint alatt maradnak. Mivel pedig az EU költségvetése nem vehet fel hiteleket, csak a bevételek mértékében tudja finanszírozni kiadásait.

Mindebből az következik, hogy példátlanul éles újraelosztási harcnak leszünk tanúi a következő hónapokban és években. Nem véletlen, hogy a 15-ök már megkezdtek a költségvetési megbeszéléseket, még mielőtt az új tagok ebbe a tárgyalási sorozatba bekapcsolódhatnának. Egyesek nem titkolt célja, hogy 2004 közepére gyakorlatilag rögzíteni kellene a fő kiadási tételeket, beleértve a jelenlegi nettó haszonélvezők előnyei nagy részének fenntartását, ami az újak mozgásterét rendkívüli mértékben korlátozná. Az, hogy ez a korlát erőteljesen érvényesül a 2004–2006 közötti periódusban, nehezen, de elviselhető, bár éppen a siker szempontjából döntő első években vezethet súlyos feszültségekhez és társadalmi kiábránduláshoz vagy akár nyílt EU-ellenességhez egyes országokban. Az azonban végképp elfogadhatatlan lenne, ha a jelenlegi rendszer meghatározó újraelosztási pillérei 2013-ig is fennmaradnának.

Természetesen a legkézenfekvőbb megoldást az jelentené, ha az EU jelentősen megtudná emelni költségvetési bevételeit. Erre egyébként messze nemcsak a bővítés, hanem a megjelenő új célok finanszírozhatósága miatt is szükség lenne, amennyiben – és ez egyelőre tabunak számít – a közös mezőgazdasági politika finanszírozását nem lehet érdemben csökkenteni. Arról nem is szólva, hogy a gazdasági és monetáris unió fenntarthatósága középtávon minden bizonnyal számottevő „központi” újraelosztást kényszerít ki (lásd az USA-t, ahol az egyes, de esetenként igen eltérően fejlett államok közötti monetáris uniót tetemes központi jövedelemtranszferek egészítik ki). Erre azonban a nettó hozzájárulók nem hajlandók, sőt még az a „felvilágosult önérdék” is hiányzik ma, ami 10-15 évvel ezelőtt főleg német oldalon egyértelmű volt. Ezért a harc a meglévő pénzek körül fog folyni, mindenekelőtt a strukturális és kohéziós erőforrások újraelosztását illetően. E vonatkozásban az új tagállamoknak akkor van esélyük a 2004–2006 közötti állapot lényegi megváltoztatására, ha egyrészt új, a közösségi finanszírozás szempontjából meggyőző célt vagy célokat tudnak megfogalmazni, másrészt ha ezeket közösen tudják képviselni.

Ez a cél egyértelműen a régió egészének infrastrukturális (és részben környezetvédelmi) fejlesztése lenne, ami nemcsak gazdasági, hanem világos politikai üzenetet is hordozna, hiszen bekapcsolná az EU-ba azokat a térségbeli országokat is, amelyek 2007-ben vagy még később lesznek az integráció tagjai. Ez az elképzelés akkor tűnik reálisnak, ha az EU egy ilyen régiófejlesztési alapot különítene el a költségvetésben, amihez az új tagállamok csak nagytérségi projektek előterjesztése esetén juthatnának hozzá. Megfelelő mértékben így csökkenteni lehetne a tagállami szinten folyósított támogatásokat, hiszen ezek egy részét átvinné a regionális alap. Minden másfajta megközelítés, beleértve a kezdettől a pénz újraelosztásához kötődő csatározásokat, kudarcra van ítélve, mert felmorzsolódik a régi és új nettó haszonélvezők áldatlan vitájában. Ezért első lépésben nem a pénzzel, hanem a pénz újraelosztásának célrendszerével, a megfelelő prioritás(ok) azonosításával kell foglalkozniuk az új tagoknak. Annál is inkább, mert féltő, hogy a pénz körüli csatározások két szempontból is káros hatásokat érlelnek. Egyrészt kiderülne, hogy az újak mozgásterét a fenti megközelítés esetében rendkívül szűk, amiből belpolitikai és társadalompszichikai konfliktusok adódhatnak. Másrészt elveszne az a potenciális dinamika, amit az új tagok az EU lényegi továbbfejlesztéséhez, a globális versenyben való sikeresebb helytálláshoz, az unió hatékonyabb működéséhez tudnának nyújtani.

A költségvetés másik alapvető problémája a *kiadások szerkezete*. A mintegy 100 milliárd euró éves költségvetés 40-45 százalékát emésztik fel az agrárkiadások. A másik nagy tételt a strukturális és kohéziós támogatások képezik (jelenleg az összki-

adás mintegy 40 százaléka). E kettő nagymértékben behatárolja a további feladatok finanszírozhatóságát (belső politikák, intézményfinanszírozás, külső tevékenységek). A strukturális pénzek legnagyobb hányada azon régióknak (nem országoknak!) jut, amelyekben az egy főre jutó jövedelem nem éri el az EU-átlag 75 százalékát. Könnyű belátni, hogy a bővítés eredményeként ez az átlag számtanilag alacsonyabb lesz, hiszen az EU-hoz EU-átlag alatti GDP/fő mutatóval rendelkező országok csatlakoznak. Ez egyrészt alapvetően átrendezi a fenti címen járó támogatások földrajzi irányultságát (az eddigi kedvezményezettektől az új tagok nagy része felé), másrészt egyes, korábban támogatott területeket „önhibájukon kívül” emel a 75 százalékos határ fölé, és ezzel megszünteti a támogatottsági jogosultságot. Ennek az azonnali sokkhatásnak a megakadályozására született a *phasing-out terv*, ami szerint a támogatottsági körből kikerülő régiók még néhány évig kapnának időben csökkenő támogatást ebből a kasszából, avagy más jogcímen jutnának pénzhez. Emellett hallatták szavukat az EU jelenlegi határ menti régiói is, amelyek a bővítés számukra állítólag kedvezőtlen hatásainak kompenzálására szeretnének pénzhez jutni. Mindez természetesen csökkenti az újraelosztás mértékét, mint ahogy az a tény is, hogy a nemzeti szinten „járó” kohéziós pénzeket a jelenlegi nettó haszonélvezők (Görögország, Portugália, Spanyolország) továbbra is meg fogják kapni (Írország kivételével). A Bizottság most dolgozik azokon az alapcélokon, amelyek alapján a strukturális és kohéziós kifizetéseket az egyes tagállamok 2007 után igénybe tudják venni.

Az EU világgazdasági szereplése szempontjából a belső kohézió és szolidaritás fenntartásához hasonló jelentőségű, hogy *mennyiben tudja a közös költségvetés támogatni az EU új politikáit*. Mint láttuk, ehhez ugyancsak szűk a mozgástér. Nem kétséges, hogy a közös költségvetés szerkezete inkább a múlt század 50-es és 60-as éveinek felel meg, mintsem a 21. századi kihívásokra való sikeres felkészülést segíti. Elég azt említeni, hogy a közösségi alapokból kb. 3 milliárd euró jut kutatásra és fejlesztésre, ami az agrárkiadások 7 százalékát is alig éri el. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az integráció szükségszerű kiterjesztése újabb és újabb területekre további erőforrásokat igényel (mindenekelőtt a bel- és igazságügy, a határőrizet, a kül- és biztonságpolitika esetében), akkor még inkább láthatók a költségvetési feszültségek. Az utóbbiakat tovább fokozhatja a 2007-ben esedékes újabb bővítés a jelenleginél is szegényebb országokkal, majd a későbbiekben a nyugat-balkáni országok, nem utolsósorban pedig Törökország esetleges felvétele a közösségbe (Rollo, 2003).

Gazdasági és Monetáris Unió (GMU)

Kétségtelen, hogy a legutóbbi évek integrációmélyítési lépései közül kiemelkedő szerepe van a közös pénz megteremtésének, amely 2002-től 12 tagállamban számít hivatalos fizetési eszköznek. Emellett a Gazdasági és Monetáris Uniónak hosszabb távon is meghatározó szerepe lehet Európa globális helyzetének alakításában. Egyrészt minden számítás azt támasztja alá, hogy a közös pénz jelentős megtakarításhoz, magasabb növekedéshez, javuló versenyképességhez vezet. Másrészt az euró a világ második legfontosabb nemzetközi tartalékvalutája, amelynek súlya a világgazdaságot alkotó nemzetgazdaságok tartalékállományában jelentősen növekedhet a következő években a dollár rovására, amennyiben Európa meg tudja fogalmazni saját céljait a világ többi része felé és a nemzetközi intézményekben. Harmadrészt erősíti az európai identitást, és minden más hivatalos dokumentumnál hitelesebben „szól” a tagállamok társadalmához (a „demokratikus deficitet” csökkentő eszköz).

A GMU azonban még közel sem teljes körű. Egyrészt három EU-tagállam megtartotta nemzeti pénzeszközét. Másrészt születési hibáról is beszélhetünk, hiszen – a nem-

zetközi tapasztalatokkal ellentétben – nem egy politikai unió keretében valósul meg, hanem azt valamilyen laza formában előrevetítő és az eurót használó tagállamok között is eltérően értelmezett politikai közösség előzményeként, ha tetszik (vélt-remélt) generálójaként. További születési hibája, hogy messze nem terjed ki a tagállamok gazdaságpolitikájának összes területére. Mindenekelőtt nemzeti hatáskörben hagyja – még ha különböző mennyiségi mutatók segítségével korlátozza is – a költségvetési politikákat. A tagállamok között esetenként jelentősek az adókülönbségek, ami több szakértő, de a Bizottság oldaláról is felvetette a közös adópolitika kidolgozásának gondolatát. Hasonlóképpen számottevő különbség figyelhető meg az egyes tagállamokban alkalmazott kamatadók mértékében. Ugyanakkor – éppen az önálló árfolyam- és kamatpolitika feladása miatt – a tagállamok erőteljesen ragaszkodnak a még megmaradt azon eszközökhöz, amelyekkel befolyásolni tudják versenyképességüket.

A GMU előtt álló problémák három területen ragadhatók meg. Az egyik a stabilitási és növekedési paktumban meghatározott célzóna túllépése a költségvetési deficit esetében. A 3 százalékos küszöbértéket éppen az integráció meghatározó gazdaságai – Németország, Franciaország és Olaszország – és Portugália nem tudják teljesíteni, mégpedig nem egy évben, hanem egymás után több éven át. Ez a helyzet akkor áll elő, amikor valamennyi ország igen gyenge növekedést mutat vagy éppen recessziós nehézségekkel küszködik. Ezért – a klasszikus közgazdasági érvelés alapján – a költségvetési deficit átmeneti növelésével is a gazdaság élénkítésére kellene törekednie. Ez azonban a jelenlegi szabályozórendszer durva felrúgását jelentené. Így a stabilitási paktum végeredményben erősíti a dekonjunktúrát, és meghosszabbítja az alacsony növekedés csapdájából való kilépés időtartamát. A probléma lényege azonban – a fent említett országok esetében – nem annyira a szigorú keretszámokban van, mint abban, hogy a megelőző időszak kedvező gazdasági növekedési környezetében nem hozták meg azokat a strukturális intézkedéseket, amelyek a jó években lehetővé tették volna a költségvetés egyensúlyi helyzetét vagy akár enyhe többletét. Eleve érdemleges költségvetési deficitrel indultak a gyenge növekedési szakaszba. Ezért nem meglepő, hogy ebben az időszakban óhatatlanul megnőtt a költségvetés deficitje. Más kérdés, hogy ezek a mutatószámok minden alkalommal és minden országra egyformán alkalmazhatók, illetve alkalmazandók-e, különösen a kevésbé fejlett, ezért a strukturális felzárkózás és igazodás folyamatában lévő tagállamokra. További kérdés, hogy a stabilitási és növekedési paktum mennyiben segíti elő a 2010-re kitűzött növekedési, versenyképességi és foglalkoztatási célok elérését. Szaporodik azok táborra, akik a feltételek lazítását követelik. Nem feltétlenül a mutatószámok változtatását, de a mutatók mögötti tartalom szelektívebb kezelését. Így bizonyos olyan kormányzati kiadások kivételét a költségvetésből (illetve annak deficitnövelő tételei közül), amelyek a jövőbeli versenyképesség megalapozói lehetnek (például kutatás-fejlesztés, oktatás egy része, infrastrukturális fejlesztések). Felmerült az is, hogy nem annyira az éves költségvetési deficitre, mint inkább a kormányzati adósságállomány alakulására kellene koncentrálni. Mindenfajta lazítás ugyanakkor azzal a veszéllyel jár, hogy ma az egyik, holnap meg majd egy másik tagállam fogja megsérteni a játékszabályokat, és ezzel súlyos problémák alakulhatnak ki a monetáris unióban. Arról nem is beszélve, hogy minden ilyen lépés törvényszegés lenne, hiszen a stabilitási és növekedési paktumot valamennyi euró-tagállam törvényként fogadta el. Végül, de a következő évek szempontjából alapvető megfontolásként, világosan látni kell, hogy néhány tagállamban vészesen ketyeg az időzített költségvetési bomba, hiszen – amennyiben nem fog neki alapvető strukturális reformoknak – néhány év alatt ellenállhatatlannul csúszik bele a 3 százalékosnál (jóval) nagyobb költségvetési deficitbe a robbanás-szerűen növekvő nyugdíj-, egészségügyi és munkaerő-piaci kiadások következtében. Ha valamilyen formában jogosan vetődik fel a stabilitási paktum átalakítása, akkor éppen a

fenti szempontokat érdemes figyelembe venni úgy, hogy az új szabályok kötelezzék az említett problémákkal küzdő nemzeti költségvetéseket a gyors és átfogó változtatásokra (Eichengreen, 2003).

A második potenciális robbanótöltet a monetáris unióban részt vevő országok meglehetősen eltérő strukturális és gazdasági fejlettsége, különböző szintű versenyképessége és az esetleges kiegyenlítéshez szükséges pénzügyi transzferek hiánya között érhető tetten. A monetáris integráció kétségtelenül sikeres indulása ellenére nem zárható ki, hogy az önálló árfolyam- és kamatpolitikát feladó tagállamok között a következő időszakban nőnek a versenyképességbeli különbségek. Márpedig ezek ellensúlyozására nem állnak rendelkezésükre a korábbi „klasszikus” eszközök. Igaz, mozgósítani lehet termelékenységi tartalékokat (megfelelő gazdaságpolitikával), növelni lehet a munka intenzitását (a munkaidő meghosszabbításával vagy a versenytársakénál mérsékeltebb csökkentésével), változtatni lehet az adókon és közterheken (ameddig ez nem ütközik költségvetési korlátokba), végső esetben pedig lehet növelni a költségvetési kiadásokat (a stabilitási paktum által engedélyezett mértékig). Kérdés azonban, hogy ezek az eszközök elégségesek-e minden esetben, illetve hogy nem idéznek-e elő olyan feszültséget a monetáris rendszerben, amelynek a kivédését a tagállamok közös feladatuknak tekintik. Ezért nem zárható ki, hogy az EU-nak (és a GMU-nak) előbb-utóbb ki kell alakítania egyfajta transzferrendszert. Ennek pénzügyi alapjait azonban nyilvánvalóan nem lehet biztosítani a ma köbe vésett és maximálisan a GDP 1,24 százalékát kitevő költségvetésből (még a költségvetés átfogó reformja, mondjuk a CAP kiiktatása esetén sem). Igazából itt jelentkezhet a következő évek legnagyobb pénzügyi kihívása, amelynek mértéke jóval nagyobb lenne, mint a „keleti” bővítés tervezett költségigénye. Ilyen helyzetben derülne ki valójában, mekkora is a tagállamok közötti szolidaritás, hiszen ebben az esetben a GDP 3-5 százalékára is fel kellene emelni a közös költségvetés volumenét.

A harmadik problémahalmaz a 2004-ben EU-taggá váló országok belépése a GMU-ba. Ez egyrészt kötelező, vagyis nem követhető az angol–dán kimaradási példa. Másrészt azonban nincs meghatározva a belépés konkrét időpontja. Csak annyi rögzített, hogy minden GMU-várományosnak legalább két évet kell eltöltenie az előszobának tekintett árfolyam-mechanizmusban (ERM-2), és ennek során bizonyítania kell képességét arra, hogy a maastrichti kritériumoknak folyamatosan és fenntartható formában eleget tud tenni. Árfolyam-politikai szempontból a potenciális új tagok két csoportba oszthatók. Egyik részük már hosszabb ideje szigorúan rögzített, több esetben az euróhoz kötött nemzeti valutával rendelkezik. A valutatanácsai rendszerből (currency board) általában csak jelentős pótlólagos költségekkel lehet kilépni, ezért ezen országok számára célszerűnek tűnik a jelenlegi rendszer bevitele az ERM-2-be, és a viszonylag gyors GMU-tagság (a baltiak, később Bulgária). A többiek különböző mértékben rugalmas nemzeti árfolyam-politikát folytatnak, és EU-tagként is nagyobb (de azért erőteljesen korlátozott) mozgásterük van, fokozatosabban tudnak alkalmazkodni, és ha úgy tartják jónak, hosszabb átmeneti időszak után lépnek csak be a GMU-ba.

Ennél fontosabbak a reálgazdasági megfontolások, hiszen a nominális konvergenciakritériumok teljesítése könnyen eredményezhet a reálgazdasági fejlődés szempontjából negatív, vagyis az EU-átlaghoz való felzárkózást megtörő vagy lassító-blokkoló folyamatokat. Ezért a közép- és kelet-európai országok (legnagyobb része) számára joggal merül fel a kérdés, hogy mennyire célszerű a jelenlegi stabilitási és növekedési paktumban foglaltak szigorú követése. Gyors növekedés mellett, amire kétségtelenül szükségük van, de amelynek tartalékaival (a jövőbeli EU-forrásokat is beleértve) rendelkeznek is, nem lenne célszerű a költségvetési deficitet a GDP 3 százalékában korlátozni, amennyiben a költségvetési kiadások jövőorientált beruházásokat finanszíroznak. Továbbá azt is figyelembe kellene venni, hogy nem egy csatlakozásra váró ország korábban és elszán-

tabban indult el a nagy elosztó rendszerek reformjának útján, mint a legtöbb mai tagállam. Következésképpen középtávon nem kell mindazokkal a pénzügyi-költségvetési feszültségekkel számolniuk, mint nem egy jelenlegi és az integráció jövője szempontjából meghatározó gazdasági súllyal rendelkező országnak.

Irodalomjegyzék

- Barysch, Katinka – Grabbe, Heather [2002]: Who's Ready for EU Enlargement? Centre for European Reform, Working Paper, London, december, 43 o.
- Bölke, Peter [2003]: Am Rande des Chaos. Ist die Globalisierung die Wurzel allen Übels? *Internationale Politik*, No. 7. 1–8. o.
- Centrum für angewandte Politikforschung [2003]: Die Regierungsfähigkeit des Grossen Europa. Eckpunkte einer erfolgreichen EU-Verfassung. Centrum für angewandte Politikforschung, München–Gütersloh, 12 o.
- Dittrich, Mirjam [2003]: Security, Defence and Europe's Big Three. *Challenge Europe*, Issue 9., 44–45. o.
- Eichengreen, Barry [2003]: Institutions for Fiscal Stability. Europe in the Global Economy: Matching the US? Munich Economic Summit. CESifo – BMW Stiftung Herbert Quandt, május 2–3., 35 o.
- European Commission [2000]: Lisbon European Council. In: Bulletin of the European Union, No. 3., 7–17. o.
- European Commission [2003]: Choosing to Grow: Knowledge, Innovation and Jobs in a Cohesive Society. Report to the Spring European Council, 21 March 2003 on the Lisbon Strategy of Economic, Social and Environmental Renewal. COM (2003) 5, Brussels, 45 o.
- Just, Tobias – Korb, Magdalena [2003]: Internationale Migration: Wer, wohin und warum? In: Deutsche Bank Research, Aktuelle Themen, No. 265. május 8., Frankfurt/M., 11 o.
- Martens, Hans – Allio, Lorenzo – Bosco, Alessandra [2003]: The Lisbon Process – How to Pick Up Momentum. *Challenge Europe*, Issue 9., 50–52. o.
- Murray, Alasdair [2003]: The Lisbon Scorecard III. The Status of Economic Reform in the Enlarging EU. Centre for European Reform, London, március, 61 o.
- Piatkowski, Marcin [2003]: The „New Economy” and Catching-up Potential of Transition Countries.: Prague Economic Papers, No. 1., 37–56. o.
- Risse, Thomas [2003]: Es gibt keine Alternative! USA und EU müssen ihre Beziehungen neu justieren. *Internationale Politik*, Jahr 58., No. 6., június, 9–18. o.
- Rollo, Jim [2003]: Agriculture, the Structural Funds and the Budget after Enlargement. Sussex University Institute, 14 o.
- Stubb, Alexander [2003]: Forming an EU „Hard Core” – Old and New Forms of Flexibility. *Challenge Europe*, No. 9., 62–66. o.
- Walter, Norbert [2003]: Zwischen Reform und Abriss. Sind Europas Sozialstaatsmodelle noch zu retten? *Internationale Politik*, No. 7., 23–30. o.
- World Economic Forum 2002–2003 [2002]: An Assessment of Policies and Reforms in Europe. Geneva, 12 o.

A magyarországi közvetlen külföldi működőtőke-beruházások exportenkláve jellege

MÉSZÁROS ÁDÁM

*A cikkben arra keressük a választ, hogy a magyarországi közvetlen működőtőke-beruházások mennyire integrálódtak a magyar gazdaságba, mennyire jelentősek a kapcsolataik a hazai gazdaság szereplőivel. A működőtőke-beruházások befogadó országra gyakorolt pozitív hatásait erősen mérsékelheti, ha ezek a vállalatok szigetszerűen működnek. Az enkláve jelleggel működő külföldi vállalatok előre- és hátrafelé irányuló kapcsolódási hatásai minimálisak. Megmutatjuk, hogy a működőtőke-áramlás elméletei csak részben, illetve közvetve magyarázzák a külföldi tulajdonú vállalatok exportenkláveszerű működését. A külföldi vállalatok exportenkláve jellegét néhány különösen fontos kapcsolódási pont vizsgálatával, több, sokszor egymásnak ellentmondó kutatás eredményének fényében elemezzük. Megvizsgáljuk, hogy az enkláve jelleget mennyire befolyásolja a beáramlás módja, a betelepülő vállalat jogi státusa, a vállalat ágazati, szektorális besorolása, valamint a beruházások motivációja. A vállalatok exportorientációja és importigényessége is jelezheti a beruházások exportenkláve jellegét. Olyan jelentős kapcsolódási pontokat vizsgálunk, mint a beszállítói kapcsolatok, a K+F-együttműködések, a stratégiai szövetségek.**

Az enkláve jelleg

Az enkláveszektorokra Myrdal szerint a kifelé kapcsolódás, a külföldi tulajdonlás révén a profit külföldre szivattyúzása a jellemző, a külföldi cégek nem támasztanak fizetőképes keresletet a gazdaság többi szektorában (Myrdal, 1956). Singer a külföldi működőtőke-beruházásokból létrejött létesítményeket csupán fizikai és földrajzi értelemben tartja a fejlődő országok részeinek, ezek a vállalatok gazdaságilag valójában a beruházó országok kihegyezett egységei. (Singer–Ansani, 1992).

Magyarország esetében exportenkláve alatt a gazdaság olyan szegmenseit, vállalatait értjük, amelyek a gazdaság többi részétől elkülönülnek, kapcsolódási hatásaik gyengék. Az exportenkláve értelmezésünkben tehát egyrészt szigetszerűséget, másrészt aránytalanul nagy import- és exportorientációt takar.

A vállalatok exportenkláve jellegének definíciójához szorosan kötődik a gazdasági dualitás, a duális gazdaság problémaköre. Amennyiben a gazdaság szektorai közötti fejlettségbeli

* A kutatást részben az OTKA (T 0351 32 KGJ) és részben az F5 „EU Integration and the Prospects for Catch-Up Development in CEECs – The Determinants of the Productivity Gap Contract no. HPSE-CT-2001-00065” projekt finanszírozta. A cikk tartalmáért kizárólag a szerző felelős, az nem tükrözi szükségképpen a finanszírozó véleményét. A szerző köszönetet mond Hamar Juditnak és Kacsirek Lászlónak segítségükért és észrevételeikért.

Mészáros Ádám, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtan Tanszékének PhD-hallgatója és a Szolnoki Főiskola oktatója.

különbségek élesek, vagyis létezik egy tőkeerős, modern, fejlett technológiájú szegmens és a gazdaság másik része tőkehiányos, hagyományos, munkaintenzívebb termelési módszereket alkalmaz, duális gazdaságról beszélhetünk (Krugman–Obstfeld, 1996). A dualitás és az enkláve pedig egymást feltételezi és erősíti.

Az enkláve jelleg elméleti magyarázatai

Feltehető a kérdés, hogy a működőtőke-befektetések elméletei mennyire magyarázhatják az enkláve jellegét. E helyütt csupán néhány ismertebb elméletet vizsgálva vonunk le azokból az enkláve jelleg okaira rávilágító következtetést.

A kereskedelemhelyettesítő beruházások esetében a piacok elérése, a külkereskedelmi korlátok megkerülése a fő motiváló tényező, így az export csökken. A kereskedelemteremtő tőke kivitel eredménye a befogadó ország megnövekedett exportja: a külföldi vállalat külpiacon termel (Dunning, 1993). Az utóbbi esetben nagyobb az esély az exportenkláveszerű működésre, mint egy, a befogadó ország piacára termelő kereskedelemhelyettesítő beruházásnál, ahol a termék a hazai piacon realizálódik, és közvetett módon hatást gyakorolhat a gazdaság fejlődésére (Hamar, 1993).

Ozawa szerint a kezdeti működőtőke-befektetések a termelési tényezők kihasználására irányulnak, majd a befogadó ország gazdasági fejlődésével, a tőke felhalmozódásával, a kereslet megnövekedésével a piakereső jelleg kezd dominálni (Oszlay, 1999). Amennyiben elfogadjuk az előző gondolatmenetet, a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan a külkereskedelem-helyettesítő beruházások esetében az exportenkláve jelleg gyengül. Dunning közismert OLI paradigmája (Dunning, 1993), amely három csoportba sorolja a befektetés révén megszereshető előnyöket (tulajdonospecifikus, elhelyezkedési és internalizációs előnyök), véleményünk szerint kimondja azt, hogy a külföldi cég mindig is rendelkezni fog olyan előnyökkel, amelyeket nem oszt meg a hazai cégekkel. Legyenek azok bármilyen kicsik is, a vállalatnak elemi érdeke fűződik ezek megtartásához. Az internalizáció, a meg nem osztott előnyök véleményünk szerint arra figyelmeztetnek: az enkláve jelleg teljes eltűnése lehetetlen.

A veronai termékéletciklus-elmélet értelmében az egyes termék-életciklusok erőforrás-igényei rámutatnak arra, mennyire lehet meg az a technológiai potenciál, amely szétterjedhetne a befogadó ország gazdaságában (Vernon, 1993). Példának felhozhatnánk a standardizált termelés kihelyezését: ebben az esetben a helyi K+F intézetek nem kapnak megrendelést, a beszállítókkal közös fejlesztés teljesen eltűnhet, nincs szükség stratégiai szövetségek kialakítására, a standardizált terméket gyártó vállalat csak olyan beszállítót igényel, amelynek terméke maga is alacsony technológiai színvonalat képvisel, vagyis az enkláve „minőségi” feloldása válik lehetetlenné. Az olcsó munkaerő és az alacsony technológiai szintet képviselő beszállító mint input szerény kapcsolódási pont.

Az enkláveszerűség dimenziói Magyarországon

A magyarországi külföldi működő tőke állományának nagysága

A továbbiakban néhány különösen fontos kapcsolódási pontot vizsgálunk az enkláve jelleg szempontjából.

2001-ben a magyarországi működőtőke-beruházások állománya a GDP 38,2 százalékát tette ki (UNCTAD, 2003). 2002 végéig hazánkba 23,4 milliárd euró részvénytőke formájú beruházás érkezett, a tulajdonosi hitelek állománya 6,2 milliárd euró volt (MNB, 2003). Bár az utóbbi években a beáramlás mértéke mérséklődik, és számos külföldi tulajdonban lévő vállalat telepítette át tevékenységét, a külföldi tőke jelentős súlyát nem vitathatjuk.

Felmerül a kérdés, integrálhat-e egy viszonylag kis gazdaság ilyen nagy mennyiségű működőtőkét, képes-e például megfelelő kapacitását beszállítókat nyújtani. Ez is bizonyítja,

hogy mekkora jelentőségű kérdésről van szó, mekkora lehetőség a magyar gazdaság szereplői számára a minél szorosabb kapcsolat és együttműködés.

A beáramlás módja és a betelepülő vállalat jogi státusa

Az exportenkláve jelleget a beáramlás módja és a betelepülő vállalat jogi státusa nagyban befolyásolja. Az egyes kapcsolódási pontok vizsgálatánál látható lesz, hogy a zöldmezős beruházással létrejött vállalatok alapvetően másként viselkednek, mint a privatizált cégek.

Az ipari vámszabad területek vám-, deviza- és külkereskedelmi szabályozások szempontjából külföldinek minősülő elkülönített vámterületi részek, amelyek importja mentesül a vám- és forgalmi adó megfizetése alól. Az importból exportra termelő vállalatok számára tehát kézenfekvő a beruházásnak ez a fajtája.

A vámszabad területi beruházás az export- és importorientáció miatt, per definitionem inkább exportenkláve jellegűnek tekinthető, mint a működőtőke-beruházás más típusai, azonban ennek a viszonylagosságnak a mértéke döntő jelentőségű; arról nem is beszélve, hogy ezek a cégek hatalmas méretüknél, nagy gazdasági súlyuknál fogva még relatíve szerényebb hazai kapcsolódás esetén is nagy hatást gyakorolhatnak a gazdaságra.

Külkereskedelmi orientáció

A nagyfokú vállalati importigényesség, illetve exportorientáció az exportenkláve jelleget nagyban erősítő tényező. Meg kell tehát vizsgálni a külföldi tulajdonú vállalatok export- és importkapcsolatait, szerepüket hazánk külkereskedelmében.

Az 50 százaléknál nagyobb külföldi tulajdoni hányadú vállalatok mind az exportból, mind az importból 70 százalék körüli hányadot tudhattak magukénak 2000-ben (*Kárpáti*, 2003), a részben vagy egészben külföldi tulajdonú cégek részesedése 77,3, illetve 74,8 százalék (*Hamar*, 2003). Az a tény, hogy a teljes magyar import 40 százaléka közvetlenül, további 27,8 százaléka közvetetten exportcélokat szolgál, szintén utal a gazdaság egyes részeinek kifelé kapcsolódására mind az input, mind az output oldalon (GM, 2002).

Feltehető ugyanakkor a kérdés, melyek azok a külföldi tulajdonú vállalatok, amelyekre ez a nagyfokú külkereskedelmi orientáció a jellemző. 2003 első hat hónapjában a vámszabad területi vállalatok az import 29 százalékát és az export 46,3 százalékát adták (KSH [2003] alapján saját számítás).

A vámszabad területi cégek külkereskedelmi orientációja bizonyítottan tűnik. (A vámszabad területi cégek, kevés kivételtől eltekintve teljesen, illetve kisebb mértékben részben külföldi tulajdonúak [*Hamar–Nagy*, 2001]). 2002-ben exportunk 39 százalékát tíz nagyvállalat adta, közülük hat vámszabad területi. A tíz legnagyobb exportőr vállalat közül nyolc olyan van, amely a tíz legnagyobb importőr között is ott van (GKM, 2003). „Importunk legnagyobb sajátossága, hogy jelentős hányada a multinacionális cégek hazánkban működő leányvállalatainak nemzetközileg integrált termelésében való aktív részvételt szolgálja. Alkatrészek, komponensek áramlanak be további feldolgozás céljából, majd más országokban működő leányvállalatokhoz, gyűjtőraktárakba kerülnek” (GKM, 2003, 16. o.). A multinacionális, elsősorban a vámszabad területi vállalatok esetében az exportenkláveszerűség hipotézisét nem vethetjük el. Azonban csupán a multinacionális és a vámszabad területi vállalatok jellemzőiből a külföldi vállalatok egészére érvényes megállapítást tenni nem lehet.

Az általunk vizsgált külföldi cégek 53 százalékos exportaránnyal rendelkeztek, forgalmuk 28 százalékát anyavállalataikkal bonyolították. A magasabb technológiai intenzitás nagyobb exportorientációt is jelent: a technológia kérdését részletesen elemezni fogjuk. Talán meglepő, hogy a leginkább exportorientáltak az 50 főnél kevesebb munkavállalót foglalkoztató kisebb vállalatok. A 200 főnél több embert foglalkoztató nagyvállalatok eladá-

sainak egynegyedét anyavállalatukkal folytatott forgalmuk teszi ki, hasonló súlyú más külföldi vállalatokkal folytatott kereskedelmük is (Hamar, 2003). A nagyvállalatok exportorientációja nem tér el lényegesen a többi külföldi tulajdonú vállalatétól, a nagyvállalatok kizárólagos exportorientációjának néhány multinacionális vállalat adatai alapján kialakított képe azonban semmiképp nem igaz, bár az export minden vállalatcsoport esetében döntő szerepet játszik.

Ágazati-szektorális jelleg

A külföldi működőtőke-beruházások lehetséges modernizációs kapacitása szempontjából fontos kérdés, hogy beáramlik-e az a technika-technológia, fejlesztő kapacitás, tőkeerő, amely fejlettebb a magyarországinál, tehát megvan-e egyáltalán a lehetőség arra, hogy – amennyiben nem enklávéként működik – húzóerőt gyakoroljon a magyar gazdaságra. Ennek az ágazati-szektorális bontás egyfajta indikátora lehet, de semmiképpen nem több: pontos képet ezekről a kérdésekről csak adott vállalati elemzések során kaphatnánk.

Az igényesebb, magasabb feldolgozottsági fokú termékeket előállító, képzett munkaerőt foglalkoztató iparágakban, mint például a vegyiparban és gépiparban a külföldi befektetők súlya jelentős (Hamar–Nagy, 2001). Ezek azok az ágazatok, ahol az enklávé kérdéskörének különös jelentősége van. Általában ezek a fejlettebb, elzárt tevékenységre hajlamos feldolgozóipari szegmensek, véleményünk szerint például a magas beszállítói követelmények (külföldi beszállítót alkalmaz), a stratégiai jelentőségű K+F (az anyavállalat végzi a kutatásokat), a globális-regionális stratégiába és ellátási láncba illeszkedő, méretgazdaságosságra épülő hatalmas gyártóközpontok miatt. A kevésbé szofisztikált terméket előállító iparágak esetén a feldolgozottsági fok mértéke önmagában nem utalhat enklávéra, egy alacsony feldolgozottságú terméket gyártó üzem éppen úgy támaszkodhat például olcsó külföldi importra, és lehet enklávé jellegű; a kis beruházást igénylő iparág sem biztos, hogy jobban integrálódik a befogadó ország gazdaságába, legfeljebb nem üt el tőle annyira. Itt elsősorban a munkaintenzív termelés olcsó munkaerőt, mint egyetlen termelési tényezőt kihasználó módszere a veszélyes, hiszen amennyiben ez az egyetlen motivációja a működő tőkének, ez szintén vezethet enklávéra, és ráadásul itt még modern termelésről sem beszélhetünk.

A feldolgozóipar bármely szektora esetén megvan az elvi lehetőség enklávé kialakulására. Nincs tehát egyértelmű kapcsolat az ágazati besorolás és az integráltság foka között. (Sőt, az ágazati-szektorális hovatartozás sem jelent feltétlenül technológiai meghatározottságot.) A feldolgozóipar modernebb szektorának nagyobb az esélye a gazdasági dualitás kialakítására, amennyiben a gazdaság többi szektora ettől lényegesen eltér, nem tudja felvenni a versenyt, nem tud alkalmazkodni. Mindez tehát az enklávé jelleget erősítheti.

A működőtőke-beruházások exportenklávé jellegét cáfolhatja az, hogy a beruházások nagy része (2002-ig 57,6 százaléka) a tercier szektorokban valósult meg, hiszen ezen ágazatokban, a szolgáltatások hagyományos értelmezése szerint, az exportenklávé jelleg nem érvényesülhet. Bár mindez az újabb típusú szolgáltatások megjelenésével, illetve az információs technológia fejlődésével már nem feltétlenül állítható, a további elemzésekben a feldolgozóiparra koncentrálnunk.

A beruházók motivációi

Két kutatás (Árva, 1997, Némethné, 2000) eredményeit felhasználva elemezzük, hogy a külföldi befektetők motivációi mennyire magyarázhatják az enkláveszerű termelést.

A magyarországi működőtőke-beruházás indítékait vizsgálva a legfontosabb beruházásmotiváló tényező a magyar piacra való bejutás volt. Ez már önmagában ellentmond az exportenklávé jellegnek, legalábbis ami az exportorientációt jelenti; nem mond ugyanakkor semmit a termelés enklávé jellegéről. A második legfontosabb tényező, a környező kelet-európai piacokra való bejutás, az exportorientációt támasztja alá, bár ezek alap-

ján szintén nem tudunk többet mondani az enkláveszerűségről. A piacra jutás elsődleges szerepének ellentmond az a tény, hogy a befektetők nem tekintették túlzottan protekcionista-nak – már ekkor sem – a magyar piacot, vagyis a piacra jutást külkereskedelem révén is megoldhatták volna. (Árva, 1997). Ez a paradoxon arra utal, hogy a másodlagos motivációknak döntő szerepük van.

A termelési tényezők közül a munkaerő alacsony ára szerepel a nagy hatásúnak értékelt tényezők között, ugyanakkor a minőségi munkaerő jelentőségét a beruházók csekélynek ítélték. Önmagában a munkaerő mint termelési tényező alacsony ára nem indokolná az enkláveszerűséget a munkaerő szempontjából, csak a minőségi munkaerő meglétének marginális hangsúlya az, ami az előző tényezővel együtt erre a következtetésre vezet. Nem állítjuk, hogy a minőségi munkaerő fontossága az enkláveszerűség hipotézisét automatikusan cáfolná; a tudásáramlás ebben az esetben is történhetne „házon belül”, a gazdaság egészére, legalábbis egyelőre, csekély hatást gyakorolva – ugyanakkor az már egy következő lépcső lenne. A tanulmány (Árva, 1997) állítása szerint a külföldi befektetők elismerik a magyar munkaerő képzettségét, mégsem tekintik elsődlegesnek döntéseiknél. A magyar munkaerőt partnernek tekintő vállalatok erőteljesebb jelenléte ebből a szempontból pozitívan hatna; amire ma már számos példát is találunk. Az infrastruktúrával kapcsolatban a beruházók kritikusak voltak, s fontosságát csekélynek ítélték. Az infrastruktúra használata, amennyiben az jó minőségű, olyan helyi értéknövelő tényező lehet, amely az enkláve jelleget gyengítheti. Nem állítom, hogy ha egy vállalat a tágabban értelmezett infrastruktúrát csak és kizárólag használja, tehát például nem járul hozzá használati díj fejében, vagy nem fejleszt, az pozitív hatású lenne. Véleményem szerint egy olyan vállalat, amely komolyan akar integrálódni a gazdaságba, az infrastruktúrát (is) szolgáltató hazai vállalatokkal együttműködésre törekszik, számos ponton kapcsolódik a hazai infrastruktúrához, mindenképpen fontosnak tartja ezt a dimenziót. Tudjuk, számos külföldi vállalat hozzájárult az ipari parkok fejlesztéséhez és beruházásaihoz, ennek jelentőségét véleményem szerint nem lehet túlbecsülni; a gazdaságra átgűrűző hatásról itt nem beszélhetünk, legfeljebb az adott ipari parkba települt beszállító előnyösebb helyzetéről.

Egy másik felmérés, amely a magyarországi multinacionális vállalatokat vizsgálta, szintén arra kereste a választ, hogy milyen elképzelésekkel és várakozásokkal, milyen megfontolások alapján létesítettek ezek a vállalatok hazánkban leányvállalatot (Némethné, 2000). Az eredmények azt mutatják, hogy a beruházások kifejezetten exportorientált céllal létesültek. A cégek mintegy negyedének volt célja az itteni termeléssel a hazai piac ellátása. Körülbelül ugyanekkora súllyal szerepelt az indítékok között a világpiacra termelés. A kelet-közép-európai piacok ellátása itteni termelőbázisról (az esetek 10 százalékában), illetve értékesítő-kiszolgáló bázis létrehozása szintén e piacoknak a világ más részein gyártott termékekkel való ellátása céljából (az esetek egyharmada) fő motivációnak tekinthető. Vagyis az erős exportorientáció mellett a multinacionális cégek ellátási-termelési hálózatába való integráltság hipotézise megerősödött.

Különösen az előző kutatás (Árva, 1997) fényében elgondolkoztató eredmény, hogy a szakképzett munkaerő rendelkezésre állása volt az egyik legfontosabb szempont a telephely választásánál. Ez a tény, kiegészülve azzal, hogy a szakképzett munkaerő költségének is viszonylag nagy fontosságot tulajdonítva kedvezőnek ítélték a minőségi munka bérszínvonalát, valamint azzal, hogy a szakképzetlen munkaerő költségét kevésbé ítélték fontosnak (nagyságát nagyjából hasonlóan értékelték), az előzőektől eltérő következtetésre vezet. Ez azzal a ténnyel együtt, hogy a magyarországi szakképzett munkaerő költsége – ezen felmérés adatai szerint – az anyaországbeliek 33 százaléka (az ipari vállalatok esetében csak 25 százaléka), utal arra, hogy a beruházók elsősorban szakképzett munkaerőt szerettek volna, még hozzá olcsón. Ebben az esetben érvényesülhetnek a tudásáramlásnak a szükséges (de nem elégséges) feltételei; a betanítás során felhalmozott tudás, a dolgozók modern szakismeretének egy része előbb vagy utóbb, spillover révén át fog gűrűzni a gazdaság más szegmenseire is.

A másik olyan eredménye a felmérésnek, amely részben ellentmond az előző kutatás megállapításainak, az infrastruktúra kérdése. Mind a telekommunikációs, mind a közlekedési infrastruktúrát az átlagosnál fontosabbnak értékelték. Ez a fent kifejtett okok miatt valamivel nagyobb beágyazottságot sejtet.

Stratégiai szövetségek és együttműködések

A külföldi tulajdonú és a hazai vállalatok közti legmagasabb szintű együttműködést jelentenék a két csoport vállalatai között létrejövő stratégiai szövetségek.

Azoknál a vállalatoknál, amelyek a privatizáció eredményeképpen külföldi tulajdonba kerültek, a kezdeti átszervezés a korábbi stratégiai jellegű kapcsolatok hirtelen összeszűkülésével járt együtt. Később ezek a kapcsolatok fokozatosan helyreálltak, stabilizálódtak. A külföldi beruházó a privatizáció során jelentős előre- és hátranyúló kapcsolati hálót is vásárolt, amelynek – a kezdeti, felülvizsgálati perióduson túl – a regenerálása és újbóli erősítése állt érdekében (Szanyi, 2001).

A külföldi zöldmezős befektetők ezzel szemben egy vagy néhány helyi versenylőny kedvéért ruháztak be, alig történt erőfeszítés arra, hogy komolyabb irányba mutató helyi vertikális kapcsolatokat építsenek ki. Ezt támasztja alá, hogy míg privatizált vállalatoknál a valamiféle szövetséget fenntartók aránya a mintában 63 százalék volt, addig az újonnan alapított vállalatoknál ez csak 33 százalék. A külföldi tulajdonú cégeknek csak 19 százaléka kötött stratégiai szövetséget. Ez – a privatizált külföldi tulajdonú vállalatok magas hajlandóságával összevetve – a zöldmezős beruházók elzárkózására utal. Jellemző, hogy a vevőkkel kötött értékesítési és marketing együttműködések dominálnak, hátrébb szorultak a beszállítókkal kötött ilyen irányú szövetségek (Szanyi, 2001).

Vannak már példák arra, hogy a magyar cégek önmaguk kerestek tőkeerős multinacionális partnert, s sikerült olyan egyenrangú szövetségeket létrehozniuk, amelyek valóban integrálják a magyar vállalatokat – még ha egyelőre igen kis részüket is – a nemzetközi gazdasági vérkeringés hálójába (Nagyberivői-Boér, 1999). E szövetségek példáit azonban ne becsljük túl, a néhány kiugró vállalat pozitív és előremutató eset, a magyar vállalatoknak csupán töredéke köt stratégiai szövetséget külföldi vállalatokkal.

Mindennek oka lehet a külföldi anyavállalat és a leányvállalat közti viszony is: a stratégiai menedzsment az egyik olyan területe a vállalati irányításnak, ahol a legnagyobb az anyavállalat befolyása a cég működésére (Hamar, 2003).

A beszállítók

A beszállítók problémája különösképpen a magyarországi külföldi vállalatok nagyfokú exportorientációjának és importigényességének tükrében merül fel.

Az általunk vizsgált cégek inputjuk 46 százalékát szerzik be hazai partnerektől, mintegy egyharmadnyi a más külföldi tulajdonú vállalatoktól vásárolt inputok aránya. Az anyavállalat részesedése átlagosan csupán 18 százalék. A külföldi partnerek szerepe a legfejlettebb technológiájú ágazatokban a legnagyobb (54 százalék), itt találjuk a legalacsonyabb hazai beszállítói arányt (26 százalék). A hazai beszállítók aránya a legkisebb technológiai szintet képviselő iparágakban a legnagyobb (51 százalék), igaz azonban, hogy ebben a csoportban a legnagyobb az anyacég részesedése is (26 százalék) (Hamar, 2003).

A hazánkba települt multinacionális cégeknél 1998-ban a magyarországi telephelyű vállalatok beszállítói részesedése 21 százalék volt. Az arány megítélésakor azonban figyelembe kell venni, hogy magyarországi telephelyű cégekről van szó, s ez a csoport nemcsak a hazai tulajdonúakat, hanem a hazánkban működő külföldieket is magában foglalja (Farkas, 2000). A multinacionális vállalatok stratégiáját ismerve, vagyis tudva azt, hogy ezek a nagyvállalatok előbb-utóbb „hózzák magukkal” saját külföldi beszállítóikat is, ez az arány nagyon kevésnek tűnik, s erősen alátámasztja az enkláve jelleg hipotézisét. Azonban a külföldi beszáll-

lítóknak a beszállítóiról már kevesebb szó esik, s itt minden bizonnyal magasabb magyar beszállítói arányt feltételezhetünk. Ha ez így van, az enkláve jelleg áttételesen gyengülni látszik. Az első számú beszállítók és a beszállítók beszállítói közt azonban igen nagy a különbség, ez utóbbi korántsem jelent olyan előnyös pozíciót, a hátrafelé irányuló vertikális kapcsolatok sokkal gyengébbek. A beszállítók beszállítóinak jelentőségét azonban nem szabad lebecsülni: a Smart Hungary a nagyvállalatok mellett a közepes méretű külföldi vállalatokra, vagyis a beszállítók beszállítóira helyezi a hangsúlyt, hiszen ezek a vállalatok nagyobb mértékben integrálódnak a magyar gazdaságba (GKM, 2003).

Az utóbbi években lassan bővülni kezdett a külföldi vállalatok és a magyar kis- és középvállalatok kapcsolata. Ugyanez jellemző a közepes méretű, innovatív vállalkozásokra is. 1997-től érezhetően nőtt a hazai beszállítók aránya, de ez mennyiségi növekedés: elsősorban az egyszerűbb tömegtermékek esetében növekszik a hazai beszállítás aránya, míg az összetett feldolgozóipari termékeknél ez a folyamat jóval lassúbb (Farkas, 2000). Ezek alapján nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy az enkláve jelleg csupán olyan területeken halványodik, ahol abból a magyar vállalatoknak jóval kisebb innovációs és anyagi haszna van, ahol kevesebb hozzáadott értéket várnak el tőlük, pontos képet csupán konkrét vállalatokat elemezve kaphatunk. Amennyiben beigazolódna, hogy beszállítók beszállítóiként, illetve alacsony feldolgozottságú termékek gyártóiként működnek közre a magyar vállalatok, az enkláve jelleg meglehetősen felemás feloldásáról adhatnánk számot.

A technológia kérdése beszállítói szinten merül fel leginkább. Az alacsony technológiai szintű beszállításnak ellentmond, hogy egy másik kutatás (Mosoniné, 1997) szerint az elektrotechnika, híradástechnika, gépípar területén a legjellegzetesebb magyar beszállítói termékek a saját fejlesztésű alkatrészek, részegységek. Az elektronikai iparban és a távközlésben magas hozzáadott értékű, saját fejlesztésű termékeket szállítanak be hazai vállalatok.

A világgazdaságban az autóipar, az elektronika, az élelmiszeripar és a vegyipar az, amely leginkább képes és tud a hazai beszállítókra építeni (Antalóczy–Sass, 2000). Magyarországon azonban csak az élelmiszeriparban és a vegyiparban érvényesül ez a tendencia, míg a másik két ágazatra ez nem jellemző (Antalóczy–Sass, 2000). Ugyanakkor a járműipar és az elektronikai ipar egyes szegmensei is kiemelhetők (Diczházi–Árva, 1998).

A beszállítók és a külföldi tulajdonú vállalatok közti kapcsolatra jellemző, hogy az utóbbiak viszonylag ritkán nyújtottak segítséget a magyar beszállítóknak, s elsősorban a minőségbiztosítási rendszerek bevezetésének terén, vagyis ahol az leginkább érdekükben állt, tettek lépéseket partnerük irányába (Szalavetz, 1999).

Ennek ellentmond az a felmérés, amely német feldolgozóipari cégeket vizsgálva megállapítja, hogy a mintában szereplő tagjainak csaknem mindegyike valamilyen formában segítséget nyújt a hosszú távú kapcsolat elősegítése érdekében, például tréningekkel, az eszközök ingyenes vizsgálatával, közös anyagbeszerzési megállapodásokkal (Szalavetz, 1999).

Egyszerűbb és a multinacionális stratégiának jobban megfelelő saját alvállalkozók és beszállítók „importálása”, mint a magyar háttérpár segítése. A magyarországi telephellyel rendelkező beszállítók arányának növekedése jelentős mértékben köszönhető az „importált” vállalatoknak. A közvetlen külföldi beruházások tendenciái is megerősítik ezt az elképzelést, hiszen az utóbbi években megvalósított beruházások döntő része a korábbiaknál kisebb volumenű volt, s elsősorban a beszállítói iparágakban valósult meg (Farkas, 2000).

A beszállítói hálózatok szempontjából is nagy különbséget találunk a privatizált és a zöldmezős beruházással létrejött vállalatok között. A nagyvállalatok, amelyek külföldi cégek tulajdonába kerültek, olyan iparágakban működtek, amelyek nem kedveztek a nagy- és kisvállalatok közti együttműködésnek. Kicsi volt azoknak az iparágaknak az aránya, amelyek jelentős szinten igénylik a beszállítói kapcsolatrendszer kialakítását (Mosoniné, 1997). Nem voltak tehát meg az együttműködésnek a hagyományai; a privatizált vállalatok, kis átmeneti idő után, a meglévő kapcsolatokat és hálózatokat visszaállították: a probléma éppen az volt, hogy ezek a kapcsolatok a rendszerváltás előtt is gyengék voltak.

Mindez igaz az együttműködések technológiai vonatkozásaira is: ezek főleg kiszolgáló-kapacitásbővítő jellegűek voltak, nem épültek technológiai specializációra; a vállalatok a teljes vertikumot „házon belül” építették ki. A szaktudás nagy része is a vállalati kutatórészlegeknél koncentrálódott, a kisebb cégeknek ebből a szempontból nagy hátrányuk volt. A következmények hasonlóak lettek. A privatizációs folyamat eredménye a nagyvállalati rendszerek szétesése, vagyis az, hogy a cégek egy része több kisebb vállalat formájában került különböző tulajdonosokhoz. Ez lehetővé tette volna egy háttérpar létrejöttét, egy erős beszállítói bázis kialakulását. Azonban úgy tűnik, ez a vállalati kör nem volt elég széles ahhoz, hogy áttörést tudott volna elérni a hazai beszállítói kapcsolatok terén (*Mosoniné, 1997*). Már csak azért sem, mert a feldarabolva privatizált cégek nagy része különböző külföldi tulajdonosok kezébe került.

A zöldmezős beruházásoknál a hazai beszállítói hálózatok kiépülése még akkor is jelentős időt venne igénybe, ha rendelkezésre állna megfelelő kis- és középvállalati háttér, ha a beruházók nem ragaszkodnának annyira bevált globális hálózatuk inputelemeihez, ha a zöldmezős beruházások nagy részét kitevő vámszabad területi cégek nem elsősorban importált inputelemekből termelnének. Mintegy 2500-3000 hazai kis- és középvállalat tudott beszállítóként kapcsolódni a vámszabad területekhez, ez az összes kis- és középvállalat számához képest elenyésző. A beszállítás minőségét tekintve még rosszabb a helyzet: főleg csomagoló- és segédanyagokat, raklapokat vásárolnak a hazai vállalatoktól. A magyar cégek másik része mint szolgáltatásnyújtó kapcsolódik a vámszabad területi cégekhez (például karbantartó tevékenységet, őrző-védő feladatokat látnak el), ez hagyományos beszállításnak nem tekinthető (*Antalóczy–Sass, 2000*). Az enkláve falai tehát sem mennyiségi, sem minőségi értelemben nem dőltek még le.

A kilencvenes évek végén a hazai tulajdonú cégek három fő csoportja volt megkülönböztethető a beszállítás szempontjából. Az első csoportba az egykori állami, privatizált nagyvállalatok tartoztak, amelyek elvesztették piacaikat, pénzügyileg leépültek, ugyanakkor infrastruktúrájuk, munkaerőjük java megmaradt. Itt a külföldi partner alapvetően bér munka jellegű kooperációt valósít meg, az anyagokat, alkatrészeket a partner adja, a piacot is biztosítja; átadhat technológiát is. A második jellegzetes csoportba olyan középvállalatok tartoznak, amelyeknek múltjuk miatt megfelelő referenciájuk van, és így a legjobb lehetőségük van kedvező beszállítói pozíciók szerzésére. A harmadik, igen hátrányos helyzetű csoport olyan magánvállalkozóké, amelyek megfelelő referencia hiányában még viszonylagos rugalmasságuk és gyorsaságuk ellenére sem tudnak jó pozíciókhoz jutni (*Árva–Diczházi, 1998*).

A magyar beszállítók gyakran marginális szerepe a nagy és közepes méretű külföldi cégeknél azonban nemcsak ezeknek a vállalatoknak a stratégiájára vezethető vissza, hanem a hazai vállalatok hiányosságaira is. A külföldi tulajdonú vállalatok a magyar beszállítókat értékelve megállapították, hogy az áru minősége és a tanúsított rugalmasság csak közepes, és bár az ár kedvező, a határidők betartása és a megbízhatóság gyengének mondható. Ez annak fényében elgondolkodtató, hogy fő hátránként a tőkehiányt említik mint a hazai vállalatokat sújtó tényezőt, azonban a határidő, a megbízhatóság és a rugalmasság, vagyis a legkedvezőtlenebbül megítélt tényezők azok, amelyek kevésbé függnek a tőkétől. A minőség annál inkább tökefüggő, s tudjuk, egy szigorú minőségi előírásokkal dolgozó, komoly minőségbiztosítási rendszerrel rendelkező vállalatnál ez hátráltató tényező lehet. Úgy tűnik, hogy a gyenge hazai beszállítói arány a magyar vállalatokon is múlik. (*Losoncz, 2001*). A beszállítói program a kilencvenes évek második felétől próbálja kormányzati szinten orvosolni ezt a problémát.

Ennek ellentmond egy másik kutatás eredménye, amely szerint a beszállítók nem tudnak hosszú távon egyenletes minőségben szállítani. Ez inkább lehet a tőkehiány, mint a rugalmatlanság következménye (*Szalavetz, 1999*).

Sajnos sok cég számára még az is nagy erőfeszítést követel meg, hogy a meghatározott terméket adott minőségben, időben szállítsa. A pályáztatási rendszer, a vállalatok technoló-

giai auditálása, a minták küldése, a próbaszállítás, a rendszeres értékelés mind-mind olyan szűrőket jelentenek a magyar vállalatok számára, amelyeknek egy részük képtelen megfelelni, vagy eleve visszariad tőle (Szalavetz, 1999). Látni kell, hogy ezek nem magyarázatok, inkább csak jelei annak, hogy a lehetséges beszállítók egy része nem tud alkalmazkodni a sokszor magas szintű követelményekhez.

Azok a vállalatok, amelyek beszállítóik felé magas technológiai igényeket közvetítettek, kezdetben egyoldalú folyamatként fogták fel a kapcsolatot: igényeket és paramétereket állítottak fel, minőségi és pontos szállítást követeltek meg, esetleg kezdeti technológiai segítséget nyújtottak. Ez a tudásáramlás szempontjából kezdetleges mechanizmus volt, az enkláve jellegét egy bizonyos szinten konzerváló hatással járt együtt. Ma már megfigyelhető az is, hogy a megrendelők elvárják a beszállítóktól, hogy bekapcsolódjanak a tervezési-termékfejlesztési munkálatokba, még hozzá aktív résztvevőként. A modelleket a gyárthatóság és a költségoptimalizálás szem előtt tartásával a beszállítók javítják, módosítják, jóváhagyásra küldik vissza. (Mindennek van egy további hátráltató dimenziója is: egyszerűbb alkatrészeknél a beszállító nyilvánvalóan nem tud, illetve nem tehet javaslatokat, hiszen az alkatrészek a többivel együtt lesznek egy komplex rendszer részei. Komplex berendezések szállításánál már más a helyzet.) A kétirányú és horizontális technológiatranszfer példái még csak kivételes esetek (Szalavetz, 1999).

Ennek egyik oka az anyavállalat és a leányvállalat kapcsolatában kereshető. A termékfejlesztés, különösen a legmagasabb technológiai színvonalat mutató iparágakban a terméktervezés és a folyamattervezés az anyavállalat által leginkább kontrollált és befolyásolt funkciók egyike. Átlagban a vállalatok negyedénél végzi a terméktervezést az anyavállalat önállóan, a cégek további egynegyedénél ez a funkció főként az anyavállalat hatásköre. (Hamar, 2003).

További problémát jelent a gyakran alkalmazott egy termék, egy beszállító elve, valamint a kizárólagos beszállítói szerződések alkalmazása, amelyek egy adott beszállító vállalat esetén méretgazdaságossági problémákat vetnek fel, s veszteségesse tehetik a termelést – legyen szó akár kapacitás-kihasználatlanságról, akár a tőkehiány miatt megvalósulni nem tudó, ám a megrendelés elnyeréséhez szükséges pótlólagos beruházásról.

K+F kapcsolatok

A magyarhoz hasonló átalakuló gazdaságok modernizációja, világgazdasági integrációja erősen függ attól, hogy milyen mértékben tudják felhalmozni azt a folyamatosan változó és megújuló tudást, amelynek elsődleges forrása a kutatás-fejlesztés, megjelenési formája pedig lehet a tudás, technika, technológia, innováció. Kérdés az, hogy a külföldi működő tőke, amely potenciális hordozója mindezeknek, elzárja-e a magyar gazdaság, illetve a hazai vállalatok előtt a modernizációnak ezt a kulcselemét, vagy sem. A legújabb nemzetközi tendenciák azt mutatják, hogy az együttműködő fejlesztési hálózatoknak – nem kis részben éppen az egyre bonyolultabbá váló technológia miatt – nagy előnyük, hogy stratégiai szövetségre lépve akár vertikális, akár horizontális, akár komplementer partnereikkel az egyes szervezetek képességeit és tudását a szinergiahatások révén hatékonyabban képesek kihasználni, mint az egyedülálló szervezetek (Kocsis–Szabó, 2000).

Két külön kérdés ugyanakkor, hogy a külföldi vállalat behozza-e a fejlett technikát-technológiát, valamint az, hogy enklávéként működik-e.

A zöldmezős beruházásoknál sok esetben megvalósulni látszott a fejlett technika, technológia transzferje a magyar gazdaságba. Azonban e vállalatok nagy része magas importigényességgel, szigetszerűen működött. Ennek oka főként a transznacionális vállalatok világméretű beszállítói hálózatainak előnyben részesítése. De még ezekben a viszonylag fejlett technológiát hordozó zöldmezős vállalatokban is nagyon alacsony volt a hozzáadott érték, ami

ellentmond annak az állításnak, amely szerint igazán modern, világszínvonalú technológiáról lenne szó (Farkas, 2000).

Gyakran felmerülő vád, hogy a külföldi leányvállalatok csupán az importált tudás alkalmazásában, adaptációjában, a költséghatékonyság növelésében érdekeltek. Számos példát találunk azonban arra, hogy multinacionális nagyvállalatok kutató-fejlesztő központjaikat telepítik hazánkba (PM, 2003). További kedvezőtlen hatás lehet, hogy amennyiben a leányvállalatot csak alkalmazott kutatásra alkalmazzák, a helyi K+F-központok „termékei” iránti kereslet megszűnik. Ebben az esetben az ágazati kutatóintézetek, amelyek az alap kutatások fő bázisai, nem rendelkeznek elegendő fizetőképés kereslettel, igen érzékeny tovagyűrűző hatástól zárva el a gazdaságot.

Különleges és fontos együttműködési forma az egyetemek és a vállalatok közti kapcsolat, amelyre már Magyarországon is számos példát találunk. Ebben az esetben a külföldi vállalat olyan kulcsterülettel lép érintkezésbe, amelynek hatása a szellemi, tudományos, gazdasági életre döntő jelentőségű.

Ha innovációs és technológiai szempontból kívánjuk megvizsgálni a hazai és a külföldi tulajdonú vállalatok kapcsolatait, akkor egyet kell érteni Szalavetz Andreával abban, hogy a mennyiségi ismérvek mellett minőségi ismérvekre is szükség van. (Szalavetz, 1999). A német feldolgozóipari cégek példája azt mutatja, hogy a külföldi cégek magyarországi leányvállalatai inkább vertikális, mint horizontális kapcsolatokat alakítanak ki, azaz elsősorban a szállítókkal és a vevőkkel működnek együtt.

A külföldi tőke és a hazai vállalatok közti technológiai horizontális együttműködések hiányának oka, hogy egy-egy ágazat főbb hazai vállalatai más-más multinacionális vállalat hálózatába kapcsolódtak be (Szalavetz, 1999). Ugyanakkor biztató, hogy „a vállalati gyakorlat szerves részévé vált a külső szervezetekkel való együttműködés” (Szalavetz, 1999, 88. o.). Ez azonban többnyire csak csekélyebb értékű, nem stratégiai jelentőségű, a vállalat főtevékenységéhez lazábban kapcsolódó szolgáltatásvásárlás. Mindez alárendelt viszonyra utal, nem valódi kutatási együttműködésre, nem közös projektre. Bár úgy gondoljuk, az enkláveszerűség hipotézise így is gyengül, egy minőségileg és mennyiségileg is más lépcsőfokra kellene átlépni a teljes cáfolathoz.

Dualitás

A duális gazdaság mint az enkláve oka és okozója szintén jelezheti az enkláveszerűséget, azonban a dualitás nem jelenti közvetlenül a működő tőke enkláveszerűségét, csak annak valódi lebontását teszi lehetetlenné.

A rendszerváltást követő években a tisztán hazai vállalatok tőkeszegénysége, csökkenő beruházási aktivitása, növekvő eladósodása figyelhető meg, miközben a külföldi tulajdonban levő cégek tőkeereje egyértelmű, termelékenységi és hatékonysági mutatóik jobbak voltak. A duális gazdaság jelei például a feldolgozóiparban is kimutathatók voltak 1996-ban (Hamar 2001, Hamar–Nagy, 2001). 1999-ben a kis- és közepes vállalatok foglalkoztatták az összes foglalkoztatott 49 százalékát, míg a jegyzett tőke 24, a befektetett eszközök 20 százalékával rendelkeztek és a nettó árbevétel 41 százalékát érték el. Mind tőkeerő, mind külpiaci versenyképesség szempontjából messze elmaradnak a nagyvállalatok mögött. A külpiaci integráció növekedése, a növekvő versenyképesség ezeknél a vállalatoknál is megfigyelhető, azonban ez szervesen összefügg a működőtőke-befektetésekkel. Miként a fenti tanulmány is megállapítja: „egy fejlett, modern, exportorientált, főként külföldi tulajdonban levő, és egy jóval hátrányosabb helyzetben levő, hazai vállalatcsoportra ... való kettészakadás jelei is kimutathatók” (Hamar, 2001, 4. o.). Bár a dualitás jelenleg is fennáll, a trend 1999-re megtörni látszott: a két szféra közti különbség a fajlagos mutatók tekintetében ekkor már csökkent. A dualitás megléte azonban nyilvánvalóan erősítheti az enkláve jellegét.

A működőtőke-áramlás elméletei teljes magyarázattal nem szolgálnak, az exportenkláve kérdéskör jobb megértéséhez, gondolatmenetünkéből azonban lehetett következtetni az exportenkláve jelleg okaira. Az enkláve jelleg függ a beruházás módjától, illetve a vállalat státusától: a zöldmezős, illetve vámszabad területi cégek inkább hajlamosak az enkláveszerű működésre. A nagyfokú exportorientáció és importigényesség alátámasztani látszik az exportenkláve jelleget, külkereskedelmünk koncentrációja a nagyvállalatok esetében szembetűnő. A stratégiai szövetségek, a legmagasabb szintű kooperációk a magyar vállalatokkal inkább csak kivételnek számítanak, mintegy előremutató példák. A beszállítói kapcsolatok terén az enkláve falai mind mennyiségi, mind minőségi értelemben jelen vannak, s az értékelést nehezíti mind a nagyvállalatok után települt, immár hazainak számító vállalatok, mind a beszállítók magyar beszállítóinak szerepe. A K+F terén a kapcsolatok alacsony szintűek, de találhatunk biztató jeleket. A továbbra is fennálló dualitás azonban az enkláve jelleg feloldásának akadálya lehet. A magyarországi működőtőke-beruházások néhány dimenzióban valóban exportenkláveként viselkednek, semmiképpen nem igaz azonban ez az állítás a (részben vagy egészben) külföldi tulajdonban levő vállalatok mindegyikére. Vannak olyan kapcsolódási pontok, amelyek nagyobb integráltságot mutatnak; egyes összességében elszigeteltséget mutató dimenziókban is észrevehető az együttműködés elszórt, de azért előremutató jelei. Az exportenkláve jelleg hipotézisét azonban teljesen elvetni nem lehet.

Felhasznált irodalom

- Antalóczy Katalin – Sass Magdolna* [2000]: Zöldmezős működőtőke-befektetések Magyarországon: statisztikai becslés, vállalati motivációk, gazdasági hatások. *Külgazdaság*, október.
- Árva László – Diczházi Bertalan* [1998]: Globalizáció és külföldi tőkeberuházások Magyarországon. Kairoz/Növekedéskutató.
- Árva László* [1997]: Külföldi működő tőke, hazai beszállítói kapcsolatok, külkereskedelmi mérleg és technológiatranszfer. *Közgazdasági Szemle*, november.
- Diczházi Bertalan – Árva László* [1998]: A hazai beszállítói ipar. *Valóság*, 11. szám.
- Dunning, J. H.* [1993]: *Theory of Transnational Corporations*. Routledge, London–New York.
- Éltető Andrea* [1999]: A külföldi működő tőke hatása a külkereskedelemre négy kis közép-európai országban. *Közgazdasági Szemle*, január.
- Farkas Péter* [2000]: Innováció Magyarországon. *Cégvezetés*, október.
- Farkas Péter* [2001]: A külföldi működő tőke hatása a K+F-re és az innovációra Magyarországon. In: A működő tőke kivitele és a technikai fejlődés a 21. század küszöbén. Oktatási Minisztérium.
- GKM* [2003]: Kezdetét vette egy újabb szerkezetátalakítási periódus. http://www.gkm.hu/dokk/main/menu/akt/sajtoanyagok/_2003/februar/kezdetet_vette_egy_ujabb_szerkezet_atalakitasi_periodus.html, február.
- GM* [2002]: A külkereskedelmi termékforgalom erőteljesebben bővült, mint az EU teljes importja. http://www.gm.hu/fomenu/ipar/hm/tajek_020126/37.htm, április.
- Hamar Judit* [1993]: A külföldi működőtőke-beáramlás szerepe a magyar gazdaság átalakításában: Elmélet és gyakorlat. Kopint-Datorg, Budapest.
- Hamar Judit* [2000]: Magyarország külkereskedelmének jellemzői és az EU-csatlakozás várható hatásai. *Külgazdaság*, június.
- Hamar Judit* [2001]: A külföldi és a hazai tőkével működő vállalatok szerepe a magyar iparban. *Külgazdaság*, április.
- Hamar Judit – Nagy Ágnes* [2001]: A külföldi működő tőke szerepe a magyar gazdaság fejlődésében, különös tekintettel néhány kiemelt ágazatra. Kopint-Datorg, Budapest.
- Hamar Judit* [2003]: Mechanism of Productivity Growth through Inward Foreign Direct Investment. Kopint-Datorg, Prague Workshop, 20-21 June 2003.
- Hamar Judit – Mészáros Ádám – Béres Attila* [2003]: Productivity Gap and Restructuring, Mapping the Technology Structure of Branch Plants and Technology Integration of CEECs. Kopint-Datorg.

- Kárpáti Tibor [2003]: Csehország és Magyarország külföldi működőtőke-vonzása és gazdaságukra gyakorolt hatása. *Külgazdaság*, 6. szám
- Kocsis Éva – Szabó Katalin [2000]: A posztmodern vállalat. Tanulás és hálózatosodás az új gazdaságban. Oktatási Minisztérium.
- Krugman, Paul R. – Obstfeld, Maurice [1994]: *International Economics: Theory and Policy*. 3rd Edition. HarperCollins, New York.
- KSH [2003]: Külkereskedelem 2003. 07. Az ipari vámszabad területek külkereskedelmi forgalma országcsoporthoz szerint. <http://www.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/h2003/h120/h1201207.html>
- Losoncz Miklós [2001]: Az EU-csatlakozás várható hatása a külföldi működő tőke-importra Magyarországon. *Európai Tükör*, 2001/6.
- MNB [2003]: Magyarország: közvetlen tőkebefektetés-állományok szektorbontása 2002. <http://www.mnb.hu/module.asp?id=80&did=1873>
- Mosoniné Fried Judit [1997]: Az innováció névtelen háterszága: A külföldi működő tőke multiplikátor hatása. OMFB.
- Myrdal, Gunnar [1956]: *An International Economy – Problems and Prospects*. Harper and Brothers Publishers, New York.
- Nagyberivői-Boér Áron [1999]: Partnerkapcsolatból stratégiai szövetség Magyarországon. *Vezetéstudomány*, 12. szám.
- Némethné Pál Katalin [2000]: Külföldi befektetők várakozásai és tapasztalatai Magyarországon. *Vezetéstudomány*, 5. szám.
- Némethné Pál Katalin [2001]: Globális cégek Magyarországon. *Cégvezetés*, március.
- Oszlay András [1999]: Elméletek és tények a külföldi működőtőke-befektetésekről. *MNB Füzetek*, 11. szám.
- PM [2003]: Gyorsjelentés a gazdasági és pénzügyi folyamatok fő jellemzőiről a 2003. január–április havi adatok alapján. Június 5. <http://www.pm.gov.hu/home.htm>
- Rogoff, Kenneth – Obstfeld, Maurice [1996]: *Foundations of International Macroeconomics*. MIT Press.
- Singer, Hans Wolfgang – Ansani, Javed A. [1992]: *Rich and Poor Countries*. 4th. ed., Routledge, London–New York.
- Szalavetz Andrea [1999]: Technológiai transzfer, innováció és modernizáció német tulajdonban levő feldolgozóipari cégek példáján. OMFB, Budapest.
- Szalavetz Andrea [2000]: Hagyományos iparágak – hanyatló iparágak. Oktatási Minisztérium, Budapest.
- Szanyi Miklós [2001]: Stratégiai szövetségek és tartós vertikális kapcsolatok a magyar gazdaságban. *Vezetéstudomány*, 2001/1.
- UNCTAD [2003]: *World Investment Report 2003. FDI Policies for Development: National and International Perspectives*. United Nations, New York and Geneva.
- Vernon, Raymond [1993]: *International Investment and International Trade in the Product Cycle*. in: Dunning, J. H.: *Theory of Transnational Corporations*. Routledge, London–New York.

Honnan remélhetnek kockázati tőkét a magyarországi vállalkozások?

KARSAI JUDIT

*A cikk bemutatja a kockázati tőke befektetésére Magyarországon vállalkozó kockázattőke-társaságok és -alapok fő csoportjait, kitér az általuk kezelt tőke nagyságára, befektetéseik jellemző méretére, illetve e finanszírozási mód alapvető problémáira. A cikk fő következtetése, hogy a magyarországi kockázattőke-piacról lényegében hiányoznak a magánvagyonuk egy részét rendszeresen befektető magánszemélyek, az ún. üzleti angyalok, akik előkészítik a perspektivikus projekteket az intézményes kockázattőke-finanszírozók számára. Az üzleti angyalok hiánya a vállalkozói kultúra szintjének emelkedését is hátráltatja, mivel az életciklusuk korai fázisában lévő vállalkozások sok tekintetben segítségre szorulnának. Az állami tőkével létrehozott befektetési társaságok és alapok nem tudják megfelelően helyettesíteni az üzleti angyalokat, mivel a segítségnyújtás tőkén kívüli formáit nem tudják biztosítani. Az üzleti angyaloktól eltérően nem tudnak segíteni a finanszírozott cégek stratégiájának kialakításában, operatív irányításában, s nem tudják kamatoztatni saját üzleti kapcsolatrendszerüket a vállalkozások növekedése érdekében. Az államnak ugyanakkor fontos szerepe lehet a kockázattőke-források elérhetőbbé tételében, ezért segítséget kellene nyújtania a partnerek közötti közvetítő intézmények létrehozásában, illetve megerősítésében.**

A kockázattőke-befektetések szerepének változása

A világon kockázati tőkeként befektetett évi 100–200 milliárd dollár a vállalkozások rendkívül szűk csoportja számára biztosít forrást. A kockázati tőke ugyanis csak a nagy növekedési képességű, kifejezetten versenyképes vagy azzá tehető cégek számára kínálja fel együttműködését. Az évente mintegy 100 millió dollárt befektető közel 40 professzionális kockázattőke-alap, illetve társaság tevékenysége nyomán hazánk az ezredfordulóra a kelet-közép-európai régió kockázattőke-központjává vált.

A kockázati tőke kihelyezésére az egész világon egy sajátos iparág épült ki, amely a befektetések méretétől, illetve a finanszírozott vállalkozások életkorától és szakágazatól függően rendkívül erőteljesen szegmentált. A finanszírozás feltételrendszere, játékszabályai nálunk is ismertek, s ezen iparág működésének magyarországi feltételei nem különböznek lényegesen a fejlettebb piacgazdaságú országokétól. A kockázattőke-

* A cikk alapjául szolgáló tanulmány A magántőke-befektetések szerepe a gazdasági növekedés előmozdításában Magyarországon című, T031987 számú OTKA-program támogatásával készült.

Karsai Judit, az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa.

alapok és társaságok nálunk is hosszabb távra, tőzsdén nem jegyzett vállalkozásokba fektetnek be, megteremtve a maguk számára a tulajdonosi beavatkozás és részvétel lehetőségét, miközben elsődleges céljuk a befektetés értékesítése révén realizálható árfolyamnyereség megszerzése.

A kockázati tőke Magyarországon a rendszerváltással szinte egyszerre, a kilencvenes évek legelején jelent meg alternatív vállalatfinanszírozási lehetőségként. A rendszerváltás kezdete óta becslések szerint (Tzvetkov, 2003) *1 milliárd dollár értékű* kockázati tőke mintegy *500 vállalat* finanszírozási helyzetét javította Magyarországon. (A magyarországi kockázati tőke-befektetések 1999 és 2003 közötti adatait lásd az *1. táblázatban*.) Mivel az országban befektetett kockázati tőke elsöprő hányada (90 százaléka) külföldi forrásokból származik, a kockázati tőke nemzetgazdasági jelentőségét a működő tőke behozatalon belül játszott szerepe is érzékelteti. E mutató 2002-ben közel 10 százalékot ért el.

1. táblázat

**A magyarországi kockázati tőke-befektetések
értékének és számának alakulása 1999–2003 között**
(Darab, millió dollár)

	1999	2000	2001	2002	2003
A befektetési ügyletek száma	12	47	28	29	30
Kockázati tőkét kapó cégek száma	11	36	27	28	25
Kockázati tőke-befektetések értéke	41	103	64	120	125
Egy vállalkozásra jutó átlagos befektetési érték	3,7	2,9	2,4	4,3	5,0

Forrás: Magyar Kockázati és Magántőke Egyesület (MKTE) évkönyvek (2000–2004).

A kockázati tőke *innovációt* előmozdító szerepe ezen finanszírozási forma magyarországi megjelenésekor eleinte jóformán *nem érvényesült*. Kizárólag az állam hozott létre az innováció finanszírozására olyan befektetési társaságokat, amelyekről műszaki fejlesztési eredmények kockázati tőkével történő finanszírozását várta. E társaságoknak azonban rendkívül kevés forrás állt a rendelkezésére, ami igen gyorsan kimerült, s érdemben nem tette lehetővé számukra a hosszabb távon megtérülő, nagy kockázattal járó befektetések érzékelhető mértékű finanszírozását (Karsai, 1997a). A piacgazdaságra való áttérés korai szakaszában Magyarországon a kockázati tőke magánbefektetői számára elsősorban a *privatizáció*, valamint a nehézségekkel küzdő vállalkozások jövedelemtermelő képességét helyreállító ún. *turnaround* ügyletek jelentettek vonzerőt, azaz főként a nagyobb, 5-10 millió dollár feletti tranzakciók voltak jellemzőek. A befektetések lényegében csak a kilencvenes évtized utolsó harmadában kerültek összhangba a kockázati tőke hagyományos, innovációt elősegítő funkciójával (Tzvetkov, 2003).

A befektetők első hullámát képviselő, magyarországi befektetésre szakosodott *ország-alapok* 1989 és 1992 között kifejezetten a privatizáció nyújtotta lehetőségeket igyekeztek kiaknázni. Az 1995 után érkező második hullámban olyan *regionális* kockázati tőke-alapok telepedtek meg Magyarországon, amelyek nem határoztak meg országkvótákat, és amelyek fő célja a kelet-közép-európai befektetések által elérhető gazdaságos üzemméret kialakítása volt.

Az innováció finanszírozására vállalkozó kockázati tőke-befektetők nagyobb számban csak az *internetboom* idején, 2000-ben jelentek meg Magyarországon, sőt ekkor esetenként az egyébként a vállalkozások későbbi életciklusát finanszírozó kockázati tőke-alapok is végrehajtottak befektetéseket életciklusuk korai fázisában lévő ígéretes cégekbe. Nagyobb lett tehát a verseny a fiatalabb vállalkozásokba befektető

alapok között azért is, mert az e területre szakosodott kis számú befektető mellett megjelentek a korábban csak a közepes méretű cégek iránt érdeklődő alapok, amelyek portfóliójukban átmenetileg megnövelték a klasszikus kockázati tőkével finanszírozandó vállalkozások részarányát.

A befektetések jellegében tehát a kilencvenes évek végén következett be jelentős változás, amikor Magyarországon is ugrásszerűen megnöttek a kisebb, 1-3 millió dollár értékű tranzakciók, s gyorsan *bővültek a befektetések az életciklusuk korai fázisában lévő cégekbe*. Ennek háttérében a dotcom-láz idején (2000-ben) a világtrendekhez igazodó túlfűtött érdeklődés állt a technológiai és kommunikációs befektetések iránt. Kis számban ugyan, de a magyar piacon is megjelentek a saját vagyონukat rendszeresen mások vállalkozásába befektető magánemberek, azaz az *üzleti angyalok*, valamint a magas kockázatokat kedvelő befektetők. Új szereplők voltak a hazai piacon az olyan *magyar tulajdonú vállalati befektetők* (KFKI, Wallis, Altus) is, amelyek főként a kezdő technológiai cégek finanszírozásába fektettek tőkét. Rajtuk kívül több hasonló fókuszú *külföldi alap* is megjelent (Dresdner Kleinwort Benson, Innova Capital, Fast Ventures, Deutsche Balaton, 3TS). Az internetboom kifulladásával azonban a kis összegű befektetésekre vállalkozó tőkebefektetők finanszírozó kedve nagymértékben visszaesett, és – a nyugat-európai trendekhez hasonlóan – tevékenységük súlypontja az innováció közvetítéséről a nagyvállalatok konszolidálását szolgáló *kivásárlási* ügyletekre helyeződött át. (A magyarországi kockázati-tőke-befektetések értékének és darabszámának a finanszírozott vállalkozások életciklusa szerinti megoszlását lásd a 2. táblázatban.)

2. táblázat

A magyarországi kockázati-tőke-befektetések értékének és darabszámának megoszlása a finanszírozott vállalkozások életciklusa szerint 2001–2003 között
(Százalék)

Életciklus	2001		2002		2003	
	Érték	Darab	Érték	Darab	Érték	Darab
Korai fázis	34	71	3	34	3	30
Expanzív fázis	13	11	31	49	26	60
Kivásárlás	53	18	66	17	71	10
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: Magyar Kockázati és Magántőke Egyesület (MKTE) évkönyvek (2000–2004).

A fejlesztő tőke nyújtása mellett elsősorban a vállalati kivásárlások finanszírozására számító regionális alapok további *pozitív várakozásait* jelzi, hogy 2003-ban három, már korábban is a piacon lévő regionális alap (Advent, Bancroft, DBG) újabb, összesen 350 millió dollár körüli értékben gyűjtött be friss tőkét a régió belüli befektetésekre (Magos, 2003). További lehetőség az Európai Beruházási Bank kockázati-tőke-befekte-

¹ Aszerint, hogy a vállalkozások életciklusuk mely fázisában kapják a kockázati tőkét, a befektetések három nagy csoportját szokás megkülönböztetni. Az első csoport a *korai fázis*. Ide tartoznak mindazok a befektetések, amelyeket a vállalkozások beindításának előkészítésekor (magvető tőke), illetve tevékenységének megkezdésekor (induló tőke) nyújtanak a finanszírozók. A második az *expanzív fázis*, ebbe tartozik minden olyan tőkebefektetés, amelyet a befektetők már működő vállalkozásoknak piaci pozíciójuk javításához biztosítanak. Ide sorolják továbbá a megrendült vállalatok talpra állításához (ún. átfordító finanszírozás), illetve tőzsdére viteléhez biztosított kockázati tőkét is. A harmadik csoportba – a *kivásárlási fázisba* – a cégek érett szakaszában nyújtott azon kockázati-tőke-befektetések tartoznak, amelyek a családi vállalkozások utódlásában, cégek stratégiai üzletágainak leválasztásában, avagy tőzsdéről történő kivonásában segídeknek.

tésekre specializálódott leányvállalatának, az European Investment Fund-nak (EIF) a tagjelölt országok kockázatitőke-alapjait kiegészíteni szándékozó 40 millió euró értékben tervezett befektetése (Kocsis, 2002).

A magyarországi kockázatitőke-piacon 2003-ban még kevésbé volt érzékelhető a befektetések ismételt fellendülése. Ebben az évben is megvalósult két nagy értékű kivásárlási ügylet. Az összesen 100 millió euró értéket is meghaladó két kivásárlási tranzakció a nemzetközi trendekhez illeszkedően a távközlés és a média területén összpontosult. A kockázatitőke-befektetők nagy értékű kivásárlási akcióit tehát a globális cégek konszolidálása keretében végrehajtott cégeladások tették lehetővé (Zombory, 2003). Ennek megfelelően a korábbi évekhez hasonlóan néhány nagy értékű befektetés tette ki a kockázatitőke-finanszírozás túlnyomó részét. Annak ellenére, hogy hosszabb szünet után a régióban több új alap jelent meg, a fejlesztési tőkebefektetés, azaz az életciklusuk *expanszív szakaszában* tartó vállalkozások finanszírozása *háttérbe szorult*.

3. táblázat

A kockázatitőke-befektetők Magyarországot érintő ügyletei 2003-ban

A befektető neve	A befektető fő tulajdonosa	A finanszírozott cég neve	Az érintett szakágazat	Befektetési érték (millió forint)
Beszállítói Befektető Rt.	állam	Interplus Kft.	gépjárműalkatrész	100
Beszállítói Befektető Rt.	állam	Grand Kábel Kft.	gépjárműalkatrész	22
Euroventures Danube BV.	magánszféra	Sky Europe	légitársaság	250
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	Lasram Lézer Rt.	műszergyártás	250
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	Green NetWork Kft.	környezetvédelem	40
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	FÜRI Kft.	élelmiszer	30
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	Gradiens Kft.	gyógytermékgyártás	35
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	DIMÉ CNC Tech Kft.	gépipar	30
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	argOn Internet Kft.	informatika	40
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	ALUKOL Kft.	fém szerkezetgyártás	50
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	Tensiomed Kft.	orvosiműszer-gyártás	50
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	Imperiál Hold. Kft.	gyógytermál-turizmus	45
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	Univerzál '90 Rt.	malomipar	60
Kisvállalat-fejlesztő Pénzügyi Rt.	állam	Medicor Rtg. Kft.	orvosiműszer-gyártás	80
AIG EEIF, GMT	magánszféra	Vivendi Telecom Hungary	telekommunikáció	80 000*
Advent Central Europe PE Fund II.	magánszféra	OKR Rt. (Danubius Rádió)	média	7 500*

*A kivásárlási ügylet teljes értéke.

Forrás: MKTE Hírlevél, 2003. ősz, 5. o. alapján.

2003-ban a korábbi évektől eltérő tendenciaként jelentkezett a magyarországi kockázatitőke-piacon az *állami szerepvállalás felerősödése a korai fázisban tartó vállalkozások finanszírozása terén*. E piaci szegmensben a magánforrásból származó kockázati tőke 2003-ban kevésbé volt aktív. A magántőke kisebb összegű projektjeinek helyét az állami tulajdonban lévő befektetési társaságok finanszírozási akciói vették át. Lényegében tehát a piac erőteljes *polarizálódása* volt megfigyelhető (Karsai, 2003). Az állami tulajdonban lévő befektetők jó néhány 30–100 millió forintos befektetésére jellemzően a hagyományos ágazatokban került sor. Várható azonban, hogy a részvénytőke piacok megerősödése nyomán a kockázatitőke-befektetések Magyarországon is újabb lendületet kapnak, s esetleg új tőzsdei kibocsátásokra is sor kerül. (A 2003-ban megvalósított és nyilvánosságra hozott ügyleteket lásd a 3. táblázatban.)

A kockázatitőke-befektetések méret szerinti alakulása

A magyarországi kockázatitőke-ágazatban végrehajtott *finanszírozási akciók nagysága* elsősorban a befektetésekre vállalkozó *kockázatitőke-alapok, illetve társaságok típusától* függ, azaz attól, hogy az egyes években a vállalatok életciklusának mely fázisát finanszírozó befektetők voltak aktívak a hazai piacon. A kilencvenes évek közepétől az *expanzív* szakaszban tartó vállalkozások kapták a legtöbb befektetést a fejlesztő tőkebefektetésekre vállalkozó befektetési alapoktól. A dotcom-láz idején, 2000-ben ezzel szemben a *korai fázisban* tartó vállalkozások finanszírozásával a kisebb, 1 millió dollár alatti ügyletek jutottak nagyobb szerephez a korábbi évekhez képest. A technológiai és az internetes befektetések iránti eufória elmúltával még egy ideig az ügyletek darabszámát tekintve jelentős maradt a más ágazatokba tartozó, *korai fázist* képviselő cégekbe történő befektetés, ám e tendencia a piac egészének beszűkülése mellett volt megfigyelhető. A 2002-es mélypont után a kisebb értékű befektetések száma ismét megemelkedett, tekintettel az állami tulajdonban lévő befektetési társaságok aktívvá válására. (A magyarországi kockázatitőke-befektetések méret szerinti alakulását a 4. táblázat mutatja be.)

4. táblázat

A magyarországi kockázatitőke-befektetések értékének, darabszámának megoszlása 2000–2003 között (Százalékban)

Egység Év	Érték 2000	Darab 2000	Érték 2001	Darab 2001	Érték 2002	Darab 2002	Érték 2003	Darab 2003
1 millió dollár alatt	12	55	17	61	5	48	4	64
1–2,5 millió dollár	13	15	14	18	7	24	10	23
2,5–5 millió dollár	25	15	16	11	6	7	0	0
5–15 millió dollár	50	15	53	11	24	10	11	3
15 millió dollár felett	0	0	0	0	58	10	75	10
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Magyar Kockázati és Magántőke Egyesület (MKTE) évkönyvek (2000–2004).

A 2000-es év igazi eseménye az életciklusuk *korai fázisában* levő vállalkozások finanszírozásának megjelenése volt a magyar piacon. Míg ez a 2,5 millió dollár alatti befektetési szegmens 1998-ban még gyakorlatilag nem létezett, a 2000-ben megkötött 33 üzlet robbanásszerű fejlődést mutatott. Ez köszönhető volt a korai fázisban tartó cégek finanszírozására szakosodott kockázati tőke-alapok hazai megjelenésének is. 2001-ben fordult a kocka, a dotcom-láz elmúltával a befektetők visszatértek a hagyományos gazdaságban működő cégekhez. A globális recessziót elsősorban a hagyományos fejlesztő tőke, azaz a vállalkozások *expanzív szakaszában* nyújtott finanszírozás szenvedte meg leginkább. Magyarországon ennek ellenére 2001-ben a befektetések fele még mindig a technológiai cégeket érintette, miközben a kivásárlások is egyre inkább jellemzővé váltak a magyar piacon. Az újabb trendforduló 2002-ben következett be, amikor a világgazdasági változásokkal összhangban a magyar kockázati tőke-piacon is a *kivásárlások kerültek* egyértelműen *előtérbe*, azaz az éves befektetési volumen néhány ilyen jellegű nagy tranzakció határozta meg. Így volt ez 2003-ban is, amikor a regionális kockázati tőke-alapok magyarországi vállalatok külföldi tulajdonosaitól vásároltak ki itteni cégeket.

2002-ben a befektetési volumen látványos növekedése elsősorban a 15 millió dollár feletti, azaz a *különösen nagy értékű* ügyletek megjelenésének volt a következménye, ami lényegében a nagy kivásárlási akciókat takarja. Szintén erre utal, hogy a befektetési ügyletek száma a 2001-es szinthez képest 2002-ben és 2003-ban egyaránt csak eggyel nőtt, miközben a befektetések értéke 2002-ben majdnem megduplázódott, 2003-ban pedig minimálisan, de tovább nőtt. Jól érzékelhető tehát, hogy a recesszió időszakában a kockázati tőke-befektetők számára elsősorban a *kivásárlások* biztosították a legjobb lehetőségeket.

A 2003. évi befektetések értékének 90 százalékát, darabszámának 27 százalékát a kelet-közép-európai regionális alapok nagy értékű befektetéseit tették ki. A befektetések értékének maradék 10 százalékát kitevő többi befektető közül a legnagyobb számú ügyletet, a befektetések darabszámának 44 százalékát az állami tulajdonban lévő befektetési alapok adták, további 13 százalék jutott az EBRD alapjaira, 10 százalékot képviseltek az országalapok, míg 3-3 százalékát a befektetési ügyleteknek vállalati befektetők, illetve globális befektetési alapok hajtották végre (Zombory, 2003).

A kockázati tőke befektetésével foglalkozó szervezetek jellemzői

A kockázati tőke-finanszírozásban egyaránt részt vesznek rendszeresen befektető magánszemélyek és mások megtakarításait kezelő professzionális intézmények. A finanszírozók tőkeerejétől függően az egyes befektetők által vállalt minimális és maximális befektetési méret is igen különbözik. A kockázati tőkések jól elkülöníthetők a finanszírozandó vállalkozások életciklusát tekintve is. Más befektetők érdeklődnek életciklusuk egészen korai stádiumában lévő cégek iránt, s ismét mások hajlandók prosperáló cégek expanzióját elősegíteni, s ugyancsak mások vállalkoznak vezetői kivásárlások és tőzsdéi bevezetések tőkeigényének kielégítésére.

A kockázati tőke-ágazat magyarországi nagyságrendjét és összetételét plasztikusan jelzik a befektetőket tömörítő Magyar Kockázati és Magántőke Egyesület (MKTE) 2003-as felmérésének adatai. (A kockázati tőke befektetésével foglalkozó finanszírozók jellemzőit lásd az 5. táblázatban.) A befektetők között 25 regionális és 14 kizárólag magyarországi befektetésekben gondolkodó kockázati tőke-alap, illetve társaság található. A 39 befektető szervezetből 12 *vállalkozik* az innováció szempontjából meghatározó, kezdeti időszak finanszírozására, azaz az életciklusuk *korai fázisában* tartó cégekbe

A magyarországi kockázatitőke-ágazat résztvevőinek jellemzői 2003-ban
(Millió dollárban)

Sorszám	Befektető neve	Befektetési régió*	Finanszírozni kívánt életciklus**	Magyarországon befektetni kívánt volumen	Minimális befektetési méret	Maximális befektetési méret
1.	3TS TH CEE Fund	R	S, E	15,8	0,6	5,6
2.	3TS TH CEE Parallel	R	S, E	8,8	0,6	5,6
3.	Advent CEE II.	R	E, K	50,0	10,0	nincs
4.	AIG-CET	R	E	64,0	10,0	40,0
5.	AIG Global Inv.	R	E, K	110,0	10,0	55,0
6.	Argus Capital	R	E, K	43,0	5,0	20,0
7.	Bancroft EE Fund	R	E, K	20,0	8,0	20,0
8.	Bancroft II. Fund	R	E, K	17,8	n.a.	n.a.
9.	Baring PE Partners	R	E, K	33,4	7,0	20,0
10.	Corvinus Rt.	H	E	47,7	n.a.	4,5
11.	Covent Rt.	M	S, E	2,8	0,05	0,5
12.	DBG EE Fund I.	R	E, K	10,2	3,3	7,2
13.	DBG EE Fund II.	R	E, K	14,9	3,3	13,4
14.	Dresdner Kleinworth	R	E, K	56,4	5,0	33,8
15.	EBRD	R	E	n.a.	5,0	nincs
16.	Eclipse Rt.	M	S, K	2,9	nincs	0,6
17.	Environment Inv.	R	nincs spec.	4,9	0,6	3,7
18.	Erste Bank Inv. Rt.	R	nincs spec.	n.a.	1,0	n.a.
19.	ABN Amro Danube	M	E	20,0	1,0	11,0
20.	Euroventures Danube	R	S, E	15,0	0,5	1,0
21.	Fast Ventures Kft.	M	S	6,0	0,01	0,8
22.	GE Equity	G	E, K	15,0	5,0	10,0
23.	Gripen Hungary Kft.	M	E	2,0	n.a.	n.a.
24.	Innova/98 LP	R	E, K	22,0	5,0	11,5
25.	Innova/3 LP	R	E, K	25,0	5,0	15,0
26.	KFKI Investment Kft.	M	S	n.a.	n.a.	1,0
27.	Kisvállalkozásf. Rt.	M	S	15,5	0,05	0,5
28.	MAVA / HAEF	M	E, K	78,0	1,0	10,0
29.	HITF	M	S	10,0	0,05	1,0
30.	Mezzanine Hungary	R	E, K	33,4	4,5	16,7
31.	CIPEF III.	R	E	n.a.	15,0	50,0
32.	Raiffeisen EU Enl.	R	E, K	n.a.	3,5	17,7
33.	Informatikai Alap	M	S	13,6	0,04	1,1
34.	Riverside CE Fund	R	E, K	4,9	2,0	15,0
35.	Riverside European	R	E, K	11,1	5,0	60,0
36.	First Hungary Fund	M	S, E	53,0	n.a.	n.a.
37.	Springboard Techn.	R	S	2,0	0,5	1,5
38.	Ventura Rt.	M	E, K	n.a.	nincs	4,5
39.	Wallis Rt.	M	E, K	n.a.	0,5	45,5

* Befektetési régió jelölése: G = globális; R = regionális, M = magyarországi.

** Életciklus-jelölések: S = korai fázis, E = expanzív fázis, K = kivásárlási fázis.

Forrás: MKTE honlapja (www.hvca.hu) alapján a szerző összeállítása.

történő tőkebefektetésre. E befektetők többsége elsősorban magyarországi ügyletekre koncentrál, s az összes – közel másfél milliárd dollárnyi – magyarországi kockázati-tőke-befektetésre szánt tőke közel 10 százalékát képviseli. Jóval népszerűbb a kockázati-tőke-befektető szervezetek körében az *expanzív szakasz* támogatása kockázati tőkével, erre a 39 finanszírozó közül 32 *vállalkozik*. A már prosperáló cégek részlegeinek vagy leány-vállalatainak nagy összegű befektetést igénylő *kivásárlásához 20 alap* kíván tőkével hozzájárulni. A Magyarországon befektetni kívánt kockázati tőke volumenének több mint harmada ezen alapok kezelésében van.

A befektetők által finanszírozni szándékozott vállalkozások jellemzőiről sokat elárul, hogy mekkora az a *minimális összeg*, amellyel a kockázati tőkések egyáltalán hajlandók egy cégbe beszállni, tekintettel a kockázati-tőke-alapok kezelésének viszonylag magas költségeire. Ilyen szempontból elemezve a magyarországi befektetésekben érdekelt finanszírozók megoszlását, az derül ki, hogy *1 millió dolláros vagy ennél kisebb* befektetésre a 39 kockázati tőkét nyújtó szervezetből *15 vállalkozik*, miközben 6 befektető nem adott erre vonatkozóan információt. *1 millió dollárnál nagyobb*, ám *5 millió dollárt nem meghaladó* legkisebb befektetési értékű finanszírozást *14 befektető* kíván végezni, 5 cég azonban nem közölt ilyen adatot. Az *5 millió dollárnál nagyobb* befektetések végrehajtására *6 finanszírozó* áll készenlétben, ezek közül egy csak az egészen nagy, a 15 millió dollárt elérő ügyletek iránt érdeklődik. Az 5 millió dollár felett befektetni szándékozók körében *4 olyan alap* található, amely egyáltalán *nem vállalkozik 10 millió dollárnál kisebb* értékű ügyletre. Ezek főként a kivásárlási típusú ügyletek iránt érdeklődnek.

Mivel a tapasztalatok szerint Magyarországon a kis összegű befektetést igénylő vállalkozások kockázati tőkéhez jutása a legkevésbé megoldott, érdemes külön is megnézni, hogyan fest e befektetési méret nagyságban a kockázati tőke kínálata. A vállalkozások életének *korai szakaszát* finanszírozni szándékozó kockázati-tőke-befektetők az általuk vállalt *legkisebb* befektetési méretként jellemzően a *10–50 ezer dollártól 500–600 ezer dolláros összegig terjedő* befektetési sávot jelölték meg. Az egy ügyletre eső *maximális* értéket tekintve ugyanezen befektetők általában az *500 ezer és másfél millió dollár* közötti tartományban gondolkoznak.

A korai fázisban tartó cégeket finanszírozó szervezetek számát 2002-ben megemelte, hogy az *állam* maga is érzékelte az életciklusuk ebben a szakaszában lévő magyarországi vállalkozások kockázati tőkéhez jutási nehézségeit. Ezért költségvetési források felhasználásával *egy sor olyan kockázati-tőke-társaságot, illetve alapot hozott létre*, amelyek a hazai tőkeszegény vállalkozások, elsősorban a kis- és középvállalkozások kockázati-tőke-hiányát kívánták enyhíteni. A nagyrészt hasonló vállalati körnek, kizárólag állami forrásokból odaítélendő minimum 10–50 millió forintos (40 ezer–200 ezer dolláros) befektetésekkel az állam azt az ürt kívánja kitölteni, amit az *üzleti angyalok, illetve a magánszektor kockázati-tőke-befektetői lefedetlenül hagynak*. Az üzleti szféra befektetőitől eltérően az állam befektetési társaságai, illetve alapjai a piacon szokásosnál jóval *alacsonyabb hozamelvárásokat* támasztanak, valamint a megszokottnál kisebb befektetéseket is hajlandók finanszírozni. Emellett ezek a magánbefektetőktől abban is eltérnek, hogy kivétel nélkül *kisebbségi pozíciót* kívánnak szerezni a finanszírozott cégekben, továbbá opciós megállapodással előre meghatározott időpontban *biztosítják maguknak a kiszállás lehetőségét*. Nem kívánnak részt venni a finanszírozott vállalkozások irányításában, annak csupán az ellenőrzését tartják fontosnak.

A magyarországi vállalkozások *kockázati-tőke-igényének* felmérésére eddig egyetlen vizsgálat készült. A GKI Rt. által a hazai vállalati szférában a közelmúltban végzett reprezentatív felmérésből az derült ki (GKI Rt., 2003), hogy a kérdőívre válaszoló közel 1100 vállalatból 250 igényelne kockázati tőkét. E 250 cég összesen több mint 100 millió dollár értékű finanszírozást keres, ami *vállalatonként átlagosan félmillió dolláros, azaz*

*110 millió forintos tőkeigényt jelez. A magyarországi vállalkozások átlagos tőkeigénye így az életciklusuk korai fázisában tartó cégek befektetéseire szakosodó finanszírozók befektetéseinek felső mérhetőarához esik közel. A kockázati tőkét a válaszadó cégek fele belföldi piaci részesedésének növelésére fordítaná, míg a vállalkozások negyede új gépek beszerzéséhez, 10 százaléka külpiazi megjelenéshez, illetve új üzletág beindításához számít a kockázati tőkések pénzére. Az innováció szempontjából kiemelkedően fontos K+F tevékenység finanszírozását, illetve a tervezett *innováció megvalósítását* azonban a cégeknek csak igen kis hányada, mindössze 3 százaléka képzelte el a kockázati tőke segítségével. Szakértők becslése szerint Magyarországon az innovatív ötletek megvalósításához első lépésben projektenként kb. 10–30 millió forintra lenne szükség, ami az üzleti angyalok részéről a további fordulóokban történő finanszírozási igénnyel együtt már 100 millió forintos nagyságrendű befektethető összeg meglétét feltételezi (Makra, 2002).*

A kockázati tőke befektetésére vállalkozó magánszemélyek

Az MKTE által regisztrált szervezetek a magyarországi kockázatitőke-ágazatnak csak egyik részét reprezentálják, mégpedig az intézményes kockázatitőke-befektetőket. Az összesítés ugyanakkor nem terjed ki a kockázatitőke-ágazat másik, ám az innováció szempontjából különösen fontos szegmensére, az informális kockázatitőke-financezírozókra, azaz az ún. *üzleti angyalokra*. Ez annak ellenére így van, hogy fejlett piacgazdaságokban az intézményes befektetők az üzleti angyalokat jól ismerik, gyakran vásárolnak tőlük vállalati részesedéseket, vagy fektetnek be velük együtt ígéretes vállalkozásokba.

A kockázatitőke-befektetésre vonatkozó felmérésekre általában is jellemző, hogy azok csak az intézményes befektetők szerepét jelzik, a magánvagyonuk egy részét rendszeresen befektető magánszemélyek – azaz az *üzleti angyalok* – finanszírozásban betöltött szerepét azonban nem. Pedig nemzetközi tapasztalatok szerint új vállalatok indításánál az intézményes kockázati tőkéknél jóval nagyobb szerep hárul az informális finanszírozókra. Ők a hivatásos befektetőknél is nagyobb kockázatot tudnak és akarnak vállalni, s az általuk adható tőke volumene is jobban illeszkedik a tőkét kereső induló cégek igényeihez, azaz jóval alacsonyabb, mint a mások megtakarításait összegyűjtő intézményes kockázatitőke-alapok által egy-egy ügyletbe befektetni kívánt összeg.

A hazai üzleti angyalokról sem áll még rendelkezésre hivatalos információ, körükben eddig semmiféle felmérés nem készült. Ez részben a magánszemélyként befektetők rejtőzködő természetéből, részben pedig sejthetően alacsony számából egyaránt következik. Ugyanis míg a kockázatitőke-ágazat látható szereplői, azaz az intézményes professzionális kockázatitőke-befektetők szép számmal vannak jelen a magyar piacon, az informális befektetők, azaz *üzleti angyalok jelenléte alig érzékelhető*. Magyarországon jószerevével még az üzleti angyal és az informális kockázati tőke fogalma is alig ismert, s ez már maga is csökkenti az ilyen jellegű befektetések valószínűségét. A magánszemélyek kockázati tőke jellegű befektetéseit semmiféle célzott adókedvezmény nem ösztönzi, tevékenységük mindeddig nem került a gazdaságpolitika érdeklődési körébe.

Az üzleti angyalok alacsony számát főként az magyarázza, hogy a rendszerváltás óta eltelt 12 év Magyarországon még nem volt elég ahhoz, hogy jelentős mennyiségű tőkefelhalmozás valósuljon meg, így a nyugati piacgazdaságokhoz képest itt arányosan kevesebb az olyan magánszemély, aki megfelelő vagyonnal és szaktudással, valamint vállalkozói kultúrával rendelkezik az üzleti angyal típusú befektetésekhez. Szakértők becslése szerint az *aktív üzleti angyalok száma 30*, a potenciális angyaloké 100 körülire tehető. A gyakorlatban az üzleti angyalok Magyarországon általában más személyekkel vagy kockázatitőke-társaságokkal együttműködve fektetik be tőkéjüket. A magyar magánszemélyek mellett külföldi angyalok és hazatelepült magyarok is jelen vannak a piacon (Makra, 2002).

Részben az üzleti angyalok alacsony számával függ össze, hogy Magyarországon még igen kevés *fóruma* alakult ki a tőkét kereső vállalkozások és a tőkét kínáló üzleti angyalok egymásra találásának. 2000-ben jött létre az első ilyen jellegű, ma is egyedülálló ez irányú szolgáltatás, amelyet Üzleti Angyal Klub néven az INNOSTART Nemzeti Üzleti Innovációs Központ Alapítvány szervez évi 2-3 alkalommal. Az Innostart nemcsak a rendezvények megszervezésében segít, hanem információs adatbázist is működtet, s a finanszírozást kereső vállalkozókat személyes konzultációkkal is segíti az üzleti tervek, illetve esetleges pályázatok elkészítésében.

Következtetések

A nemzetközi tapasztalatok azt jelzik, hogy a kockázati tőke csupán egy maroknyi kiemelkedő cég finanszírozását oldja meg, és *nem kínál általános gyógyírt a kis- és középvállalati szektor tőkehiányának kezelésére*. A kockázati tőke-befektetők ugyanis erőteljesen szelektálnak a cégek között, s csak a rendkívüli növekedésre és kiugró jövedelmezőség biztosítására alkalmasnak látszó vállalkozásokat hajlandók fejleszteni. Sőt, a kockázati tőke *kínálatának növekedése sem jelent automatikusan több befektetést*. A kockázati tőke túlnyomó hányadát Magyarországon külföldi források biztosítják, s a külföldi tőkét befektetők csak a nemzetközi összehasonlításban is versenyképes vállalkozásokat finanszírozzák. Ekkor nem csupán a vállalkozások lehetséges hozamát mérlegelik, hanem azt is, hogy megfelelő idő elteltével módjuk legyen részesedésüket értékesíteni.

Becslések szerint az elmúlt évtized során Magyarországon befektetett kockázati tőke volumene nagyjából 1 milliárd dollárt tett ki. A magyar piacon megtalálható az összes olyan globális és regionális kockázati tőke-alap, amely a régió iránt érdeklődik, ez a hazai befektetőkkel együtt jelenleg körülbelül 40, a kockázati tőke befektetésével professzionálisan foglalkozó szervezetet jelent. A kockázati tőke-befektetésekre összegyűjtött tőke volumene a kilencvenes évek közepe óta mindig jelentősen meghaladta a tényleges befektetések összegét.

A rendelkezésre álló tőke volumene azt jelzi, hogy a *szűk keresztmetszetet* nem a befektethető tőke, hanem *az alkalmas befektetési célpontként jelentkező vállalatok jelentik*. Holott a magyar vállalkozások számára a regionális alapok jelenléte elvileg még helyzeti előnyt is biztosít, hiszen Magyarország ma már a kockázati tőke-befektetések régióközpontjának számít. Sok regionális kockázati tőke-alap innen intézi a régió más, főként déli országaiba irányuló befektetéseit. A sokféle befektető jelenléte korántsem jelenti azt, hogy a magyarországi vállalkozások kockázati tőkéhez jutása megoldódott volna. Míg a nagyobb vállalkozások megfelelő projektek esetén válogathatnak a finanszírozók között, *a kisebb méretű, életciklusuk kezdetén tartó cégek nehezen találhatnak finanszírozót*. Főként azok, amelyek nem kívánnak a nemzetközi piacon is megjelenni termékeikkel, s az intézményes kockázati tőke-befektetők hozamkövetelményeinél szerényebb ígéretekkel jelentkeznek. Elsősorban a viszonylag kisebb összeget kereső cégek helyzete nehéz. A befektetőknél jelentkező tőkebőség és a cégeknél jelentkező tőkeéhség együttes előfordulását a kockázati tőke kínálatának erőteljes *szegmentáltsága* magyarázza. Magyarországon nem általában a kockázati tőke hiánya okoz gondot, hanem az, hogy *az üzleti angyalok száma még rendkívül alacsony*, nem több 20-30 főnél. A piacgazdaság bevezetése óta ugyanis még nem telt el annyi idő, hogy nagyobb számú vállalkozó megfelelő tapasztalatot szerezve és meggazdagodva rendszeresen mások ötleteit karolja fel. Holott épp e szervezetek alkalmasak arra, hogy társfinanszírozóként, üzleti alapon kielégítsék annak a kis- és középvállalkozói körnek a tőkeigényét, amelynek finanszírozása jelenleg megoldatlan.

Az üzleti angyalok hiánya a vállalkozói kultúra szintjének emelését is hátráltatja, mert a magvető és induló fázisban tartó vállalkozások sok tekintetben segísre szorulnak. Az állami tőkével létrehozott befektetési társaságok és alapok ugyanakkor az üzleti

angyalok szerepét nem tudják megfelelően pótolni, mivel a tőkén kívüli segítségnyújtás más formáit nem tudják biztosítani. Ezek sorába tartozik többek között a vezetők megfelelő kiválasztása, a pénzügyi fegyelem és folyamatos ellenőrzés biztosítása, a szakmai és piaci kapcsolatok kiépítése, illetve az optimális finanszírozási struktúra kialakítása.

Mindaddig kevésbé volt érzékelhető az állam részéről az üzleti angyalok elérhetőségének javítására, esetleg az általuk létrehozandó hálózatok támogatására irányuló törekvés. Az elmúlt két-három évben a kockázatitőke-ágazat fejlesztésére fordított állami források megnövelt összege a magyarországi kis- és közepes méretű vállalkozások számára a piacinál kedvezőbb feltételekkel kívánt kockázati tőkét biztosítani, azaz elsősorban e cégek közvetlen támogatására, nem pedig a magán kockázatitőke-forrásokhoz jutásának elősegítésére törekedett.

A korai stádiumban tartó vállalkozások befektetésértéttel tételének elősegítése mellett az államnak fontos szerepe lehet a kockázatitőke-források elérhetőbbé tételében is, ezért segítséget kellene nyújtania a partnerek közötti közvetítő intézmények létrehozásában, illetve megerősítésében is. Az *üzleti angyalok hálózatainak* állami segédlettel történő kialakítása a vállalkozók felkészítése és a projektek előszűrése mellett megkönnyítené a befektetők és a befektetési javaslatok egymásra találását.

Felhasznált irodalom

- Bozsó Bea [2003]: A kicsik nagy kockázata. Állami szerepvállalás vagy szereptévesztés? *Cégvezetés*, május, 138–143. o.
- Brückner Gergely [2002]: Megismertetni a szektort. Interjú Tzvetkov Juliánnal, a Magyar Kockázati és Magántőke Egyesület újonnan választott elnökével. *Bank & Tőzsde*, november, 4–5. o.
- GKI Rt. [2003]: A magyarországi kockázati tőke iparág lehetőségei a hazai vállalkozások fejlesztésében, versenyképességük növelésében. GKI Gazdaságkutató Rt., Budapest, április.
- Karsai Judit [1997a]: A kockázati tőke megjelenése a hazai piacon, részvétele az innovációs folyamatokban. Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, MVA Kutatási Füzetek, 9. sz., Budapest.
- Karsai Judit [1997b]: A kockázati tőke lehetőségei a kis- és középvállalatok finanszírozásában. *Közgazdasági Szemle*, 2. sz., 165–174. o.
- Karsai Judit [1999]: A megfontoltan kockáztató tőkések. Kockázatitőke-befektetések Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 9. sz., 789–812. o.
- Karsai Judit [2000]: A kockázati tőke szerepe a technológia alapú induló vállalkozások finanszírozásában. In: Felzárkózás és EU-csatlakozás. A VII. Ipar- és Vállalatgazdasági Konferencia előadásai. MTA Ipar- és Vállalatgazdasági Bizottsága, Budapest, 2000. október 30–31., 324–330. o.
- Karsai Judit [2002a]: Mennyit fordít a kockázati tőke az innováció finanszírozására? *Vezetéstudomány*, 11. sz., 41–52. o.
- Karsai Judit [2002b]: Mit keres az állam a kockázatitőke-piacon? A kockázati tőke állami finanszírozása Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz., 928–942. o.
- Karsai Judit [2003]: A magyarországi kockázatitőke-piac 2003-ban. *Venture*, MKTE Hírlevél, ősz, 4–6. o.
- Kocsis Györgyi [2002]: Kockázati tőke. Kis- és középvállalkozások uniós támogatása? *HVG*, augusztus 10., 113. o.
- Ludányi Arnold [2001]: A tőkeerő és az alapítói háttér hatása a kockázatitőke-szervezetek befektetési magatartására. I–II., *Közgazdasági Szemle*, 7. és 9. sz., 659–672., illetve 779–798. o.
- Magos Katalin [2003]: Regionális tőkealapok startolnak. *Világgazdaság*, február 26.
- Makra Zsolt [2002]: Az informális kockázati tőke szerepe a vállalkozásfejlesztésben és -finanszírozásban. OTDK dolgozat, Szegedi Tudományegyetem, Gazdaságtudományi Kar, Szeged.
- MKTE [1999–2004]: Magyar Kockázati és Magántőke Egyesület Évkönyve. MKTE, Budapest.
- Napi [2002]: Kockázati tőke intézményi befektetőknek. *Napi Gazdaság*, október 11., 7. o.
- Tóth Katalin [2002]: Közel kétszeresére nőtt a kockázatitőke-befektetés. *Napi Gazdaság*, szeptember 29., 7. o.
- Tóth Katalin [2003]: Rekord lesz az idei év a kockázati tőkepiacon. *Napi Gazdaság* június 2., 1–4. o.
- Tzvetkov Julián [2003]: Kockázati tőke Magyarországon. *Fejlesztés és Finanszírozás*, 1. sz., 77–82. o.
- Zombory, Viktoria [2003]: Private Equity Market in Hungary 2003. Private Equity Survey 2003, HVCA, november 11. (www.hvca.hu)

A cancúni kudarc agrárgazdasági következményei

SZABÓ JENŐ

Cancún a jövőt illetően meghatározó történések színhelyeként vonul be a WTO-tárgyalások történetébe. Sokan a fejlődő világ példátlan méretű összefogásában, mondhatni önmagára találásában látják a kudarc okát, mások viszont a házigazda szerepét betöltő mexikói adminisztráció diplomáciai baklövéseként értékelik a történeteket. Mindenesetre a fejlett világ és annak prominens képviselői a téhez illő komolysággal készültek a hosszú évek óta húzódó tárgyalási forduló lezárására. Ezt támasztja alá, hogy mind az USA, mind pedig az EU (ha agrárgazdasági kérdésekre fókuszálunk) agrárpolitikájuk megreformálásával készültek a WTO V. Miniszteri Konferenciájára, sőt – félretéve ellentéteiket – arra is futotta az erejükből, hogy közös tárgyalási javaslattal rukkoljanak elő. Pontosan e közös EU–USA állásfoglalás ösztönözte azonban a fejlődő országok egy csoportját arra, hogy új érdekcsoportot alakítva ellensúlyt képezzenek. Az eredmény lehangoló, a fejlődők pirruszi győzelmet arattak, hiszen leginkább maguknak ártottak. A szomorú összkép ellenére jó lenne, ha visszazökennének a világkereskedelmi tárgyalások a megszokott kerékvágásba, hiszen ez lenne a világ szegényebbik felének az érdeke is.

A maja Riviéraként is emlegetett, a Yucatán félsziget Karib-tengerre néző déli sarkán található mexikói Cancúnban került sor 2003. szeptember 10. és 14. között a WTO 5. miniszteri konferenciájára. A kereskedelem liberalizálásának folyamatában kiemelkedő jelentőségűnek ígérkezett a találkozó, és valóban: mind előzményeit, mind tényleges történéseit, mind pedig következményeit illetően figyelemre méltó eseménynek bizonyult. Ezért érdemes néhány gondolat erejéig felidézni a történeteket.

Visszatekintve a korábbi, ún. uruguayi forduló lezárása körüli eseménysorra, érdemes emlékeztetünkbe idézni az akkori egyezség néhány kényesnek tűnő mozzanatát. Az idő a szkeptikus véleményeket megfogalmazókat igazolta, ugyanis a rendezetlen kérdések ma is a tárgyalóasztalon vannak, s ahelyett, hogy időközben megoldódtak volna, akuttá válva ma is mérgezik a világkereskedelmi tárgyalások légkörét.

Az uruguayi fordulóként ismertté vált tárgyalássorozat 1986-ban Punta del Estében (Uruguay) kezdődött és a marokkói Marrákesben 1994-ben az aláírási procedúrával záródott. A tárgyalások, az egyezkedési folyamat 8-9 éve alatt többször is megrekedtek, és az 1992-es EU Közös Agrárpolitikájának (KAP) reformja nélkül nem is zárulhattak volna eredményesen.

A mostani helyzet, ezen a szinten, kísértetiesen kezd hasonlítani a tíz évvel ezelőttire. A jelenlegi tárgyalási menetrend jöllehet hivatalos formában 2000 januárjában kezdődött, de az előkészítő, feltáró munka már 1996 végén, az Elemzési és Információcsere Folyamat keretében megkezdődött.

Ha így nézzük, akkor ez a forduló sem igényel kevesebb energiát és kisebb időráfordítást, mint az elődje.

A korábbi magas szintű WTO-konferenciák kudarca

Fiaskó természetesen korábban is adódott, hiszen 1999 novemberében, ha nem is a mezőgazdaság kérdésében, de sikertelenül zárultak a WTO 3. (seattle-i) miniszteri konferenciájának tárgyalásai is. A mezőgazdaság és a szolgáltatások területén azonban a sajátos szabályozás miatt 2000 elején megkezdődhetnek a tárgyalások, pusztán a többi WTO-bizottság esetében kellett a 4. (dohai) miniszteri konferencián született felhatalmazásra 2001. november végéig várni.

A dohai nyilatkozat agrárgazdasággal foglalkozó rövid szakasza határozott kiállást sejtet a piacok további liberalizációja mellett. Elengedhetetlennek tartja továbbá, hogy a piacra jutás feltételei lényegesen javuljanak, a vámok számottevően mérséklődjenek és a piactorzító exporttámogatások rövid időn belül megszűnjenek vagy látványosan mérséklődjenek.

Kibontva némiképp ezt a túlzottan tömör helyzetelemzést, érdemes kissé részletesebben is áttekinteni az egyensúlytalanságok okait és eseteit, a hatályos WTO Megállapodásban gyökerező természetét. A feltáró, elemző folyamat mindemellett tartogatott a saját igazukba belefeledkezők számára jó néhány meglepetést, és mint a cancúni kudarc is bizonyította, a fejlődő világ ma már van olyan erős, hogy ne érje be gesztusokkal, és ne hagyja érvényesülni az oszd meg és uralkodj elv eddig bevált gyakorlatát.

Magyar vonatkozásai miatt érdemes megemlíteni, hogy a 2000 óta folyó mezőgazdasági tárgyalások során az első fázist az országbeadványok benyújtása és elsődleges megvitatása képezte.

Ebben a szakaszban 11 közép- és kelet-európai országgal szövetkezve a magyar agrár-diplomácia is *önálló indítvánnyal* élt. A beadvány lényegeként említhető, hogy a rendszerváltás következményeként szétaprózódott földtulajdon és üzemi szerkezet a korábbi struktúrához képest extra, előre nem látható beruházási többleteket kívánt. A strukturális átalakulás emellett előre nem látott méretű és költségigényű technológiai fejlesztéseket igényel, melyek nem férnek bele az 1994-ben tett WTO-vállalásainkba, ezért az ún. sárga dobozos, leépítési kötelezettséggel járó támogatások terhére vagyunk kénytelenek ma is támogatni átalakulófélben lévő mezőgazdaságunkat.

A kényszerű helyzetet a beruházási és a finanszírozási költségeket enyhítő támogatások, valamint az adósságrendezési engedmények révén kívántuk biztosítani. Ezen átmeneti kedvezmények kiegészítéseként a „de minimis” szint lazítását is igényelte a magyar agrárdiplomácia.

Az előkészítő, feltáró, elemző folyamat során kiderült, hogy az uruguayi forduló végén létrejött megállapodás több kérdést nem kezelt kellő súllyal, számos területen alulszabályozott maradt, illetve jó néhány kérdéssel egyáltalán nem foglalkozott.

A korrekció azonban nem pusztán ezért fontos, hanem a kialakult és egyre erőteljesebben eluralkodó egyensúlytalanság is változtatásokat követel. Mindemellett a 2000. december végével befejeződött támogatásleépítési folyamat, illetve piaci liberalizáció is újabb lendületre vár.

Sorba véve néhány, minket is érintő anomáliát, az alábbiakat mondhatjuk:

– Az uruguayi forduló lezárásaként létrejött megállapodás elsősorban a mezőgazdasági termékek kereskedelmi vonatkozásaira koncentrált, és nem foglalkozott az ún. nem kereskedelmi aspektusok szabályozásával. Érzéketlenséget mutatott a vidék népességmegtartó képességének javítását eredményező programok indításával kapcsolatban, a környezetgazdálkodás, az élelmiszer-biztonság, az állatjóléti intézkedések szabályozási kérdései iránt, filozófiáját tekintve életidegennek tekintette a mezőgazdaság multifunkcionális karakterét, elfogadhatatlannak tartotta, hogy ezen járulékos társadalmi hasznok elérése indokolhassa a mezőgazdaság támogatását ott, ahol a gazdálkodás feltételei az átlagos szint alattiak. Pozitívuma viszont, hogy megteremtette e kérdéscsomag tárgyalásának lehetőségét.

– Hozzá kell tenni, hogy a liberális agrárpolitikát követő országok szerint az ún. nem kereskedelmi szempontok (non trade concerns= NTC-s) megjelenése az új generációs protekcionizmus manifesztálódási esélyét kínálja.

– Az infláció kezelését és a valorizáció mikéntjét sem szabályozta korrekt módon annak idején a WTO-megállapodás, ezért igen kérdésessé és képlékennyé vált belső támogatásvállalásunk betarthatósága. (Valójában csak az ún. túlzott mértékű infláció vehető figyelembe az összevont támogatási mutató, az ún. AMS kiszámításához. Tájékoztatásul ide kívánczik, hogy az említett bázisidőszaki – 1986–1988 – átlagos belső támogatási szintünk 42,3 milliárd Ft volt, mely a forint dollárárfolyam változásaival valorizáltan 2000-ben közel 190 milliárdra módosította a vállalási értéklafonunkat.

– Fontos kitétel, hogy a WTO-megállapodás szempontjából minden mezőgazdaságnak nyújtott támogatás és állami bevételről való lemondás támogatásnak minősül, így többek között a gázolaj jövedéki adó visszafizetésének nagyságrendje is beszámítandó a vállalási plafonunkat eredetileg jellemző 42,3 milliárd Ft-ba, illetve annak 1995 és 2000 között 20 százalékkal redukált, majd a Ft/dollár szorzóval valorizált keretébe.

– Sokan, elsősorban a liberális agrárpolitikát követő cairnsi országok, valamint a fejlődő országok zöme ma úgy gondolja, hogy 2000 vége és az új egyezmény aláírása, illetve hatályba lépési időpontja között eltelt időre is kötelezővé kellene tenni valamiféle kompenzációként vagy letétként (ún. „down payment”-ként), esetleg kárpótlásként egy bizonyos támogatási, illetve vámleépítési mértéket. Számunkra és szerencsére az EU számára sem evidens ez a vélekedés.

A gondok között egyébként fogalmi és tartalmi kérdések is jócskán vannak. Ezek közül kiemelkedik a „fejlődő státus” fogalma, ugyanis az uruguayi forduló során önkéntes alapon és nem objektív mérce alapján kerültek fel országok a fejlődők listájára. Így képzelhető el, hogy a kb. 5000 USD/fő GDP-vel rendelkező Magyarország, vagy az 1000 USD-t alig elérő és 2001-ben csatlakozott Kirgizisztán a fejlett országokra megszabott, gyorsított ütemű támogatásleépítésre kárhozottatott, míg Brazília 8, Argentína 11, Szingapúr 22 ezer USD/főt közelítő 1 főre jutó GDP-jével a fejlődő országok kedvezményét élvezi.

Számunkra sem természetes, hogy a fejlődőknek járó kedvezményeket nettó agrárexportőr országok is élvezik, ugyanis a bemutatott támogatásleépítési kedvezmények révén ezen országok 1995 óta rendkívüli dinamikával voltak képesek fejleszteni mezőgazdaságukat. A kapott piaca jutási lehetőségek segítségével ezen országok ma egyértelműen versenyelőnyt élvező kereskedelmi konkurenseinkké váltak a FÁK-országok vagy az EU piacain. (Éppen e megfontolásból kerül sor a „fejlődő csoport” brazil és argentin vezetéssel kialakított tárgyalási javaslatcsomagjának bemutatására, illetve annak értékelésére. Az értékelésből kiviláglik, hogy mivel válna a magyar agrárgazdaság, ha e diktátumok szerint alakulna és változna a multilaterális egyezmény.)

Gondként, illetve rendezendő problémaként vetődik fel továbbá, hogy az 1995-től hatályos WTO-megállapodás, az exporttámogatás, a belső támogatások és piacokhoz való hozzáférés ún. három pillérén túl nem, vagy csak az óhaj megfogalmazása szintjén foglalkozott jó néhány, ma már az egész megállapodás értelmét megkérdőjelező és lényegét veszélyeztető kérdéssel, melyek, mint például az exporttámogatás szabályozását megkerülő technikák, ma a tárgyalások fontos, frekvenciát területeit alkotják. Ilyen kérdés többek között

– a támogatott exporthitelek és garanciavállalási rendszerek kötege (összegezésük révén ma már mintegy 9 milliárd USD támogatott hitel segíti szabályozatlan, ellenőrizetlen és csökkentési kötelezettséggel nem terhelt formában az exportot),

– az exporttámogatást kiváltó, az exporttámogatás leépítési dresszúráját kikerülő, ezáltal az export-versenyképességet alapvetően befolyásoló nemzetközi élelmiszersegélyek piaci ügyletté silányított gyakorlata (zömében pénzügyi szolgáltatássá válva segíti a donor ország kereskedelmi többleteinek piacról történő eltüntetését),

– a monopóliumhelyzetű állami kereskedelmi vállalatok szabályozott kereskedelmet megbénító, illetve diszkriminációra és ártorzításra, keverő kassza megoldások alkalmazására, burkolt lefoglalások és rejtett exporttámogatások nyújtására alkalmas jelenléte főleg a piacnyitást hevesen követelő cairnsi országokban.

A belső támogatások terén súlyos probléma, hogy burkolt exporttámogatást képesek nyújtani egyes országok olyan ágazatok fejlesztésének ösztönzésével, melyek produktuma nem a hazai piacon, hanem egyértelműen a külpiacokon értékesül. (Megjegyzendő, hogy mi is megtehettük volna juhászatunk intenzív fejlesztésével ugyanezt, hiszen unióbeli piacunk biztosított, sőt túlbiztosított, kedvezményes piacra jutási kvótánk ebben a termékkörben felerészben sincs kihasználva.)

Másrészt piactorzító lehet az ún. *de minimis* szint, azaz az adott év termékenkénti folyó áras bruttó termelési értékének 5 százalékat el nem érő belső támogatások (AMS) vállalási szintet nem érintő alkalmazási lehetősége is. Ha ezt a lehetőséget okszerűen alkalmazzuk a WTO-megállapodás 1995-ös hatályba lépése óta, akkor jelentős fejlesztési mozgásteret teremthetünk volna ágazataink számára anélkül, hogy vállalási szintünk teljesítését veszélyeztettük volna. Például a 2002-es mezőgazdasági kibocsátás szintjén ez a lehetőség összességében mintegy 60 milliárd Ft-nyi belső támogatás WTO-kötelezettségek nélküli kiosztására adott volna játékkeret.

A vámok tekintetében is sok a gond, ugyanis az átlagosan 36 százalékos és a termékenkénti minimálisan 15 százalékos vámleépítési kötelezettség révén a magas vámszintű vagy kiugró (több száz százalékos) vámokkal rendelkező országok jobban jártak, mint az alacsony vámátlagú országok. Ezért társultunk 2000-ben a Cseh Köztársaság által kezdeményezett, a relatíve alacsony vámátlagú országok megkülönböztetett kezelését igénylő beadványához. Nem mindegy ugyanis, hogy 100 százalékos vámszintről kell 36 százalékos csökkenést elérni, vagy mint a mi esetünk is példázza, 42,5 százalékról kell mérsékelni hasonló ütemben a vámvédelmet. Az eredmény önmagáért beszél, hisz a 100-ról 64 százalékra csökkenő vámszint többszörös védelmet nyújt, mint a 42,5-ről 27,7 százalékra csökkenő.

A piacra jutási lehetőségek mesterséges fékezését rejti magában a már említett GATT kvótarendszer is, hiszen a kvótaadminisztrációval lényegesen fékezhető a kvótakihasználtság szintje.

Időben ütemezett keretlebontás, az egyszerre, egy importőr számára megpályázható mennyiség korlátozása, a negyedéves kvóta részek ki nem használt elemeinek befagyasztása, vagy a szezonális termékek éven belüli időarányos pályáztatása és a kvótamaradványok negligálása a piacra beáramló termék mennyiségének hathatós csökkentését eredményezi.

A rendezendő kérdésekből ízelítőt adva, pusztán arra szerettem volna rávilágítani, hogy a rendezendő kérdések mögött nem csupán technikai problémák húzódnak meg. A jelenlegi keretfeltételek az erőfölény okozta egyensúlytalanságok érvényesülését biztosítják, ami sem a fejlődő országok, sem pedig a mihozzánk hasonló helyzetben lévő, politikai, gazdasági átmenetet a közelmúltban megélt országok számára nem jó.

A cancúni miniszteri konferenciát közvetlenül megelőző hetekben éppen ezen megfontolásokból lázas diplomáciai tevékenység folyt.

Konferencia-előkészületek a dohai forduló lezárására

A miniszteri értekezlet közel négyéves előkészületi munkáit és konfliktusoktól sem ép-
pen mentes tárgyalási folyamatát, benne a magyar pozíció alakulását, e lap hasábjain már több ízben is érintettük, ezért most inkább az utolsó félév fontosabb mozzanataira, azon belül is a megkövesedni látszó ellentétek oldására tett utolsó kísérletekre koncentrálunk.

Ennek első és biztató jeleként 2003 augusztusában az EU és az USA között elvi megállapodás jött létre a tárgyalások lezárására és az új WTO-megállapodás fő kereteinek kialakítására. A „Cancún” előtti próbálkozások sorában kiemelkedő ez az esemény, hisz a rendkívül szélsőséges álláspontok közelítésére tett próbálkozásra 25 ország részvételével, 2003. július végén megtartott „mini miniszteri értekezlet” (Montreal) keretében került sor. Jóllehet a találkozó elsősorban az USA és az EU között fennálló nézeteltérések tisztázására volt hivatva, mégis módot adott az agrár-külkereskedelemben frekvenciátalt országoknak arra, hogy közelítsék álláspontjaikat.

Áttörő sikerről ugyan nem beszélhetünk, de a közeledési hajlandóság bizonyos jelei arra engedtek következtetni, hogy az agrárszabályozás terén nem reménytelen a megegyezés.

Maradva még az EU és az USA egyezkedési kísérleténél, jó néhány részlet a találkozón ugyan kidolgozatlan maradt, sőt a támogatásleépítési mértékeket illetően sem alakult ki végleges konszenzus, mégis reményre adott okot a közös szövegtervezet, amelyet, ha viszonylag szűk kört érintően is, de a július végi, augusztus eleji montreali „mini miniszteri” értekezletre meghívott 25 ország is megismerhetett.

Amennyire üdvös volt azonban az, hogy a „nagyok” a további konfrontáció helyett a ki-egyezés lehetőségét keressék, annyira veszélyesnek is tűnt ez a lépés a fejlődő országok bizonyos körei számára. Pontosan ezen közös EU–USA állásfoglalás indította ugyanis a fejlődő országok egy csoportját, azaz az új formációként létrejövő ún. G21 csoportba tömörülő Brazília, Argentína, India, Kína vezényletével szerveződő országokat arra, hogy megfelelő súlyú ellenjavaslatot tegyenek a cancúni, többek között agrárkérdéseket is napirendre tűző tárgyaláson. A G21 csoport országai, itt az ezredforduló táján, úgy tűnik, megelégtették, hogy a nagyok nélkülük, az ő kizárásukkal, valójában róluk döntsenek.

A kudarc felszíni oka

Mint már utaltunk rá, mégsem a legnehezebbnek tűnő és a konfrontáció veszélyét magában hordozó agrárkérdések kapcsán merevedtek meg az álláspontok, hanem az ún. szingapúri négy ominózus tárgyalási témakör bizonyult a fejlődő országok ezen csoportja, valamint néhány afrikai ország számára elfogadhatatlannak.

Érdemes külön is kiemelni, hogy a beruházás- és versenyszabályozás kereskedelmi kérdéseit, a közbeszerzések átláthatóságát biztosító szabályozást, valamint a kereskedelmi könyvitések tárgyalását takaró ún. szingapúri kérdések nemcsak a fejlődő, hanem a fejlett országokat is megosztották a konferenciát előkészítő tárgyalások során, így a kudarc elkerülhetetlennek bizonyult.

Egyes hírforrások – más kérdéseket előtérbe helyezve – a kudarc okát abban látják, hogy a fejlődő országok nem voltak hajlandók belemenni a feldolgozott termékek és kereskedelmi szolgáltatások vámjainak csökkentésébe mindaddig, amíg az USA és az EU, valamint Japán nem járul hozzá a mezőgazdasági támogatások teljes felszámolásához.

A fejlődésben elmaradott, szinte kizárólag egy-két mezőgazdasági terméket exportáló országok főként azt elmaradták, hogy míg a fejlett államok piacaik megnyitását követelik tőlük, ugyanezt nem viszonozzák közel sem ilyen mértékben a fejlettek. Így ha a látszólagos kedvezmények papíron elégségesnek tűnnek is, pontosabban követeléseik a retorika szintjén viszonzásra találnak is, egyéb kritériumok közbeiktatásával, mint a környezetvédelmi, állatjóléti és állatvédelmi, állat- és növény-egészségügyi előírások, illetve élelmiszer-higiéniai és élelmiszerbiztonsági követelmények támasztásával a fejlett országok kiszorítják a fejlődőket a jól fizető piacokról. Ilyen követelményszint mellett a fejlődő országok egyértelműen versenyképtelenné válnak a fejlett országok piacain.

Egyes becslések szerint az USA, az EU és Japán jelenleg évente mintegy 184 milliárd USD-vel támogatja saját agrárgazdaságát. Ilyen nagyságrendű támogatás záros határidőn belüli teljes leépítése mind gazdasági, mind politikai értelemben lehetetlen vállalkozás lenne. Mint kiderült, a kellő politikai akarat sincs meg egy ilyen drasztikus, a termelés és agrárgazdasági potenciál világméretű átrendeződéséhez vezető lépéshez. Az irrealitás birodalmába tartozó elképzelés mégsem mai keletű. A 2000 eleje óta tartó tárgyalások permanens elemeként megjelenő követelés legkövetkezetesebb megfogalmazói a fejlődő országok érdekeit fogadatlan prókátor szerepében felvállaló cairnsi csoport országai, ezen belül is kiváltképp Ausztrália, Argentína, Brazília, Új-Zéland és Kanada.

Erre a presszióra reagálva nyilatkozott a cancúni konferencia előestéjén *Franz Fischler*, az EU mezőgazdasági főbiztosa úgy, hogy ha a fejlődők nem maradnak a talajszint közelében, és vágyaikat nem mérséklük, akkor előfordulhat, hogy túl sokat markolnak és keveset fognak.

Kétségtelen tény, hogy a világgazdaságban tapasztalható számos káros folyamat, egésztelen növekedési jelenség és az elhúzódó gazdasági recesszió a kereskedelemben meglévő feszültségek oldását igényelné. Kereskedelem bővülés nélkül ugyanis nincs fellendülés, nincs esély a gazdasági folyamatok normalizálódására.

A világgazdaság állapota ma nem hasonlítható össze a kilencvenes évek eleji állapotokkal, és a nagy térségeket átfogó integrációk helyzete is más. Emellett a meggyengült gazdaság, gazdasági növekedést a háborúra alapozó Amerika és az erős euró fogságában küpiaci versenyképességének helyreállításával küzdő, gazdasági növekedését az expanzióra (kibővülésre) alapozó Európai Unió, valamint a válságról válságra bukdacsoló Japán ma már nem képez megfellebbezhetetlen erőfölényt a világban. A világméretű recesszió hullámszerű jelenségeit nehezen tolerálni képes feltörekvő gazdaságok bonyolultabb erőviszonyrendszert alkotnak ma, mint a megboldogult kilencvenes évek elején. Ha csak utalásszerűen is, de indokolt emlékeztetbe idézni az 1997-tel kezdődő – Japánt, Ausztráliát, majd Oroszországot, Argentínát, Mexikót is megrengető – pénzügyi, gazdasági válságokat, végül a veszélyesen túlfűtött gazdaságú USA gazdasági krízisét az ezredfordulón. Ehhez képest a magyar gazdaság az utóbbi 4-5 évben messze jobban teljesített, mint az az integráció, ahova igyekszünk.

Liberalizációs kísérlet

Az ún. uruguayi forduló lezárásaként 1994-ben aláírt és ma is hatályos WTO mezőgazdasági megállapodás támogatás- és vámleépítési mértékeit, valamint a piacra jutást segítő intézkedéseit a Genfben folyó ún. dohai forduló új támogatásleépítési javaslatcsomagjával az új fordulón elnöklő hongkongi diplomata (*Harbinson*) által összeállított modalitásokkal érdemes tehát ütköztetni.

A támogatás-, illetve vámleépítés egykori és mostani mértékeiről a fejlett és fejlődő országok esetében az alábbiak mondhatók:

1. táblázat

Támogatáscsökkentési mértékek (Múlt és jelen)

	Uruguay-forduló		Harbinson-javaslat	
	Fejlett (1995–2000)	Fejlődő (1995–2004)	Fejlett (2005–2010)	Fejlődő (2005–2014)
I. Piacnyitás (vámok, vámkvóták, SSG)				
Vámok (átlag)	36	24	40-60	40-60
Vámcsökkentés (min.)	15	10	45–25	45–25
Vámleépítési periódus	6 év	10 év	6 év	10 év
Speciális termékvám (%)	–	–	–	10
Vámkvóta a fogyasztás %-ában	5	–	10	–
SSG (Speciális védzár)	Igen	Nem	Nem	Igen
II. Belső támogatás				
AMS-szint csökkenés (%)	20	13	60	60
Kék doboz (%)	–	–	50	–
De minimis (%)	5	10	2,5	10
Zöld doboz	Limit nélkül	Limit nélkül	Szigorítás mellett	
III. Exporttámogatás (%)	36	21	Kifuttatás	–
A támogatott mennyiség %-os csökkentése	21	14	Kifuttatás	–

Megjegyzés: A fejlett országok 6, a fejlődők 10 év alatt kell, hogy teljesítsék kötelezettségvállalásaikat.

Mindemellett kölcsönös előnyök reményében az aláírók kötelező piacnyitási szintben is megállapodtak, melyet a WTO-megállapodás bázisidőszakaként kijelölt 1986–1988 közötti időszak belső fogyasztásának 3, illetve a támogatásleépítések fejlett országokra megszabott időhorizontjára annak 5 százalékában határozták meg.

Az egykori és mostani támogatásleépítési ütemek, illetve mértékek, mint a táblázat adatai is érzékeltetik, meglehetősen eltérnek egymástól. Ennek ellenére az elnöki (*Harbinson*-) javaslat kompromisszumos megoldást képvisel, ugyanis a fejlődő és a „liberális agrárpolitikát követő” országok, mint látni fogjuk, ennél lényegesen drasztikusabb támogatás- és piacvédelem-leépítést követelnek a fejlett világtól, főleg az úgymond protekcionista fejlett országoktól.

A cancúni történések agrárkérdései

Rátérve az agrárkérdésekre, indokolt megemlíteni, hogy a megnyitót követően új miniszteri megállapodástervezet került (mexikói segédlettel) körözésre, melyet röviden az alábbiakkal jellemezhetnénk:

- A sárga dobozos támogatások általános leépítési ütemének meghatározása helyett (melyet a *Harbinson*-javaslat 60 százalékos redukció alá vont volna) termékspecifikus támogatásleépítés lépne életbe (ami nem zárja ki egyes termékek esetében a belső támogatások teljes felszámolását sem).

- A kék dobozos támogatások általános csökkentése mellett (a *Harbinson*-javaslat 50 százalékos redukciót tartalmaz) az abszolút kifizetéseket is korlátoznák, illetve felső határhoz kötnék, pontosabban a zöld és sárga dobozos támogatások függvényé tennék.

- A zöld dobozos támogatások rendszerének kinyitására és egyes „zöld” elemek feltételrendszerének újratárgyalására kerülne sor.

- Az exporttámogatások egyoldalú felszámolása következne be.

- A piacra jutás könnyítése terén, illetve a vámok leépítése kapcsán az ún. svájci formulát tennék általánossá.

Az új miniszteri szövegtervezetet információink szerint szinte valamennyi jelenlegi EU-tagország elfogadhatatlannak ítélte. Így:

- A kék dobozzal kapcsolatos felső határ megjelölését és a mozgástér számottevő szűkítését pedig éppen a kibővülési folyamat szempontjából tartották aggályosnak.

- Az exporttámogatások kezelésének vázolt módoszatát a tagállamok elsősorban azért támadták, mert az exporttámogatás megkerülésére alkalmas támogatott exporthitelek és kereskedelmi célú élelmiszersegély kérdését a javaslat érdemben nem kezelte.

- A zöld doboz „kinyitását” azért sérelmezték, mert az tendenciózusan fékezte volna a „sárgából és kékből” való átmenetet.

- Emellett a javaslat nem adott érdemi választ arra az EU-s felvetésre sem, hogy az ún. nem kereskedelmi szempontok (mint a környezetvédelem, élelmiszer-biztonság, állatjóllét, eredetvédelem, vidékfejlesztés stb.) miként érvényesülhetnek az új megállapodás keretén belül.

Ide kívánczik *Franz Fischler* úr már említett nyilatkozata, mely szerint a szegény országok minden reformot a fejlett országoktól várnak, s ha üzletet akarnak kötni, akkor mindkét lábukkal a földön kéne maradniuk. Elképzelhetetlen ugyanis, hogy az exporttámogatások teljes eltörlését, a belső támogatások teljes felszámolását olyan agrárpotenciállal rendelkező országok részvételével követeljék, mint Brazília, Argentína, Kína és India.

A hivatalos tárgyalások sorsa azonban mégsem a mezőgazdaság kérdésein és az itt tapasztalható ellentmondásokon dőlt el.

Mint a híradásokból is kitűnt, a fő tárgyaló delegáció (melyet EU részről *Pascal Lami*, az USA részéről pedig *Robert Zoellick* fémjelzett) el sem jutott a mezőgazdaság és az ágazat szempontjából ugyancsak kiemelt jelentőséggel bíró eredetvédelem, illetve globális termékoltalom (földrajzi árujelzők) kérdéseihez.

A legélesebb ellentét a fejlődő és fejlett országok között az ún. *szingapúri kérdések* kapcsán alakult ki.

A beruházások és a versenypolitika kereskedelemmel való kapcsolatát, a közbeszerzések átláthatóságát, valamint az ún. kereskedelmi könnyítéseket magába foglaló szingapúri tárgyalási csomag ugyanis még ilyen tárgyalási javaslati formában is merev elutasításra talált az új konglomerátumként megjelenő G21 csoporthoz tartozó országok részéről.

Egyes vélemények szerint a multilaterális szabályalkotás lehetőségét és szükségességét elvető fejlődő országok valójában önmaguknak ártottak, hiszen a piacra jutási esélyekben meglévő egyensúlytalanság ma elsősorban őket sújtja. Mindemellett gond, hogy 2003. december 31-én az ún. „Béke Klauzula” (Béke záradék) lejárt, és ennek messzemenő negatív hatásai, súlyos következményei lehetnek az EU-ra nézve.

A fejlett országok szerint fel kell újítani a párbeszédet, és újra kell kezdeni a tárgyalásokat. Ez a sommás vélemény feltehetően nem pusztán a beruházások multilaterális szabályozása kapcsán vetődik fel, hanem általános szentenciaként értelmezhető, hiszen az ellentétek valamennyi tárgyalási blokk kapcsán tetten érhetők, így a mezőgazdaság területén is.

Végkövetkeztetésként megállapítható tehát, hogy Cancúnban a fejlődő státust élvező egyes cairnsi országok a latin-amerikai országokkal, valamint Indiával és Kínával való fúziója az emberiség majd felét felvonultatva blokkolni volt képes a tárgyalásokat. A tárgyalások kimenetele szempontjából meghatározó jelentőségű fúzió, amellel hogy a jelenség új és rendkívül figyelemreméltó konglomerátum létrejöttére utal, melyet ettől a pillanattól kezdve nem lehet lebecsülni, azt a gyanút is felveti, hogy az alig 3 éve WTO tag Kína elérkezettnek érezte az időt arra, hogy beleszóljon a világkereskedelem sorskérdéseibe.

Kérdés persze, hogy kinek és milyen árat kell fizetni ezért a fellépésért. Nem mellékes körülmény ugyanis, hogy a kudarc valójában kit sújt, illetve kit hogyan érint. Ez az a témakör, amely a világsajtót ma foglalkoztatja, és amelyet különböző fajsúlyú nemzetközi szervezetek is megbeszéléseik, konferenciáik fókuszába helyezve kívánnak elemezni.

Hivatkozott irodalom

The charming outcome of the Cancún trade talks. The WTO under fire. *The Economist*, 2003. szeptember 20–26. 13. és 29–31. o.

Halmi Péter – Elekes Andrea [2003]: A nemzetközi agrár-kereskedelempolitika új körvonalai. Helyzetértékelés Cancún előtt. *Külgazdaság*, 10. szám. 4–27. o.

Unlocking the benefits of world trade, *The Economist*, 2003. november 1. 69–71. o.

Brief Summary of the Articles

Economic analyses in spring 2004

In springtime every year economic research institutes regularly publish their analysis about the performance of the previous year as well as their forecasts. The press informs usually only about the most important economic data and about the analysis in a few words, the detailed studies prepared by the institutions do not generally reach those who are interested. This is the reason why since 2001 we publish a short summary of the reports and prognosis of the research institutes. These analyses are especially interesting right now as they were prepared shortly before the EU accession. They analyse several aspects of this period as well as the possible short-term developments.

Reforms of EU and the Enlargement Part I.

ANDRÁS INOTAI

This study divided into two parts analyses the traditional and new areas of community policies of the European Union in the context of the coming enlargement. The first part deals with four policy areas, in which substantial progress towards strengthening the community level has been made in the last years or even decades. Despite the latest setback, this package includes the issues of institutional system and decision-making process, definitely the common agricultural policy and the common budget, as well as the new quality of integration achieved by the introduction of the common currency. The second part focuses on those areas of community policy that started to be developed in the recent past or are expected to take concrete forms in the future. In this process, Hungary, as a new member of the EU, will be able to participate fully. In this basket can be mentioned the fulfilment of the Lisbon agenda which includes research and development and competitiveness issues, the future of the Western European model of social market economy, the pressing requirement of creating a common, European level migration policy, and, finally, the chance to establish a common foreign and partly also defence policy for the continent.

What are the sources from where Hungarian enterprises may expect venture capital?

JUDIT KARSAI

The article introduces the main groups of venture capital companies and funds undertaking venture capital investments in Hungary, details the size of their operated capital, the typical investment size as well as the basic problems of the financing methods. The main conclusion of the article is that individuals who regularly invest their own private capital are almost completely missing from the Hungarian venture capital market. They are the so-called business angels who prepare the perspective project for the institutional ven-

ture capital financiers. The lack of business angels sets back the improvement of the undertaking culture because enterprises need help in many aspects in the early stage of their lifecycle. Investment companies, which are raised from state funds cannot properly replace business angels because they cannot provide any forms of aid other than capital. Unlike business angels they are not in the position to help the financed companies to form their strategy, they cannot help in the operative control and they cannot take use of their own business partnerships for the sake of the company's prosperity. On the other hand, the state has an important role to make venture capital sources more accessible, therefore it should provide assistance to establish and strengthen mediator investments for the partners.

The export enclave character of foreign direct investments in Hungary

ÁDÁM MÉSZÁROS

In the article we search the answer to the questions: to what extent are the foreign direct investments integrated in the Hungarian economy and how closely they are related to the domestic economy's actors. The forward and backward linkage effects of the companies with enclave working character can be only marginal: these firms working isolate could reduce the FDI's positive impact on host economy. The article points out, that the theories, which explain FDI-flows, support only in parts and indirectly the foreign owned company's enclave working character. The foreign firms export-enclave character is observed through the main linking points and through the sometimes conflicting research outcomes. In the article it is analysed how the enclave character is affected by the sort of inflow, the settler firm's legal status or by it's departmental and sectoral classification, as well as by the motivation of the investment. The firm's export-orientation and import-intensity also may be an indicative of the investment's enclave character. The authors examine such significant linking points as the supplier-connections, the R&D cooperation and the strategic alliances.

Agricultural consequences of Cancún's failure

JENŐ SZABÓ

Cancún will take its place in the history of the negotiations as it has been a crucial venue. Some say that it was the unprecedented „alliance” of the developing world whereas others regard it as the fiasco the Mexican diplomacy being the main reason behind the stranded talks. Nevertheless, the developed world had been preparing seriously for the successful termination of the long lasting talks. Moreover, the U.S. and the EU had even started to reform their agricultural policies before the 5th Ministerial Conference and leaving behind their often contradictory views, they managed to hammer out a joint proposal. No matter how laudable it was from the big players to seek consensus instead of further confrontations, some circles of developing nations thought it was a dangerous step. With the joint EU – U.S. proposal the critical mass was reached and a new interest group was born within the developing world. The G21 group with leading countries such as Argentina, Brazil, China, India seems to have had enough at the dawn of the 21st century that the big countries decide on them without their involvement. The result is disappointing, the developing world claims victory but they hurt themselves the most.

Jogi melléklet

A közösségi versenyjog alkalmazásának eljárási reformja – II. rész

KRÁMER DÁNIEL – LÁNCHIDI PÉTER – SÁRAI JÓZSEF¹

Folytatva az előző számunkban indított versenyjogi szakcikket, ezúttal a csatlakozás után a Gazdasági Versenyhivatal által alkalmazható közösségi versenyjog anyagi jogi szabályainak hálózati alkalmazásának egyes kérdéseit tárgyaljuk, illetve a GVH (érintőlegesen a Bizottság vagy más tagállami versenyhatóság) eljárásával kapcsolatos tudnivalókat ismertetjük. A cikk harmadik része a fűziók előzetes ellenőrzése kapcsán a csatlakozással várható változásokat vázolja.

D. AZ KÖZÖSSÉGI VERSENYJOG HÁLÓZATI ALKALMAZÁSÁNAK KÉRDÉSEI

1. Veszélybe kerül az egységes jogalkalmazás?

Láttuk tehát, hogy 2004. május 1-jétől az olyan új antitörzstügyekben, ahol a tagállamok közötti kereskedelem érintett, a magyar versenyhatóság köteles lesz az EK-versenyjogot alkalmazni, versenyellenes megállapodások esetén az *EKSz. 81. cikkét*, erőfölénnyel való visszaélés esetén pedig a *82. cikket*. Cikkünk akkor lenne teljes, ha valamilyen részletességgel ismertetnénk e két cikk joggyakorlatát, de ezt a terjedelmi korlátok nem engedik meg. E helyütt csak két dolgot emelnénk ki. Egyfelől, mint arra már utaltunk, a magyar szabályok és a magyar joggyakorlat alig tér el a közösségitől. Arra tehát nem kell számítani, hogy gyökeresen megváltozik a versenyhivatal hozzáállása valamely vállalati magatartáshoz azért, mert a magyar helyett az EK anyagi jogot kell alkalmaznia. Másrészt az *EKSz. 81. és 82. cikke* mögött terjedelmes, állandóan változó joggyakorlat van, amit az új rendszerben még több jogalkalmazó szerv, a tagállami versenyhatóságok hálózata² fog állandóan alakítani. Megterhelő feladat lesz az összes tagállami versenyhatóságnak és bíróságnak ezt a joggyakorlatot folyamatosan követni, annak megfelelő határozatokat hozni. Sokak félelme, hogy a decentralizált rendszer következtében veszélybe kerül az egységes jogalkalmazás. Nem lenne szerencsés, ha ugyanazt a típusú megállapodást egyik tagállamban megtiltanák és bírságot szabnának ki, másik tagállamban pedig a versenyhatóság arra jutna, hogy a megállapodás nem ütközik az *EKSz. 81. cikkébe*. Egységes jogalkalmazás hiányában sérülne az egységes piac – egységes versenyfeltételek elve.

¹ A szerzők a Gazdasági Versenyhivatal munkatársai. A tanulmányban foglaltak azonban nem feltétlenül azonosak a Gazdasági Versenyhivatal hivatalos álláspontjával.

² A Bizottság és a 25 tagállam versenyhatóságai együtt alkotják az úgynevezett „Európai Verseny Hálózat”-ot (European Competition Network – ECN)

Az 1/2003/EK rendelet számos rendelkezésének az a célja, hogy a *konzisztens jogalkalmazás* a decentralizált rendszerben ne sérüljön. Ezek közül a legfontosabb a bizottsági határozatok elsőbbségének deklarálása. Versenyhatóságok esetében láttuk, hogy a Bizottság eljárása esetén ugyanazzal az ügygel más hatóság nem foglalkozhat párhuzamosan. E szabálynak a párja, hogy amennyiben egy ügyben bizottsági határozat született, ugyanabban az ügyben a nemzeti versenyhatóságok nem juthatnak a határozattal ellentétes döntésre. E kötelezettségek közül az utóbbi ugyanúgy vonatkozik a nemzeti bíróságokra. Ami ezzel szemben a párhuzamos eljárás tilalmát illeti, az 1/2003/EK-as rendelet részükre nagyobb szabadságot enged. Amennyiben nemzeti bíróság elé olyan versenyjogi kérdés kerül, amely bizottsági eljárás tárgya, a bíróság felfüggesztheti az előtte folyó pert a bizottsági határozat meghozataláig, nehogy ellentmondásos eredményre jusson.

Egyéb eszközök a konzisztencia biztosítására, a nemzeti versenyhatóságok viszonylatában:

1. A nemzeti versenyhatóság értesíti a versenyhatóságok hálózatát, amikor EK-jog alkalmazására eljárást indít. Ennek a tájékoztatásnak elsődleges célja az, hogy más hatóságok érdeklődése esetén le lehessen folytatni az ügyelosztást, amennyiben ez célszerű. A hálózat tagjai így folyamatosan követhetik, hogy hol, milyen eljárások vannak folyamatban. Ez és a folyamatos érintkezés megnyitja annak lehetőségét, hogy a tagok egymással bármikor informálisan konzultáljanak.
2. Az 1/2003/EK rendelet kimondja, hogy a nemzeti versenyhatóság bármikor konzultálhat közösségi jogi kérdésben a Bizottsággal.
3. A nemzeti versenyhatóság köteles lesz minden EK-s ügyben előzetes álláspontját 30 nappal a határozathozatal előtt a Bizottságnak megküldeni. A Bizottság így minden esetben idejében tájékozódhat arról, hogy milyen döntés várható. Ha nem ért egyet a versenyhatóság tervezett döntésével, tanácsokat adhat. Amennyiben pedig nagyon nem tetszik neki az álláspont, élhet azzal a jogával, hogy magához vonja az ügyet, ő is megindítja az eljárást, ebben az esetben pedig a nemzeti versenyhatóság köteles megszüntetni eljárását, közvetlenül a határozathozatal előtt. Ez a konzisztencia biztosításának legerősebb eszköze, nem valószínű, hogy a Bizottság gyakran igénybe fogja venni.

Egyéb eszközök a **nemzeti bíróságok** viszonylatában:

1. Amikor egy perben az EKSz. 81. vagy 82. cikkét alkalmazzák, a bíróságok bármikor kérhetnek információt vagy jogi véleményt a Bizottságtól.
2. A bíróságok nem valamiféle előzetes ítéletet, hanem a végső ítéletet kötelesek megküldeni a Bizottságnak.
3. A Bizottság saját kezdeményezésre közösségi jogi kérdésben írásbeli vagy szóbeli véleményt adhat folyó ügygel kapcsolatban. Lényeges, hogy a vélemény nem kötelezi a bíróságot, másrésről pedig a Bizottság nem kötelezhető véleményadásra, így tehát a Bizottság nem tekinthető szakértőnek a magyar eljárás-jog fogalmai szerint. E jogosultság latin neve *amicus curiae*, ami magyarul annyit jelent, hogy „bíróság barátja”. A véleményadás joga a Gazdasági Versenyhivatalt is megilleti majd, magyar bíróságok előtt folyó polgári perek tekintetében.
4. Mint minden más olyan perben, ahol közösségi jogi kérdés merül fel, a nemzeti bíróság az előzetes döntéshozatali eljárás keretében az Európai Bírósághoz is fordulhat segítségért.

Kérdéses, hogy a felvázolt eszközök *elégsek-e* arra, hogy az EKSz. 81. és 82. cikkének közösségi szintű konzisztens alkalmazását biztosítsák. Az már most látszik, hogy sok fog múlni a jogalkalmazó szervek megfelelő hozzáállásán és a köztük lévő informális kapcsolatok működésén.

2. Az EKSz. 81. cikk (3) bekezdésének és a csoportmentességek alkalmazása

Mint már utaltunk rá, az EKSz. 81. cikk (3) bekezdése azt szabályozza, hogy mely feltételek között nem kell alkalmazni egy megállapodásra a 81. cikk (1) bekezdésének tilalmát. Az ilyen megállapodások nem tiltottak, mivel összességében kedvezően hatnak a fogyasztókra. Az eljárási reform egyik legfontosabb eleme, hogy *megszűnik a 81. cikk (3) bekezdése alkalmazásának bizottsági monopóliuma*, erre a Gazdasági Versenyhivatal és a magyar bíróságok is jogosultak lesznek.

Megszűnik másfelől az eddigi kérelmezési-mentesítési rendszer. Mit jelent ez a vállalkozások részére? Tegyük fel, hogy két magyar vállalat köt egy olyan megállapodást, például egy közös beszerzési vállalat alapításáról, amelyről úgy vélik, hogy érinti a tagállamok közötti kereskedelmet, versenykorlátozó az EKSz. 81. cikk (1) bekezdése értelmében, viszont teljesíti a 81. cikk (3) bekezdésének feltételeit. Mi lesz a két vállalat teendője versenyjogi szempontból? Semmi! A 81. cikk (3) bekezdése automatikusan érvényesül: azt nem kell kérelmezni, és ennek megfelelően mentesítési határozat sem születik. És mi van akkor, ha a Gazdasági Versenyhivatal tudomást szerez a megállapodásról, és eljárást indít a két cég ellen? Az ügyfelek hivatkozhatnak a 81. cikk (3) bekezdésének kivételére, a versenyhivatal köteles azt alkalmazni. Más kérdés, hogy a 81. cikk (3) bekezdése tekintetében a bizonyítási terhel a vállalatokat terheli, szemben a 81. cikk (1) bekezdése fennállásának, azaz a versenykorlátozás tényének bizonyításával, ami a Gazdasági Versenyhivatal feladata. A Bizottság egyébként még az idén ki fog adni egy új közleményt a 81. cikk (3) bekezdésének alkalmazásáról, a jogértelmezés megkönnyítésére.

A közösségi *csoportmentességi rendeletek* maradnak, fontos szerepet fognak betölteni az új rendszerben is. Mint említettük, ezek a rendeletek olyan megállapodásfajtákat határoznak meg, amelyekre az EKSz. 81. cikk (1) bekezdésének tilalma nem alkalmazandó, mert valószínűleg kielégítik a 81. cikk (3) bekezdésének feltételeit. A Bizottság konkrét esetben visszavonhatja a csoportmentesség kedvezményét, ha úgy ítéli meg, hogy a megállapodásnak mégis olyan hatásai vannak, amelyek ellentétesek a 81. cikk (3) bekezdésével. Harmincszázalékos piaci részesedés alatt például minden franchise rendszer a vertikális korlátozásokról szóló csoportmentességi rendelet³ alapján automatikusan mentesül a tilalom alól, kivéve ha bizonyos tiltott szerződéses kikötéseket tartalmaznak. A Bizottság egy konkrét franchise rendszer esetében úgy ítélt meg, hogy annak összességében káros hatásai vannak a fogyasztókra, mondjuk a márkák közötti verseny gyenge volta miatt. Ebben az esetben a határozattal a rendelet kedvezményét visszavonhatja. Lényeges garanciális szabály, hogy visszavonás esetén a tilalom csak a jövőre szólhat, ezért bírság kiszabásának sincsen helye, ráadásul a Bizottságot terheli annak bizonyítása, hogy a 81. cikk (3) bekezdésének feltételei nem érvényesülnek. Csoportmentességi rendelet kedvezményét az új rendszerben nemzeti versenyhatóság is visszavonhatja, amennyiben a megállapodás negatív hatásai az ország területén vagy annak egy részén jelentkeznek, amely terület ráadásul különálló földrajzi piacnak tekintendő.

³ HL L 336. szám, 1999. 12. 29., 21. o.

A közösségi versenyjog eljárásjogi reformja következtében, amint azt az előző fejezetben bemutatunk, a tagállamközi kereskedelem érintettségének esetén a tagállami versenyhatóságok az EK versenyjog anyagi szabályait mindenképpen kötelesek alkalmazni. Abban az esetben azonban, amikor a közösségi versenyjog alkalmazási kötelezettsége nem áll fenn, a hazai versenyszabályokat kell a tagállami versenyhatóságoknak alkalmazniuk. Nem ilyen egyértelműen válik azonban szét az alkalmazni rendelt eljárásjog. A hazai relevanciájú ügyek esetén egyértelmű a hazai eljárásjogi szabályok érvényesülése. A közösségi anyagi jog alkalmazása esetén is alapvetően a nemzeti versenyjog eljárási normái szerint kell eljárni, belépnek viszont bizonyos közösségi eljárási szabályok is.

A magyar versenyhatóság esetében a csatlakozást követően a következő eljárási lehetőségek adódnak:

	„Hazai” ügy	„EK-s” ügy
anyagi jog	Versenyszabályozó megállapodások: Tpvt. 11. §, egyedi mentesítés (Tpvt. 18. §), hazai csoportmentességi rendeletek, erőfölényes visszaélés: Tpvt. 21. §:	Versenyszabályozó megállapodások: EKSz. 81. cikk: EK-s csoportmentességi rendeletek, erőfölényes visszaélés: EKSz. 82. cikk: , Bizottsági határozatok, a CFI ⁴ és az ECJ ítéletek jogalkalmazási elvei
eljárásjog	Tpvt. VIII–XIII. fejezetek	1/2003/EK tanácsi rendelet, Bizottsági közlemény a versenyhatóságok hálózatának együttműködéséről ⁵ Tpvt. VIII–XIV. fejezetek
alkalmazhatóság	tagállamközi kereskedelem nincs érintve	a tagállamok közötti kereskedelmet a magatartás érintheti

A közösségi anyagi jogi szabályok alkalmazása során a Gazdasági Versenyhivatalnak, miközben a saját nemzeti versenyjogának az eljárási szabályai szerint jár el, alkalmaznia kell egyes közösségi eljárási szabályokat, így alapvetően az 1/2003-as tanácsi rendelet bizonyos előírásait, továbbá a versenyhatóságok hálózatának együttműködéséről szóló bizottsági közleményt. Ez utóbbi ugyan nem minősül a jogszabálynak, hanem a Bizottság számára jelent valamelyest kötelezettségvállalást, ugyanakkor a tagállami versenyhatóságok vállalják, hogy a Bizottsággal és az egymással való együttműködés zökkenőmentessége érdekében az ebben foglalt szabályokat eljárásuk során ők is követni fogják. Ezért a vállalkozások számíthatnak arra, hogy a közösségi versenyjogi szabályok alkalmazása során az EU és tagállamainak versenyhatóságai (az ECN) az e közleményben foglaltaknak megfelelően fognak majd együttműködni egymással.

1. Ügyek indítása a közösségi versenyjog alapján

A csatlakozást követően a Gazdasági Versenyhivatal több módon is indíthat ügyet a közösségi versenyjog anyagi jogi szabályainak alkalmazásával. Ezek a következők:

⁴ Elsőfokú Bíróság (Court of First Instance), Európai Bíróság (European Court of Justice)

⁵ A jelen tanulmány írásának időpontjában ez még előkészületben van. Tervezete megtalálható: Hiv. Lap C 243 [2003], 2003. 10. 10. 2004 májusától valamennyi vállalkozás számára megismerhető formában magyarul is elérhető lesz.

a) Bejelentésen⁶ alapuló ügyindítás

A Tpv. 69. § (1) bekezdésének alapján a Gazdasági Versenyhivatal hatáskörébe tartozó, a Tpv.-be ütköző magatartás észlelése esetén a GVH-hoz címzett bejelentéssel élhet az, akinek jogát vagy jogos érdekét az ügy érinti. Tekintettel arra, hogy a Tpv. módosításáról szóló 2003. évi XXXI. törvény a Tpv. eljárási szabályait rendeli alkalmazni akkor is, ha a GVH a közösségi versenyjog szabályait alkalmazza, így a Tpv.-be ütköző magatartásnak kell tekinteni az EKSz 81. vagy 82. cikkét sértő magatartást is. Ez azt jelenti, hogy a csatlakozást követően bárki, akinek jogát vagy jogos érdekét az ügy érinti, a GVH-hoz címzett bejelentésében jogszolgáltatási igényét közvetlenül alapozhatja az EKSz. 81. vagy 82. cikkére is.

Nem feltétlenül szükséges azonban a bejelentőnek felismernie a közösségi jog alkalmazhatóságát, azaz azt a körülményt, hogy az általa sérelmezett magatartás érintheti a tagállamközi kereskedelmet.⁷ A jogigény alapozható a magyar versenyjog megfelelő cikkeire is (a 11. vagy 21. §§-ra). A GVH-nak ugyanis a bejelentést mindenképpen meg kell vizsgálnia abból a szempontból is, hogy a közösségi jog alkalmazhatósága felmerül-e. Amennyiben a magatartás alkalmas lehet a tagállamközi kereskedelem befolyásolására, a GVH-nak a közösségi versenyjogot mindenképpen alkalmaznia kell.

b) Hivatalból történő ügyindítás⁸

A GVH a sajtóból értesülve, a piacok általános figyelése során vagy esetleg a Tpv. 36/A §-a szerint indított ágazati vizsgálat eredményeire alapozva juthat arra az elhatározásra, hogy adott ügyben eljárást indít. Minden feltételezett versenykorlátozó megállapodás vagy erőfölényes visszaélés esetében az ügy indítását megelőzően dönteni kell a jogalap kérdéséről. A tagállamközi kereskedelmet nem érintő magatartások esetén a hivatal a Tpv. 11. vagy 21. §-a alapján jár el, a tagállamközi kereskedelem érintettsége esetén azonban a GVH-nak a közösségi jogot (akár a Tpv. anyagi szabályai mellett) mindenképpen alkalmaznia szükséges.

c) Ügyindítás az engedékenységi politika alapján

A GVH elnökének és a GVH Versenytanácsa elnökének 3/2002. számú közleménye⁹ alapján a kartellmegállapodásban részes vállalkozások – bizonyos körülmények fennállása esetén – felajánlhatják az együttműködésüket a GVH részére, amelyért cserében a bírság mérséklésére, illetve adott esetben akár a bírságösszeg teljes elengedésére is számíthatnak a GVH-val kötött egyezség alapján.¹⁰

Engedékenységi kérelem befogadása esetén, az engedékenységi politika kedvezményezettjétől nyert információkra alapozott ügyindítás alkalmával a GVH-nak vizsgálnia

⁶ A „bejelentés” kifejezés a Tpv. szóhasználat. Bejelentésen hétköznapi értelemben panaszt kell érteni.

⁷ Arra nézve, hogy milyen körülmények utalhatnak arra, hogy egy versenyjogi magatartás érintheti a tagállamközi kereskedelmet, a Bizottság egy közleményt fog közzétenni, amely azonban a jelen cikk írásának időpontjában még csak tervezeti formában létezik: „Bizottsági közlemény – útmutató a Szerződés 81. és 82. cikkében foglalt kereskedelmi érintettség koncepciójáról.” A tervezet megtalálható: Hiv. Lap C 243 [2003], 2003. 10. 10.. A közlemény segíteni fogja a vállalkozásokat, hogy megválasszák, milyen jogra alapozzák jogszolgáltatási igényeiket, illetve abban az esetben, ha versenyjogi eljárás indul valamely piaci magatartásuk miatt, ennek alapján ítélik meg, hogy az eljáró versenyhatóság vajon a megfelelő jogot választotta-e az eljárásában.

⁸ E cím alatt arra az esetre gondolunk, amikor a GVH saját észlelés alapján indít eljárást. A Tpv. a hivatalból elrendelt vizsgálatot ennél tágabban értelmezi, ideértve – többek között – azokat az eseteket is, amikor az eljárást a GVH a bejelentésre alapozza, azaz az előző, a) pont szerinti ügyindításokat is.

⁹ Megtalálható a GVH honlapján: www.gvh.hu.

¹⁰ A magyar versenyjogban ez a lehetőség 2004. január 1-jétől él. A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a versenyre gyakorolt hatásukban legkárosabbnak tekinthető úgynevezett „kőkemény megállapodások” (hard-core cartels) feltárását az engedékenységi politika alkalmazása különösen eredményessé teszi.

szükséges, hogy az ügy alkalmas-e arra, hogy a tagállamközi kereskedelmet érintse. Ilyen esetben a GVH az ügyet köteles a közösségi jog alkalmazásával (is) indítani.

d) Ügyindítás a tagállami versenyhatóságok hálózatától átvett ügyben

A közösségi jog alapján indított eljárásai során a Bizottság és a tagállami versenyhatóságok az 1/2003/EK rendelet alapján szorosan együttműködnek egymással.¹¹ Ennek részét képezi, hogy az ügyindításairól tájékoztatják egymást. Az ügyindításról szóló tájékoztatás alapján elképzelhető, hogy valamelyik másik versenyhatóság arra az elgondolásra jut, hogy az adott magatartás az ő területét is érinti,¹² és így eljárást indít az ügyben. Ha egy ügyben másik versenyhatóság is eljárást indít, akkor két lehetőség adódik:

– az ügyet eredetileg elindító versenyhatóság is folytatja az eljárását, és párhuzamosan két (vagy esetleg akár három) versenyhatóság jár el az ügyben,¹³

– az ügyet eredetileg elindító versenyhatóság felfüggeszti vagy akár megszünteti az eljárását, és az ügyet a bekapcsolódó versenyhatóság(ok) fejezi(k) be. Amennyiben az eredetileg eljáró versenyhatóság „csupán” felfüggeszti az eljárását, természetesen lehetőség van arra, hogy eljárását bármikor – a többi hatóság eljárásával párhuzamosan, vagy azok lezárását követően – folytassa.

Amennyiben valamely versenyhatóság közösségi jogalapon indított eljárást egy adott ügyben, a bekapcsolódó versenyhatóság (magyar esetben a GVH) számára a közösségi jog alkalmazásának a kérdése értelemszerűen már fel sem merül, hiszen az már eldöntött tény.

Természetesen az is előfordulhat, hogy a GVH indítja a közösségi jog alapján az eljárást, erről tájékoztatja a hálózat többi tagját és más versenyhatóságok bekapcsolódása következtében a GVH megszünteti az eljárását. A vállalkozások számára ebből mindenestre az a lényeges, hogy számítaniuk kell arra, hogy egy ellenük indított eljárás eredményeképp nem feltétlenül az ügyben eredetileg eljáró versenyhatóság hoz határozatot, hanem más tagállami versenyhatóság viszi tovább az eljárást.¹⁴

2. Információcsere

Az 1/2003/EK rendelet 12. cikke értelmében, továbbá az együttműködésről szóló közlemény tervezete szerint az ECN tagjai az általuk folytatott eljárásokban kölcsönösen átadhatják egymásnak a közösségi versenyjog alkalmazásával folytatott ügyekben tudomásukra jutott információkat. Ere előreláthatóan két esetben fog sor kerülni:

– ha az ügyet eredetileg indító versenyhatóság mellett másik tagállami versenyhatóság (vagy esetleg másik két versenyhatóság) is eljárást kezdeményez és az eredetileg eljáró versenyhatóság úgy határoz, hogy az eljárását felfüggeszti vagy megszünteti,

¹¹ Az együttműködés mikéntjét egy bizottsági közlemény fogja szabályozni. Ennek az ECN valamennyi tagja aláveti magát, azaz a tagállami versenyhatóságok is követni fogják a Bizottság közleményében foglalt együttműködési elveket. A jelen tanulmány írásának időpontjában – 2004 márciusában – ez a közlemény még csak tervezeti formában létezik, de a csatlakozás időpontjától valamennyi vállalkozás számára megismerhető formában magyarul is elérhető lesz. A tervezet – „Bizottsági közlemény a versenyhatóságok hálózatának együttműködéséről” – megtalálható az unió valamennyi jelenleg hivatalos nyelvén: Hiv. Lap C 243 [2003], 2003. 10. 10.

¹² Az együttműködési közlemény szerinti ügyelosztási szempontokat lásd a Külgazdaság előző számában közölt versenyjogi cikk II/C/2. pontjában.

¹³ Háromnál több tagállami versenyhatóság nem járhat majd el a 81. vagy 82. cikk alapján megindított ügyben, mert akkor a Bizottság magához vonja az eljárást.

¹⁴ Esetleg az ügyet eredetileg indító versenyhatóság vizsgálati cselekmények lefolytatására irányuló eljárási segítségének igénybevételével.

akkor az összes, az üggyel kapcsolatban addig birtokába került információt átadhatja az eljáró versenyhatóságnak,

- ha az ügyet eredetileg indító versenyhatóság mellett másik tagállami versenyhatóság (vagy esetleg másik két versenyhatóság) is eljárást kezdeményez és a továbbiakban párhuzamosan folytatják az eljárásaikat, kölcsönösen átadhatják egymásnak azokat az információkat, amelyeket az eljárásaik során megszereznek.

Az információcseré az 1/2003-as rendelet 12. cikke értelmében a bizalmas információkra is kiterjed. Az így kicserélt információkat a versenyhatóságok a versenyjogi sérelmek bizonyítására felhasználhatják.

A kicserélt információk felhasználhatóságának azonban garanciális szabályai vannak az eljárás alá vont vállalkozás védelme érdekében. Ennek az az oka, hogy az egyes nemzeti versenyjogok alapján tagállamonként eltérő lehet annak a szabályozása, hogy a bizonyítékok beszerzése során milyen széles körűek a versenyhatóságok vizsgálati jogosítványai, és ezzel párhuzamosan milyen szinten biztosított a vállalkozásnak a védekezéshez való joga, továbbá a versenyhatóság által kiszabható szankció jellege is különbözhet. Ezért a rendszer a következő védelmi elemeket fogja alkalmazni:

- az információcseré keretében beszerzett információt a megszerző versenyhatóság csak az EKSz. 81. vagy 82. cikkének alkalmazása céljából használhatja fel. Lehetőség van arra is, hogy – amennyiben a közösségi jog alkalmazásával párhuzamosan a nemzeti versenyjogát is alkalmazza ez a versenyhatóság, akkor – a nemzeti jog szerinti eljárásban is felhasználja a bizonyítékot. Ez utóbbihoz azonban az szükséges, hogy a nemzeti jog alapján folytatott eljárás ne vezessen eltérő eredményre, mint a közösségi jog alkalmazása szerinti eljárás,

- az információ csak az információ beszerzésének eredeti tárgyában folytatott eljáráshoz használható fel. Így például, ha az információt az azt eredetileg megszerző és később azt a másik versenyhatóságoknak átadó versenyhatóság az acélcsovek piacán elkövetett jogsértéshez kapcsolódó ügyben szerezte be, akkor az információt átvevő versenyhatóság ugyanezt az információt nem használhatja fel az acéllemezek piacán elkövetett esetleges jogsértés bizonyításához,

- ha a megszerzett információt az átvevő versenyhatóság szankció kiszabásához kívánja felhasználni, ezt akkor teheti meg, ha az információt átvevő hatóság szankciója azonos típusú azzal a szankcióval, mint amelyet az információt átadó versenyhatóság is kiszabhat.¹⁵

- Speciális szabályok vonatkoznak az engedékenységi politika keretében beszerzett információk átadására. A közösségi és a nemzeti versenyjogok szerinti engedékenységi politikák eredményességének és megbízhatóságának a védelme elsődleges szempont volt a versenyhatóságok hálózatán belüli együttműködés részletszabályainak kialakítása során. Ha ugyanis előfordul olyan helyzet, hogy egy adott versenyhatóság az engedékenységi politikájának alkalmazása eredményeként beszerzett információkat a hálózaton belül továbbadja, és az információt átvevő hatóság ennek alapján eljárást indít az infor-

¹⁵ A nemzeti versenyjogi rendszerek egy része lehetővé teszi a büntetőjogi szankciók alkalmazását. Ha egy olyan versenyhatóság vesz át információt, amely büntetőjogi szankciókat alkalmazhat egy olyan versenyhatóságtól, amelynek ilyen lehetősége a saját nemzeti versenyjoga alapján nincs, akkor a fogadó versenyhatóság az átvett információkra alapozva nem szabhat ki büntetőjogi szankciót az ügyben, legfeljebb bírságot vehet ki, feltéve hogy az információt eredetileg megszerző és átadó versenyhatóság versenyjoga a bírságolást lehetővé teszi. (A bírságolás általában lehetséges a nemzeti versenyjogok alapján.) Ha viszont a bírságolásra lehetőség van mindkét versenyjog alapján, akkor az információt átvevő versenyhatóság már a saját nemzeti bírságolási szabályait alkalmazza, azaz nincs kötve az információt eleve megszerző és átadó versenyhatóság joga szerinti liberálisabb vagy akár szigorúbb bírságolási szabályokhoz vagy gyakorlathoz.

mációt eredetileg szolgáltató vállalkozás ellen, akkor ez könnyen alááshatja az egyes engedékenységi politikák alkalmazhatóságát. Ennek megelőzését szolgálják az engedékenységi politikák alkalmazásával megszerzett információk átadására vonatkozó sajátos garanciális szabályok. Ezek értelmében a hálózaton belül az engedékenységi politika alapján megkapott, vagy az így indított ügyben más eszközzel beszerzett további információ akkor adható tovább, ha:

- az átadó hatóság szerinti engedékenység kedvezményezettje már hasonló kedvezményt kapott az átvevő hatóságtól is,
- az átadó hatóság szerinti engedékenység kedvezményezettje beleegyezik az információ átadásába,
- ha, bár az átadó hatóság szerinti engedékenység kedvezményezettjének a beleegyezése az információ átadásába hiányzik, azonban az információt átkérő versenyhatóság írásban kötelezi magát arra, hogy nem fogja az információt arra felhasználni, hogy:
 - az engedékenységet eredetileg az átadó versenyhatóságnál kezdeményező ellen, vagy
 - az információt átadó versenyhatóság által kedvezményezett jogi vagy természetes személy ellen, vagy
 - esetleg ezek közül bármelyiknek az alkalmazottja vagy korábbi alkalmazottja ellen szankciót szabjon ki.

3. Vizsgálati segítségnyújtás

3. 1. A Bizottság helyszíni vizsgálatai

A GVH az 1/2003/EK rendelet értelmében segíteni köteles a Bizottságnak magyarországi helyszínen végzett vizsgálati cselekményeit. Ebből a szempontból egyrészt a vállalatoknál, másrészt a más helyszínen, ideértve a vállalkozás vezetőinek, tisztségviselőinek és személyzete más tagjainak magánhasználatú helyiségeiben (lakásában, gépjárművében stb.) történő kutatás emelhető ki.

A *vállalkozás üzleti helyiségeiben* végzett vizsgálat során a Bizottság és a bizottsági tisztségviselőket elkísérő tagállami versenyhivatali tisztségviselők jogosultak:

- bármely helyiségbe, területre vagy szállítóeszközbe, gépjárműbe belépni,
- könyveket és bármely üzleti dokumentumokat megvizsgálni, ideértve az elektronikus adattárolókat is,
- ezekről bármilyen formában másolatokat készíteni,
- az üzleti helyiséget vagy dokumentumokat zár alá venni,
- a vállalkozás bármely képviselőjétől vagy tagjától a tényekről vagy dokumentumokról magyarázatot kérni és a válaszokról jegyzőkönyvet készíteni.

A helyszíni vizsgálatoknak a vállalkozás köteles magát alávetni. Amennyiben a vállalkozás a képviselői vagy tagjai a kérdésekre helytelen vagy félrevezető információkat adnak, az 1/2003/EK rendelet értelmében komoly rendbűrságra számíthatnak. Ennek mértéke elérheti az előző üzleti évi összforgalom 1%-át is. Amennyiben a vállalkozások nem hajlandóak alávetni magukat az ilyen vizsgálatnak, a késedelem minden napjára az előző üzleti évben elért napi átlagos forgalom 5%-áig terjedő kényszerítő bírság szabható ki.

A *vállalkozás vezetőinek, tisztségviselőinek és személyzete más tagjainak magánhasználatú helyiségeiben* végzett vizsgálat lefolytatására feltétlenül, az üzleti helyiségekben végzett vizsgálat foganatosítására pedig a nemzeti versenyjog szabályozási megoldásától függően csak előzetes bírósági engedély felhatalmazásával kerülhet sor.

A vállalkozás esetleges ellenállása esetén mód van kényszerítő intézkedésekre, például a rendőrség igénybevételére is.¹⁶

3. 2. Eljárási cselekmény végzése a Bizottság vagy egy másik versenyhatóság érdekében

Az 1/2003/EK rendelet lehetőséget ad arra, hogy egy versenyhatóság a saját területén egy másik tagállam versenyhatósága felkérésére és érdekében helyszíni vizsgálatot vagy más tényfeltáró intézkedést valósítson meg, annak érdekében, hogy az EKSz. 81. vagy 82. cikkének megsértése bizonyítható legyen. Ennek alapján előfordulhat, hogy egy másik tagállami versenyhatóság a Gazdasági Versenyhivatalt kéri fel arra, hogy Magyarország területén helyszíni vizsgálati cselekményt végezzen, vagy bármely más, a Tpv. -ben meghatározott vizsgálati cselekményt fogantossítson. Ilyen esetben a GVH a kért vizsgálati cselekményt végrehajtja – természetesen a magyar versenyfelügyeleti eljárás megindítása nélkül –, és a beszerzett információkat, adatokat, dokumentumokat a felkérő versenyhatóság rendelkezésére bocsátja. Az eljárási segítségnyújtás ilyen esetben mindig a vizsgálónak a beszerzett bizonyítékok átadásáról szóló határozatával zárul.¹⁷

4. Az eljárás lezárása

Amikor a GVH még meg sem indította az eljárását, hanem csak a bejelentés (panasz) alapján azt fontolgatja, hogy versenyfelügyeleti eljárást indítson-e egyáltalán, és azt az információt kapja egy másik tagállami versenyhatóságtól, hogy az ugyanabban az ügyben elindította az eljárását, a GVH-nak kétféle lehetősége van: vagy maga is eljárást indít az adott ügyben, vagy megelégszik a másik tagállami versenyhatóság eljárásával, és a hozzá beérkezett bejelentést elutasítja. Abban az esetben, ha a Bizottság indított eljárást az ügyben, akkor viszont nincs mérlegelési lehetőség, a versenyfelügyeleti eljárás megindítását mindenképpen el kell utasítani.

Ha a GVH a közösségi versenyjog alapján már elindította az eljárását, és arról értesül, hogy más tagállami versenyhatóság is ugyanabban az ügyben eljárást indít, akkor a hivatalnak az eljárás további menetét illetően a következő lehetőségei vannak:

- dönthet úgy, hogy tovább folytatja az eljárását, amelynek végén érdemi határozatot hoz. Ilyen esetben a vállalkozás ellen párhuzamosan legalább két, legfeljebb három tagállami versenyhatóság jár el, és mindegyikük a saját nemzeti piacukra gyakorolt hatáskörében ítéli meg az ügyet,

- felfüggesztheti az eljárását megvárva azt, hogy a másik eljáró versenyhatóság által hozott határozat vajon orvosolja-e azokat a problémákat, amelyeket a piaci magatartás a magyarországi piacokon kifejtett,

- megszüntetheti az eljárását, arra alapozva ezt a döntését, hogy a GVH-n kívül eljáró versenyhatóság(ok) megfelelően orvosolják a magatartás által kifejtett hatásokat.

Abban az esetben viszont, ha a Bizottság is eljárást indít, a GVH-nak (vagy bármely másik tagállami versenyhatóságnak) meg kell szüntetnie az eljárását.

¹⁶ A magyar versenyjog az ilyen vizsgálati cselekmények elvégezhetőségéhez megköveteli az előzetes bírói engedélyt. A bizottsági vizsgálati cselekmények esetén a Tpv. 91/F. § (3) bekezdése alapján a vizsgálati cselekmény előzetes bírói jóváhagyása iránti indítványt a Bizottság közvetlenül jogosult a bíróság elé terjesztetni, illetve kérelmére a GVH jár el. A bíróság az engedély megadása keretében ellenőrizheti, hogy nem aránytalan-e és nem önkényes-e az előírányozott kényszerítő intézkedés, nem kérdőjelezheti azonban meg a bizottsági vizsgálati lépések szükségességét.

¹⁷ A más tagállami versenyhatóság számára történő eljárási segítségnyújtás szabályait az 1/2003/EK rendelet mellett a Tpv. 91/F. §-a részletezi.

A GVH az 1/2003-as rendelet alapján a közösségi jog alkalmazása során a következő érdemi határozatokat hozhatja:

- megállapíthatja a jogsértést,
- elrendelheti a jogsértő állapot megszüntetését,
- ideiglenes intézkedést hozhat,
- kötelezettségvállalást fogadhat el a vállalkozástól,
- bírságot szabhat ki – ideértve a kényszerítő jellegű eljárási bírságokat is,
- ha a rendelkezésre álló információk alapján a tiltás feltételei nem teljesülnek, úgy megállapíthatja, hogy nincs indoka a beavatkozásra,
- jogos érdekét igazoló természetes vagy jogi személy megkeresésére visszavonhatja a GVH a közösségi csoportmentesítő rendelet alkalmazásának kedvezményét, ha egyedi esetben úgy találja, hogy valamely, az adott csoportmentesítő rendelet hatálya alá eső megállapodásnak mégis vannak olyan hatásai, amelyek összeegyeztethetetlenek a szerződés 81. cikkének (3) bekezdésében meghatározott feltételekkel. Ilyen határozat az adott közösségi csoportmentesítő rendelet alapján hozható.

F. FÚZIÓKONTROLL

A Tanács a vállalatok koncentrációinak ellenőrzéséről kiadott 4064/89/EGK rendeletét 1989. december 21-én fogadták el, és 1990. szeptember 21-én lépett hatályba.

E fúziós rendelet reformjának egyik lépéseként terjesztette a Tanács elé 2003 januárjában a COM (2002)711 final számú javaslatát a Bizottság, mellyel (és újabb változataival) a Tanács fúziós munkacsoportja több mint tíz alkalommal foglalkozott.

Ennek eredményeképpen 2004. január 19-én a Hivatalos Lapban (L 24/1) kihirdették az új 139/2004 tanácsi fúziós rendeletet, amelyet 2004. május 1-jétől alkalmazni kell.

Mielőtt áttekintenénk a csatlakozás és fúziós rendelet reformja folytán a vállalkozásokat és a GVH-t mint tagállami versenyhatóságot érintő rendelkezéseket, érdemes összevetni a Tanács koncentrációkra vonatkozó 139/2004/EK rendeletét az 1/2003/EK rendeletével:

a) A vállalatok koncentrációjáról szóló rendelet nem ismeri a párhuzamos hatáskörök lehetőségét. Egy ügyet vagy tagállami szinten vagy bizottsági szinten döntenek el.

b) A Bizottság és a nemzeti versenyhatóságok nem ugyanazt az anyagi és eljárásjogot alkalmazzák. A Bizottság a Tanács vállalatok koncentrációinak ellenőrzéséről kiadott rendelete alapján jár el. A nemzeti versenyhatóságok az ügyek elbírálása során a saját nemzeti joguk alapján járnak el, és nem alkalmazzák az idevonatkozó EK-s jogszabályokat.

c) Minthogy az ügyeket nem vizsgálja egyszerre a Bizottság és a nemzeti versenyhatóságok, továbbá a Bizottság és a nemzeti versenyhatóságok nem ugyanazt az anyagi és eljárásjogot alkalmazzák, ezért nincs szükség egy egységes versenyjogi jogalkalmazást biztosító mechanizmus kialakítására.

Az a) és b) pontban mondottak ellenére Magyarország az Európai Unióhoz való csatlakozása, valamint az új fúziós rendelet egyes rendelkezései folytán vannak bizonyos változások a koncentrációk ellenőrzése terén, amelyek érintik egyrészt a vállalkozásokat, másrészt a Gazdasági Versenyhivatalt mint tagállami versenyhatóságot.

A továbbiakban röviden a főbb változásokat foglaljuk össze 3 pontban.

Mint azt az imént említettük, az EK fúziós rendelet nem ismeri a párhuzamos hatáskörök lehetőségét: egy ügyet vagy a tagállamnál vagy a Bizottságnál döntenek el. Ez a hatásköri elhatárolás ún. küszöbszámok alapján történik, azaz akkor kerül egy koncentráció a Bizottsághoz, ha az érintett vállalkozások előző üzleti évben elért együttes nettó árbevétele elér egy bizonyos küszöbszámot.

A részletszabályok ismertetését mellőzve, leegyszerűsítve azt lehet mondani, hogy ez a küszöbszám együttes világméretű 5 000 millió euró (szemben a magyar kb. 40 millió eurós küszöbszámmal), valamint legalább két részes fél 250 millió euró EK-s forgalma (szemben a valamelyest hasonlóképpen értelmezhető magyar kb. 2 millió eurós küszöbszámmal).

A 2002. év adatait alapul véve, május 1-jét követően a csatlakozás e téren azzal a következménnyel jár, hogy a GVH-hoz bejelentett koncentrációknak hozzávetőleg a felét csak a Bizottsághoz kell bejelenteni. Magyarországon tehát nem kell majd bejelenteni azt a koncentrációt, amely az érintett (gyakran multinacionális) vállalkozások árbevétele következtében, a küszöbszámok alapján bizottsági hatáskörbe tartozik. Ez az érintett vállalkozások részére a koncentráció engedélyezésének az egyszerűsödését jelenti – az eddigi több versenyhatóságnál felmerülő bejelentések helyett egyetlen helyen, az Európai Unió Bizottságánál kell majd csak a koncentrációt engedélyeztetni.

2. Kapcsolattartás

A fúziós rendeletben a Bizottság és a tagállami versenyhatóságok közötti kapcsolattartásról is található rendelkezések. Ennek értelmében a Bizottság minden hozzá beérkező, koncentrációk engedélyezésére vonatkozó kérelem másolatát 3 munkanapon belül megküldi a tagállamoknak.

Ennek eredményeként a GVH előreláthatólag évi 300 fúziós kérelmet fog kapni majd a Bizottságtól. Ezeket a kérelmeket, a Bizottsággal történő szoros és állandó kapcsolattartás mellett, a GVH átnézi, és amennyiben érintett, a bizottsági határozathozatal előtt van mód konzultációs lehetőségre a Bizottsággal, illetve sor kerülhet arra, hogy a GVH az ügyet – a tagállamokhoz való áttételi lehetőségre hivatkozással – átkérje magához.

3. Áttételi rendszer

1) A rendszer lényege és a mögötte álló megfontolások

Az áttételi rendszer rövid ismertetéséhez ismét a küszöbszámok kérdéséhez kell visszanyúlni. Amint azt fentebb már írtuk, a tagállamok és a Bizottság hatáskörének elhatárolása küszöbszámok alapján történik. E mögött az a megfontolás áll, hogy a Bizottság csak olyan méretű koncentrációkkal foglalkozzon, amelyek közösségi léptékűek.

Azonban a küszöbszámok hatáskör-elhatárolási eszközként való alkalmazása meg lehetőségen merevvé teszi a rendszert. Többek között ezt ellensúlyozandó reformálták meg az áttételi rendszert, ami nem mást, mint a konkrét ügyek Bizottságtól tagállamhoz vagy tagállamtól Bizottsághoz való áttételét jelenti.

Az áttételi rendszer ennek megfelelően azt teszi lehetővé, hogy

- a) olyan ügyek, amelyek elérik a küszöbszámokat (azaz bizottsági hatáskörbe tartoznak) bizonyos esetekben – a koncentráció egy tagállam elkülönült piacát érinti – mégis a tagállamokhoz kerüljenek; illetve,

- b) olyan ügyek, amelyek ugyan nem érik el a küszöbszámokat (azaz tagállami hatáskörbe tartoznak), bizonyos esetekben – a koncentráció érinti a tagállamok közötti kereskedelmet – mégis átkerüljenek a Bizottsághoz.

Az áttételi rendszer reformja következtében egyrészt megváltozott az eddig meglévő áttételi rendszer, másrészt viszont új áttételi jogintézmények is létrejöttek: a vállalkozások indokolással alátámasztott kérelme alapján már a koncentráció bejelentése előtti szakban lehetőség nyílik mind a két irányú áttételre.

2) Általános jellemzők

Az új áttételi rendszer előnyei:

nagyfokú precizitás;

- a) egyensúlyi helyzetet teremt a bizottsági és tagállami hatáskör között a kétirányú megközelítéssel: az ügyet át lehet tenni a Bizottságtól a tagállamhoz és a tagállamtól a Bizottsághoz is;
- b) jelentősen előtérbe kerülnek a tagállamok közötti kereskedelmet érintő ügyek;
- c) a kérelem előtti eljárás lehetővé teszi az ügyelosztás hatékony és gyors elintézését.

Összefoglalva elmondható, hogy az áttételi rendszer – az úgynevezett one-stop-shop (az egy hatóság előtti eljárás) és a szubszidiaritás (a jogsértés felmerüléséhez legközelebbi eljárás) elveit szem előtt tartva – korrigáló mechanizmus, amely az ügyek optimális elosztását és a tagállamokhoz történő párhuzamos bejelentések számának csökkentését igyekszik elérni.

* * *

A közösségi versenyjognak a fentiekben vázolt és az unió bővítésével időben egybeeső reformja meglehetősen nagy kihívás elé állítja a tagállami versenyhatóságokat és a Bizottságot. E szempontból nemcsak a most csatlakozó, hanem a korábbi tagállamok versenyhatóságai számára is izgalmas feladatként tételeződik a közösségi versenyjog anyagi normáinak alkalmazása és az European Competition Networkben való együttműködés eredményes megvalósítása.

Vállalati nézőpontból mindenképpen szerencsés körülménynek ítélni az, hogy a reform bevezetésére a csatlakozással egyidejűleg kerül sor. Ezáltal ugyanis a magyar vállalkozások egy lépésben élhetik meg a reform, valamint a csatlakozás miatti változásokat. Reméljük, hogy a magyar vállalkozások a közösségi versenyjogi előírások által számukra biztosított jogvédelmi lehetőségeket eredményesen tudják majd használni, és csak elvétve fordul elő, hogy az EK versenyszabályok előírásainak megsértése miatt esetleg éppen ellenük indul eljárás.